

อาณาจักรทางการค้าและการลงทุนของนายทุนในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2457-2482(1914-1939) : การขยายตัวและวิกฤตการณ์ทางการค้า

ถึงแม้สงครามโลกครั้งที่ 1 เป็นสงครามระหว่างประเทศมหาอำนาจในยุโรป และสนามการรบเกือบทั้งหมดก็อยู่ในประเทศยุโรป แต่สงครามโลกครั้งนี้ก็สร้างการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ และโครงสร้างอำนาจการเมืองใหม่ในซีกโลกตะวันออก ซึ่งก็รวมทั้งประเทศไทยด้วยความต้องการสินค้ายุทธปัจจัยที่เพิ่มสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะสินค้าเกษตร ข้าว มีผลต่อการขยายการผลิตในประเทศไทย นอกจากนี้การที่ประเทศมหาอำนาจเดิม อังกฤษ และฝรั่งเศส เจ้าอาณานิคมในบริเวณซีกโลกตะวันออก ต้องติดพันอยู่กับสงครามในทวีปยุโรป ได้เปิดโอกาสให้ประเทศมหาอำนาจใหม่ในเอเชีย คือ ประเทศญี่ปุ่น แทรกตัวเข้ามาและมีบทบาทสำคัญในตลาดตะวันออกที่ประเทศมหาอำนาจยุโรปเคยครอบครองอยู่ ทุนนิยมจากประเทศญี่ปุ่นพัฒนาเป็นจักรวรรดินิยม ทำการยึดดินแดนต่างๆ ในเอเชียตะวันออกได้กลายเป็นปัจจัยตัวใหม่ที่มีส่วนกำหนดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในโลกตะวันออกด้วย

นอกจากตัวกำหนดการเปลี่ยนแปลงที่กล่าวในข้างต้นแล้ว การพัฒนาของชุมชนจีนโพ้นทะเลทั้งในเอเชียตะวันออก และในประเทศไทย ซึ่งเกิดขึ้นในระบายนี้อีกเป็นปรากฏการณ์ที่น่าตื่นเต้น ชุมชนการค้าเหล่านี้สามารถสร้างเครือข่ายทางการค้า ที่เชื่อมโยงกันโดยผ่านกลุ่มภาษา และท้องถิ่น โดยเฉพาะพ่อค้าแต้จิ๋วที่เข้ามามีบทบาทในการทำโรงสี และค้าข้าวในประเทศไทย สามารถสร้างเครือข่ายทางการค้าข้าวทั่วเอเชีย โดยควบคุมทั้งเมืองท่าการค้า คือ ฮองกง และสิงคโปร์ และแหล่งผลิตข้าวในไทย พัฒนาการทางการค้านี้ได้มีส่วนทำให้อาณาจักรของพ่อค้าจีนในไทย มีความเข้มแข็งถึงแม้ว่าในระยะนี้ เป็นช่วงเวลาที่ยกเลิกไทยต้องเผชิญกับปัญหาเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นครั้งใหญ่ 2 ครั้ง คือ ในช่วงต้นทศวรรษ 2460 (1917-1922) และต้นทศวรรษ 2470 (1927-1932) แต่พ่อค้าจีนก็สามารถสร้างอาณาจักรการค้าของตนอย่างเข้มแข็ง และแทรกตัวเข้าสู่ชนบทไทยอย่างกว้างขวาง การขยายตัวของกลุ่มทุนที่เข้าไปในชนบทได้ สร้างลักษณะใหม่ของชนชั้นนายทุนไทย การเกิดของพ่อค้ากลุ่มใหม่ๆ ได้สร้างวิกฤตให้พ่อค้ากลุ่มเก่าบางกลุ่มด้วย ในธุรกิจข้าวซึ่งเป็นธุรกิจที่สำคัญของเศรษฐกิจไทย กลุ่มพ่อค้าที่เคยมีบทบาทได้แก่ คอมปราโดร์ และโรงสีในกรุงเทพฯ เริ่มพบกับปัญหาและหมดบทบาทไป ส่วนกลุ่มที่ขึ้นมาแทนที่จะเป็นกลุ่มพ่อค้าที่สามารถเชื่อมโยงการค้าของตนเองกับชนบทได้ ได้แก่ กลุ่มพ่อค้าข้าว (เปี้ย้ง) พ่อค้าคนกลางและโรงสีในชนบท

เงื่อนไขสำคัญภายในสังคมไทยที่เอื้ออำนวยต่อการขยายตัวของพ่อค้าชาวจีนอย่างอิสระ คือ การประกาศยกเลิกระบบเจ้าภาษีนายอากรที่ดำเนินมาอย่างเป็นขั้นต่อน นับตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (ในช่วงระหว่าง พ.ศ.2457-2460) (1914-1917) รัฐได้ประกาศยกเลิกภาษีอากรที่เก็บโดยเอกชน 4 ประเภทสุดท้าย คือ ฝิ่น สุรา บ่อนเบี้ย และหอย การยกเลิกระบบเจ้าภาษีนายอากร ได้สร้างมิติใหม่กับกลุ่มนายทุนของไทย (ซึ่งขณะนั้นส่วนใหญ่ยังเป็นกลุ่มเชื้อสายจีน) นายทุนกลุ่มใหม่นี้ไม่ต้องดำเนินธุรกิจโดยอาศัยอภิสิทธิ์ และการคุ้มครองจากผู้ปกครองดังเช่นนายทุนเจ้าภาษีนายอากร นายทุนในยุคนี้เข้าสู่ระบบการค้าเสรีอย่างเต็มที่ ทำการแข่งขันทางการค้าระหว่างทุนภายในด้วยตนเอง และกับทุนภายนอกจากตะวันตก ในยุคนี้รัฐบาลได้ปล่อยให้ทุนทำธุรกิจอย่างอิสระ นายทุนเองก็อาศัยความเป็นอิสระที่ได้รับ ทำการสะสมความมั่งคั่งให้กับกลุ่มของตนเอง

เรื่องราวการสร้างอาณาจักรการค้า และการลงทุนของนายทุนในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2457-2482 (1914-1939) มีรายละเอียดดังนี้

1. สภาพการค้าและการลงทุนในช่วงระหว่าง พ.ศ.2457-2482 (1914-1939)

สภาพการค้าและการลงทุนในช่วง พ.ศ.2457-2482 (1914-1939) สามารถแบ่งกล่าวเป็นประเด็นต่างๆ ได้ดังนี้

1.1. การขยายตัวของสินค้าออกควบคู่ไปกับสินค้าเข้าอย่างต่อเนื่อง สินค้าส่งออกที่สำคัญของไทยมี 4 ชนิด คือ ข้าว ยางพารา ไม้สัก และดีบุก ส่วนสินค้าที่นำเข้าที่สำคัญมีหลายรายการ ได้แก่ ฝ้าย และเส้นด้าย น้ำตาล เครื่องจักรกล น้ำมัน บุหรี่และยาสูบฯ การเพิ่มขึ้นของมูลค่าสินค้าออกและสินค้าเข้า ส่วนหนึ่งจากความสะดวกในการขนส่งสินค้าในภูมิภาคเอเชีย และภายในประเทศที่เพิ่มมากขึ้น และรัฐเองก็มีนโยบายดำเนินการค้าอย่างเสรี อย่างเต็มที่ในระยะนี้ ในช่วงระหว่าง พ.ศ.2457-2482 (1914-1939) สภาพการค้าระหว่างประเทศของไทย ขยายตัวอย่างต่อเนื่อง และอยู่ในภาวะเกินดุลย์ตลอด ยกเว้นปี พ.ศ.2463-2464 (1920-1921) ที่เกิดวิกฤตการณ์ข้าวขึ้นในประเทศ ทำให้การส่งออกข้าวของไทยลดลง มีผลทำให้เกิดการขาดดุลย์ (ดูตารางที่ 1)

ตารางที่ 1 มูลค่าการค้าระหว่างประเทศ
(หน่วย : ล้านบาท)

พ.ศ.	สินค้าเข้า	สินค้าออก	ดุลย์การค้า
2453/54	68.21	108.91	40.70
2454/55	73.14	84.63	11.49
2455/56	76.23	81.97	5.74
2456/57	90.79	115.52	24.73
2457/58	78.48	101.64	23.16
2458/59	75.45	105.98	30.53
2459/60	87.85	121.48	33.63
2460/61	97.08	123.80	26.72
2461/62	103.09	162.03	58.94
2462/63	138.44	177.30	38.86
2463/64	159.68	90.49	-69.19
2464/65	144.54	183.62	39.08
2465/66	144.25	170.46	26.21
2466/67	149.86	201.55	51.69
2467/68	169.37	203.08	33.71
2468/69	181.38	244.73	63.35
2469/70	196.52	239.27	42.75
2470/71	201.08	276.27	75.19
2471/72	189.79	252.48	62.69
2472/73	206.71	219.77	13.06
2473/74	155.01	161.52	6.51
2474/75	99.91	134.21	34.30
2475/76	89.50	152.52	63.02
2476/77	92.96	144.08	51.12
2477/78	101.72	172.60	70.88
2478/79	108.75	158.22	49.47
2479/80	110.04	184.36	74.32
2480/81	111.82	169.49	57.67
2481/82	129.63	204.42	74.79
2482/83	194.60	216.55	21.95

ที่มา : Wilson, Constance M., Thailand : A Hand Book of Historical Statistics (Boston : G.K.Hall & Co.,1983), P.210.

ตารางที่ 2 มูลค่าร้อยละของสินค้าส่งออกสำคัญ 4 รายการ

พ.ศ.	ข้าว	ยางพารา	ดีบุก	ไม้สัก	รวม 4 รายการ	ส่งออกทั้งหมด
2452/53	77.6	-	7.8	6.4	91.9	100
2458/59	70.1	-	15.9	3.9	89.9	100
2463-67	68.2	0.8	8.6	4.5	82.1	100
2468-72	68.9	2.3	9.0	3.7	83.9	100
2473-77	65.4	2.0	13.8	3.9	85.1	100
2478-82	53.5	12.9	18.6	4.2	89.2	100

ที่มา : Ingram, James C., Economic Change in Thailand 1950-70 (California : Stanford University Press, 1971), p.94.

สินค้าส่งออกที่สำคัญ 4 รายการ คือ ข้าว ยางพารา ดีบุก และไม้สัก มีอัตรามากกว่าร้อยละ 80 ของมูลค่าการส่งออกทั้งหมด โดยเฉพาะข้าวแล้ว ถือเป็นสินค้าหลักของสินค้าส่งออก มีมูลค่ามากกว่าครึ่งหนึ่งของสินค้าส่งออกทั้งหมด (ดูตารางที่ 2) เมื่อเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 พ.ศ. 2457 (1914) ทั่วโลกต่างเร่งกันสะสมสินค้ายุทธปัจจัย อันส่งผลให้เกิดความต้องการสินค้าต่างๆ ในตลาดโลกสูงมาก และข้าวก็เป็นสินค้ายุทธปัจจัยตัวหนึ่งที่มีความต้องการในตลาดโลก ภายหลังสงครามโลกสิ้นสุดในปี พ.ศ.2461 (1918) ปริมาณความต้องการข้าวในตลาดโลกยังคงสูงอย่างต่อเนื่อง สาเหตุสำคัญอีกประการหนึ่งยังมาจากความสำเร็จของการผลิตแบบไร่นาขนาดใหญ่ (Plantation) และการทำเหมืองแร่ในซีลอน มลายา หมู่เกาะอินเดียนตะวันออก และฟิลิปปินส์ ทำให้ประเทศเหล่านี้ล้มเลิกการผลิตข้าว นอกจากนี้ความล้มเหลวในการผลิตข้าวของจังหวัดต่างๆ ทางตอนใต้ของจีนก็เป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดความต้องการข้าวในตลาดโลกสูง การขยายตัวของการผลิตและการส่งออกข้าวนี้ ไม่ใช่มีแค่เฉพาะประเทศไทยเท่านั้น พม่าและอินโดจีนก็เข้าร่วมการผลิตข้าวเพื่อส่งออกด้วย¹ แรงกระตุ้นจากความต้องการข้าวของตลาดโลกนี้เองทำให้สังคมไทยเร่งการผลิต

¹ A.J.H. Latham, "Market and Development in Africa and Asia," The Market in History edited by B.L. Anderson and A.J.H. Lattam (Australia : Crom Helm, 1986), P. 215.

โดยขยายพื้นที่การผลิตออกไปอย่างกว้างขวาง การผลิตข้าวเพื่อส่งออกนี้ไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะบริเวณทางภาคกลางลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาเท่านั้น แต่พื้นที่ในทางเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือก็เข้าร่วมการผลิตเพื่อส่งออกนี้ด้วย

ปริมาณการส่งออกข้าวของไทยก็เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง นับแต่สงครามโลกครั้งที่ 1 เป็นต้นมา แม้ว่าภายในสังคมไทยจะพบปัญหาการผลิตข้าวในบางปี และราคาข้าวในตลาดโลกจะตกต่ำในบางปีก็ตาม ตัวเลขการส่งออกในระยะหว่าง ปี พ.ศ.2453-2457(1910-1914) 15,220,000 ล้านบาท ในปี พ.ศ.2473-2477(1930-1934) ซึ่งเป็นระยะที่ประเทศไทยพบวิกฤติการณ์ทางเศรษฐกิจ เนื่องจากเศรษฐกิจโลกตกต่ำ ตัวเลขการส่งออกข้าวกลับสูงถึง 25,720,000 บาท แต่ราคาข้าวต่อหีบตกต่ำเหลือเพียงหีบละ 3.50 บาท แต่ปริมาณการส่งออกข้าวสูงขึ้นถึงร้อยละ 67 เมื่อเปรียบเทียบกับปริมาณการส่งออกใน พ.ศ.2453-2457 (1910-1914) (ดูตารางที่ 3)

ตารางที่ 3 ปริมาณและมูลค่าการส่งออกข้าวนับตั้งแต่ พ.ศ.2448 ถึง พ.ศ.2487

พ.ศ.	ปริมาณการส่งออกข้าวต่อปี (พันบาท)	มูลค่าต่อปี (พันบาท)	ราคาเฉลี่ยต่อหาบ
2448-2453	14,760	81,020	5.50
2453-2457	15,220	81,230	5.30
2458-2462	15,790	108,140	6.90
2463-2467	17,680	115,350	6.50
2468-2472	23,390	169,600	7.20
2473-2477	25,720	91,240	3.50
2478-2482	25,370	94,570	3.70
2483-2487	13,250	99,320	7.50

ที่มา : Ingram, James C., Economic Change in Thailand 1850-1970.

(California : Standford University Press, 1971), p.38.

การเพิ่มขึ้นของปริมาณการส่งออกข้าวนี้ ได้เชื่อมโยงให้เห็นถึงกระบวนการเปลี่ยนแปลงด้านอื่นๆ ด้วย ได้แก่ มีการขยายพื้นที่การทำนาเพิ่มขึ้น ดังปรากฏว่าในปี พ.ศ.2453-2457 (1910-1914) พื้นที่การทำนาทั่วประเทศมี 11,500,000 ไร่ ในปี พ.ศ.2473-2477(1930-1934) พื้นที่การทำนาได้ขยายไปเป็น 20,100,000 ไร่ และ พ.ศ.2478-2482 (1935-1939) ขยายเป็น 21,200,000 ไร่ พื้นที่การทำนาได้ขยายออกไปยังชนบทมากขึ้น โดยเฉพาะหลังจากช่วง พ.ศ. 2453-2457(1910-1914) พื้นที่การทำนาในภูมิภาคอื่น ที่ไม่ใช่ภาคกลางเพิ่มขึ้นในสัดส่วนที่มากขึ้นโดยตลอดในช่วงปี พ.ศ.2473-2477(1930-1934) ซึ่งเป็นช่วงที่ปริมาณการส่งออกข้าวสูงสุดถึง 25,720,000 หาบ พื้นที่ในการปลูกข้าวทั้งหมดมี 20,100,000 ไร่ พื้นที่ในการปลูกข้าวนอกภาคกลางมีถึง 8,300,000 ไร่ คิดเป็นพื้นที่การปลูกข้าวร้อยละ 41 ของพื้นที่การปลูกข้าวทั้งหมด (ดูตารางที่ 3 และ 4)

ตารางที่ 4 พื้นที่การกานาทั่วประเทศระหว่าง พ.ศ.2448-2482

(หน่วย : ล้านไร่)

ช่วงเวลา	ภาคกลาง	ภาคอื่นๆ	รวม
2448-2452	6.8	2.4	9.2
2453-2457	7.2	4.3	11.5
2458-2462	8.2	5.7	13.9
2463-2467	9.6	6.7	16.3
2468-2472	10.9	7.2	18.1
2473-2477	11.8	8.3	20.1
2478-2482	12.0	9.2	21.2

ที่มา : Ingram, James C., Economic Change in Thailand 1850-1970.

(California : Standford University Press, 1971), P.44.

การตัดทางรถไฟเข้าไปในทางภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ช่วยให้การขนส่งข้าวจากทั้งสองภูมิภาคนี้เข้าสู่กรุงเทพฯ สะดวกสบายขึ้น และทำให้พื้นที่การเพาะปลูกข้าวเพื่อส่งออกขยายตัวไปพร้อมๆ กับพื้นที่ในภาคกลาง เมื่อทางรถไฟสายโคราชสร้างเสร็จในปี พ.ศ.2443 (1900) การขนส่งข้าวจากพื้นที่ใกล้ๆ โคราชมายังกรุงเทพฯ มีเพียงเล็กน้อย ในปี พ.ศ.2448 (1905) ข้าวปริมาณ 200,000 หาบ ถูกขนเข้าสู่กรุงเทพฯ และเมื่อทางรถไฟถูกตัดขยายมากขึ้นในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในช่วงระยะ พ.ศ.2463-2473 (1920-1930) การขนส่งข้าวจากดินแดนนี้ก็เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ในทุกๆ ปี เมืองที่อยู่ปลายทางรถไฟไปจะกลายเป็นศูนย์กลางของการขนส่งข้าวสาร และข้าวเปลือกเพราะเมืองแห่งนั้นจะเป็นที่รวบรวมข้าวจากพื้นที่ที่อยู่ห่างไกลออกไปอีก ประมาณปี พ.ศ.2468 (1925) ข้าวปริมาณ 1,700,000 หาบ มาจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และประมาณ ปี พ.ศ.2478 (1935) ข้าวปริมาณ 4,600,000 หาบ หรือปริมาณร้อยละ 20 ของการส่งออกมาจากดินแดนนี้ พื้นที่ในดินแดนภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แต่เดิมจะปลูกเฉพาะข้าวเหนียว ซึ่งจะใช้บริโภคในท้องถิ่น และภายในประเทศเท่านั้น ความต้องการข้าวและเศรษฐกิจเงินตราที่ขยายเข้าไปในดินแดนนั้น พร้อมกับทางรถไฟได้มีบทบาทสำคัญในการเปลี่ยนการผลิตแบบเดิมมาเป็นการผลิต

ข้าวเจ้าเพื่อการส่งออกด้วย² อย่างไรก็ตามพื้นที่ในการเพาะปลูกข้าวมากที่สุดยังอยู่ในบริเวณภาคกลางเป็นส่วนใหญ่ เมื่อทางรถไฟตัดเข้าไปในที่พื้นที่ต่างๆ จะมีการตั้งโรงสีขึ้นเป็นจำนวนมากในสองข้างทางรถไฟ เพื่อช่วยลำเลียงข้าวเข้าสู่กรุงเทพฯ นอกเหนือจากการใช้ทางน้ำขนส่ง

สำหรับสินค้าเข้าซึ่งขยายตัวควบคู่ไปกับสินค้าส่งออก จากสถิติในช่วงปี พ.ศ.2477-2481 (1934-1938) พบว่าสินค้าหลักมีอยู่หลายรายการ ผ้าและสิ่งทอรวมทั้งเส้นด้ายเป็นสินค้านำเข้าที่สำคัญที่สุด รองลงมาได้แก่อาหาร ผลิตภัณฑ์โลหะต่างๆ เครื่องจักรและเครื่องจักรไฟฟ้า บุหรี่ ชิกการ์ ไบยาสูบ น้ำมัน และผลิตภัณฑ์จากน้ำมันชนิดต่างๆ รถยนต์ ยา กระดาษ และผลิตภัณฑ์จากกระดาษ ผลิตภัณฑ์เคมีภัณฑ์ต่างๆ รายการสินค้าหลัก 3 รายการ คือ ผ้า สิ่งทอ และเส้นด้าย มีสถิติการเพิ่มขึ้นอย่างน่าสนใจในปี พ.ศ.2477 (1934) มีมูลค่าประมาณ 24.7 ล้านบาท พ.ศ.2478 (1935) มีมูลค่าประมาณ 26.5 ล้านบาท ใน พ.ศ.2481 (1938) มูลค่าได้เพิ่มขึ้นเป็นประมาณ 29.5 ล้านบาท (ดูตารางที่ 6)

² Ingram, James C., Economic Change in Thailand 1850-1970 (California : Standford univerity Press, 1917), p. 47.

ตารางที่ 5 มูลค่าสินค้าหลักที่นำเข้าจากต่างประเทศ ระหว่างปี พ.ศ.2477-2481

(หน่วย : บาท)

รายการสินค้า	2477	2478	2479	2480	2481
ผ้าและผ้าย	17,133,823	18,869,463	16,729,321	16,785,234	21,959,559
ผลิตภัณฑ์สิ่งทอต่างๆ	4,658,228	4,030,114	5,130,114	3,203,837	2,970,517
ด้าย	2,965,989	3,607,157	3,027,292	3,507,967	4,632,268
อาหาร	14,787,785	15,849,187	16,650,346	16,679,780	16,797,943
ผลิตภัณฑ์โลหะต่างๆ	8,333,784	10,071,288	9,387,130	10,448,691	12,829,568
กระสอบ	6,913,686	5,265,087	5,349,364	3,149,622	5,329,701
เครื่องจักรและเครื่องจักรไฟฟ้า	3,146,852	4,157,926	5,416,657	6,665,866	7,652,608
บุหรีและซิกการ์	4,642,804	4,713,526	3,801,595	3,235,803	2,582,900
ใบยาสูบ	546,920	761,544	1,667,210	2,293,636	1,714,545
น้ำมันก๊าด	4,467,532	5,046,798	3,883,622	3,692,725	3,903,874
เบนซิน	4,663,206	4,885,838	3,907,495	3,647,882	3,782,357
น้ำมันเหลว	1,631,520	1,495,006	2,141,119	2,618,253	2,694,651
รถยนต์	2,250,652	3,130,920	2,836,333	3,402,101	5,336,795
ยา	1,433,881	1,746,798	1,976,247	2,293,927	2,187,623
กระดาษและผลิตภัณฑ์	2,264,126	2,159,424	2,626,577	3,301,928	3,504,776
ผลิตภัณฑ์เคมีภัณฑ์	992,611	1,050,059	1,174,281	1,372,549	1,723,064

ที่มา : Thuan Kanchananaga (ทวน กาญจนนัค), Report on the Commercial and Economic Progress of Thailand for B.E.2482 (1939-1940). (bangkok : Sataman publishing House, 1941), p.51.

1.2. ญี่ปุ่นเป็นมหาอำนาจใหม่ที่ก้าวเข้ามามีบทบาทในสังคมเศรษฐกิจของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และไทย สงครามโลกครั้งที่ 1 ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งการเมืองและเศรษฐกิจของโลก นับตั้งแต่ พ.ศ.2458 (1915) เป็นต้นมา เศรษฐกิจญี่ปุ่นได้เติบโตขึ้นเนื่องจากการเพิ่มขึ้นของการส่งสินค้าออกมายังตลาดเอเชียที่ประเทศมหาอำนาจยุโรปเคยครอบครองอยู่ และกำลังติดพันอยู่กับสงครามที่กำลังเกิดขึ้นในทวีปยุโรป สินค้าญี่ปุ่นได้เพิ่มบทบาทในการเข้าแทนที่สินค้าจากยุโรปในตลาดของเอเชีย จนกลายเป็นปัญหาความขัดแย้งระหว่างผู้ครองตลาดเดิม และผู้มาใหม่ในระยะต่อมา นอกจากนี้อุตสาหกรรมการเดินเรือของญี่ปุ่นก็ขยายตัวอย่างรวดเร็วในระยะนี้ และเพิ่มจำนวนเที่ยวเรือในการขนส่งมายังดินแดนแห่งนี้ ญี่ปุ่นสามารถเปลี่ยนจากประเทศที่มีหนี้สินไปสู่ประเทศที่มีฐานะการเงินดี (a creditor nation) และผลประโยชน์ทางการค้าของญี่ปุ่นในประเทศต่างๆ ในเอเชียก็เพิ่มมากขึ้นทุกที³ สงครามโลกครั้งที่ 1 ทำให้ญี่ปุ่นสามารถดำเนินนโยบายก้าวลงสู่ใต้ได้สำเร็จ เนื่องจากดินแดนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ถูกตัดขาดจากประเทศยุโรป เปิดโอกาสให้ญี่ปุ่นส่งสินค้าประเภทอาหาร เสื้อผ้า และสินค้าแห่งต่างๆ เข้ามาในตลาดของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ประมาณว่าในช่วงระหว่าง พ.ศ.2457 (1914) ถึง พ.ศ. 2468 (1925) ญี่ปุ่นสามารถส่งสินค้ามาขายยังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้มากถึง 8 เท่า และสินค้าเข้าจากดินแดนเหล่านี้ไปยังประเทศญี่ปุ่นเพิ่มขึ้น 5 เท่า ในปีพ.ศ. 2456 (1913) มีชาวญี่ปุ่นในดินแดนนี้ 11,845 คน ต่อมาในปี พ.ศ.2461(1918) ประชากรญี่ปุ่นได้เพิ่มขึ้น 2 เท่าเป็น 23,967 คน⁴

ในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2457 (1914) ถึง พ.ศ. 2473 (1930) องค์กรต่างๆ ของญี่ปุ่นที่ทำหน้าที่สนับสนุนการค้าและอำนวยความสะดวกให้กับชุมชนญี่ปุ่นในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้ถูกจัดตั้งขึ้นและพัฒนาไปอย่างรวดเร็ว หลังสงครามมีการจัดตั้งสถานกงสุลใหม่ ของญี่ปุ่นในเมืองไฮฟอง ดาवाโอ สุราบายา ไซ่ง่อน ฮานอย เมดาน นอกจากนี้ยังมีสถานกงสุล ที่จัดตั้งก่อนหน้าสงครามอีกได้แก่ ที่ มะนิลา สิงคโปร์ กรุงเทพฯ และปัตตาเวีย มีการจัดตั้งธนาคารโยโกฮามาสเปสซีส์ และธนาคารไต้หวัน ซึ่งเป็นธนาคารของชาวญี่ปุ่น โรงเรียนประถมหนังสือพิมพ์และนิตยสารภาษาญี่ปุ่นก็มีการขยายตัว องค์กรเหล่านี้มีหน้าที่สำคัญเพื่อสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และ

³ Sugiyama Shinya, "Introduction," in International Commercial Rivalry in Southeast Asia in the Interwar Period, eds. Sugiyama Shinya and Milagros C. Guerrero (Connecticut : Yale University Southeast Asia Studies, 1994), P.2.

⁴ Shimizu Hajime, "Expansion of Japan's Cotton Textile Exports," in International Commercial Rivalry in Southeast Asia in the Interwar Period, p. 12-13.

ความร่วมมือกัน รวมทั้งเพื่อปลูกฝังความเป็นเจ้าของ และสำนึกในการเป็นสมาชิกที่อยู่ภายใต้ จักรวรรดิญี่ปุ่น หนังสือพิมพ์และโรงเรียนประถมเป็นเครื่องมือสำคัญในการปลูกฝังความคิดชาตินิยม ส่วนในประเทศญี่ปุ่นเองก็มีสมาคมทะเลใต้ (The South Seas Society) หรือที่เรียกเป็นภาษา ญี่ปุ่นว่า นานโยเกียวไก (Nan'yo Kyokai) จัดตั้งในปี พ.ศ.2458 (1915) สมาคมนี้ได้รับการ สนับสนุนทางการเงินจากสำนักงานผู้ว่าราชการใต้หวัน และร่วมมือระหว่างกระทรวงต่างประเทศกับ กระทรวงเกษตรและการค้า สมาคมทะเลใต้แห่งนี้มีสาขาในสิงคโปร์ ใต้หวัน ซวา หมู่เกาะแปซิฟิก หรือทะเลใต้ มะนิลา คาวาโอ สุมาตรา และกรุงเทพฯ สาขาในสิงคโปร์เป็นสาขาที่สำคัญที่ช่วย กระทรวงเกษตรและการค้าในการจัดตั้งสถานที่แสดงสินค้าของญี่ปุ่น ทำหน้าที่เป็นตัวกลางระหว่าง ญี่ปุ่นกับดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อำนวยความสะดวกสิ่งต่างๆ เพื่อให้เศรษฐกิจญี่ปุ่น สามารถแทรกเข้ามาในดินแดนแห่งนี้⁵

เหตุผลสำคัญที่ผลักดันญี่ปุ่นเข้ามาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในระหว่างสงครามโลก ครั้งที่ 1 และในทศวรรษต่อมาคือความต้องการเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ในวัตถุดิบที่จะใช้ในการพัฒนา อุตสาหกรรมหนักและอุตสาหกรรมเคมี ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งสำหรับเศรษฐกิจญี่ปุ่นในขณะนั้น เพราะว่าการพัฒนาในเทคโนโลยีของญี่ปุ่นยังอยู่ในระดับที่ต่ำกว่าประเทศตะวันตก ญี่ปุ่นจึงจำเป็นที่ จะต้องได้รับวัตถุดิบจากดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภูมิภาคที่อยู่ใกล้ญี่ปุ่น ทั้งนี้ก็เพื่อที่จะ ประสบความสำเร็จในการแข่งขันและในการพัฒนาอุตสาหกรรมหนัก และอุตสาหกรรมเคมี ความคิดที่ มุ่งมายังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และจีนเพื่อเป็นแหล่งบ่อนวัตถุดิบให้แก่อุตสาหกรรมของญี่ปุ่นปรากฏ ขึ้นในระยะนี้ การนำเข้าวัตถุดิบจากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก่อให้เกิดการเพิ่มขึ้นของการส่งสินค้า ออกมายังบริเวณแห่งนี้ด้วย เพื่อรักษาดุลย์การชำระเงิน ในระยะเวลาเดียวกันนี้เองที่เอเชียตะวันออกเฉียง ใต้ กลายเป็นตลาดสำคัญของอุตสาหกรรมสิ่งทอของญี่ปุ่น⁶ อย่างไรก็ตามเมื่อเปรียบเทียบกับจีน แล้ว ประเทศจีนจะมีความสำคัญในแง่ของเป็นแหล่งวัตถุดิบมากกว่าเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ความ สำคัญของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ต่ออุตสาหกรรมของญี่ปุ่นจึงอยู่ที่การเป็นแหล่งตลาด นโยบายการ มุ่งสู่ได้และส่งสินค้ามาท่วมตลาดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ของญี่ปุ่น ก่อให้เกิดความขัดแย้งกับ ประเทศมหาอำนาจเดิม โดยเฉพาะอังกฤษ อังกฤษรู้สึกว่าการค้าของตนทั้งในอินเดีย และเอ ชีเยตะวันออกเฉียงใต้พบกับวิกฤตในปี พ.ศ.2468 (1925) และเริ่มหาวิธีการปกป้องตลาดสิ่งทอใน บริเวณนี้ในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2473-2482 (1930-1939) อังกฤษพบว่าส่วนแบ่งของตลาดสิ่งทอของตน

⁵ Ibid. p. 14.

⁶ Ibid. p. 14.

ลดลงอย่างรวดเร็ว ในระหว่าง พ.ศ.2476-2477 (1933-1934) อังกฤษและญี่ปุ่นได้จัดให้มีการเจรจาการค้าร่วมกันถึง 3 ครั้ง แต่การเจรจาก็ไม่สามารถตกลงกันได้สำเร็จ⁷

นอกจากอังกฤษแล้วญี่ปุ่นยังต้องประสบปัญหาการกีดกัน ตลาดสินค้าจากดัชท์ ซึ่งหันมาปกป้องตลาดของตนเองอย่างเข้มข้นในทศวรรษ 2473-2482 (1930-1939) ดัชท์ต้องประสบปัญหาเช่นเดียวกับอังกฤษ คือ สินค้าสิ่งทอของญี่ปุ่นเพิ่มบทบาทในตลาดอินโดนีเซีย ดินแดนอาณานิคมมากขึ้นทุกที โดยเฉพาะหลังจากช่วงเศรษฐกิจตกต่ำครั้งใหญ่ อัตราค่าจ้างแรงงานในอินโดนีเซียตกต่ำ ทำให้ผู้บริโภคมีกำลังซื้อต่ำไปด้วย สินค้าจากญี่ปุ่นรวมทั้งผ้าบาติกที่ทำจากญี่ปุ่น มีราคาถูกเป็นที่นิยมของผู้บริโภคมากกว่า⁸ ราคาสินค้าของญี่ปุ่นยังมีราคาถูกมากขึ้น หลังจากที่ญี่ปุ่นได้ถอนตัวออกจากมาตรฐานทองคำในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2474 (1931) ทำให้ค่าของเงินเยนตกต่ำอย่างรวดเร็ว เมื่อเปรียบเทียบกับเงินกิลเดอร์ของดัชท์ (The Dutch Guilder) และเงินรูปีของอินเดีย (The Indian Rupee)⁹ ตลาดสินค้าสิ่งทอในอินโดนีเซียกลายเป็นตลาดที่สำคัญที่สุดของญี่ปุ่นในบริเวณนี้ ญี่ปุ่นเองก็ตระหนักว่าเอเชียตะวันออกเฉียงใต้รวมทั้งเอเชียเหนือดินแดนแมนจู กว๋ จิน มีความจำเป็นอย่างยิ่งกับเศรษฐกิจญี่ปุ่น ในช่วง พ.ศ. 2473-2482 (1930-1939) ญี่ปุ่นแข่งขันกับประเทศมหาอำนาจเดิมอังกฤษ ดัชท์ รวมทั้งสหรัฐอเมริกาที่ครอบครองฟิลิปปินส์อยู่ โดยหันมาใช้นโยบายสร้างพันธมิตรกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทั้งในด้านเศรษฐกิจการเมือง และกองทหาร คำขวัญว่า “เอเชียเพื่อชาวเอเชีย” ที่ญี่ปุ่นนำมาใช้ปลุกกระตมให้ชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ต่อต้านประเทศมหาอำนาจที่ครอบครองในดินแดนบริเวณนี้ ก็เพื่อตอบสนองนโยบายก้าวลงสู่ใต้ของญี่ปุ่น การแข่งขันที่ทวีความรุนแรงนี้ ในที่สุดก็กลายเป็นสงครามแห่งความขัดแย้งในสงครามเอเชียมหาบูรพา

นอกจากสิ่งทอของญี่ปุ่นจะมีราคาถูกแล้ว เทคโนโลยีในการทอผ้า การผลิตเส้นด้ายและการพิมพ์สีผ้ายังพัฒนาขึ้นมาก ญี่ปุ่นสามารถพัฒนาสิ่งทอของตนจากคุณภาพต่ำไปสู่คุณภาพที่สูงได้ หลังสงครามโลกครั้งที่ 1 การพัฒนาเทคโนโลยีการผลิต และสามารถประสพชัยชนะในการแข่งขันของญี่ปุ่น ยังอยู่ภายใต้เงื่อนไขที่แรงงานราคาถูก และชั่วโมงการทำงานที่ยาวนาน มาตรฐานในการดำรง

⁷ Ibid. p. 22-23.

⁸ Ibid. p.24-25.

⁹ Sugiyama Shinya, “The Expansion of Japan's Cotton Textile Export in to Southeast Asia,” in International Commercial Rivalry in Southeast Asia in the Interwar Period. (Connecticut : Yale University Southeast Asia Studies, 1994), p.51-52.

ชีวิตของแรงงานอยู่ในระดับต่ำ กรรมกรไม่ได้รับความสนใจในเรื่องสุขภาพ และการศึกษา ซึ่งต่างจากประเทศคู่แข่งในยุโรป และอเมริกาที่กำลังให้ความสำคัญในเรื่องค่าแรง ชั่วโมงการทำงาน มาตรฐานในการดำรงชีวิตของกรรมกร นักอุตสาหกรรม ญี่ปุ่นยังมีความสามารถในการจัดการ ทั้งทางด้านการเงิน การตลาด ให้เครดิตกับผู้จำหน่ายสินค้าในระยะเวลายาวนาน สนใจที่จะผลิตสินค้าตามที่ตลาดต้องการเหล่านี้ล้วนเป็นปัจจัยส่งเสริมให้สินค้าญี่ปุ่นเป็นที่ต้องการและจำหน่ายอย่างกว้างขวางในตลาด¹⁰

การส่งออกสินค้าสิ่งทอของญี่ปุ่นมายังตลาดเอเชียเพิ่มขึ้นทุกปี ในปีพ.ศ. 2464 (1921) มีมูลค่า 203,673,000 เยน ในปี พ.ศ.2472 (1929) เพิ่มขึ้นอีกหนึ่งเท่าตัวเป็น 412,706,000 เยน และในปี พ.ศ. 2480 (1937) เพิ่มขึ้นเป็น 573,064,000 เยน ตลาดที่สำคัญของสิ่งทอญี่ปุ่น คือ จีน ในปี พ.ศ.2464 (1921) มีอัตราสูงถึงร้อยละ 49.4 ในปี พ.ศ.2472 (1929) มีอัตราร้อยละ 36.4 และ ปี พ.ศ. 2480 (1937) เหลือเพียงร้อยละ 2 เนื่องจากนับตั้งแต่ พ.ศ. 2473 (1930) เป็นต้นมา ญี่ปุ่นประสบปัญหาการบอยคอตในจีน ส่วนเนดินแดนแมนจูเรีย และกวางตุ้ง สินค้าญี่ปุ่นจำหน่ายภายใต้การคุ้มครองของกองทัพญี่ปุ่น เอเชียตะวันออกเฉียงใต้กลายเป็นตลาดที่สำคัญของญี่ปุ่นในช่วง พ.ศ.2473-2483(1930-1940) ในปี พ.ศ. 2480 (1937) อินโดนีเซียนำเข้าสินค้าสิ่งทอญี่ปุ่นถึง 85,603,000 เยน ฟิลิปปินส์ นำเข้า 12,056,000 เยน ส่วนไทยนำเข้า 16,148,000 เยน คิดเป็นเพียงร้อยละ 2.8 ของการส่งออกสิ่งทอของญี่ปุ่นทั้งหมด ปริมาณนี้ถึงแม้ว่าจะน้อยเมื่อเปรียบเทียบกับ การส่งออกสิ่งทอของญี่ปุ่น แต่สิ่งทอของญี่ปุ่นกลายเป็นสินค้านำเข้าที่มากที่สุดของไทยในขณะนั้น (ดูตารางที่ 6 และตารางที่ 7)

¹⁰ Ibid. p. 52-54.

ตารางที่ 6 ตลาดสำคัญของอุตสาหกรรมสิ่งทอญี่ปุ่น พ.ศ.2464 , 2472 , 2480

(หน่วย : พันเยน)

ตลาด	2464	%	2472	%	2480	%
จีน	100,987	49.6	150,115	36.4	11,295	2.0
กวางตุ้ง	15,536	7.6	15,342	3.7	29,425	5.1
แมนจูเรีย	-	-	-	-	55,748	9.7
อินเดีย	30,465	15.0	109,124	26.4	63,040	11.0
สตรีทเซทเทิลเมนต์	3,841	1.9	5,787	1.4	12,230	2.1
อินโดนีเซีย	25,571	12.6	42,269	10.2	85,603	14.9
ฟิลิปปินส์	3,779	1.9	5,615	1.4	12,056	2.1
สยาม	609	0.3	3,799	0.9	16,148	2.8
อาฟริกาใต้	-	-	3,043	0.7	10,214	1.8
อียิปต์	-	-	24,398	5.9	10,509	1.8
ออสเตรเลีย	2,857	1.4	2,917	0.7	13,527	2.4
อเยนติน่า	280	0.1	4,154	1.0	29,294	5.1
รวม(อื่นๆ)	203,673	100	412,706	100	573,064	100

ที่มา : Sugiyama Shinya, "The Expansion of Japan's Cotton Textile Exports in to Southeast Asia," in International Comercial Rivalry in Southeast Asia in the Interwar Period. (Connecticut : Yale University Southeast Asia Studies, 1994), p.48.

สำหรับประเทศไทยเมื่อเปรียบเทียบกับประเทศเพื่อนบ้าน ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ประเทศไทยไม่ใช่ตลาดที่ใหญ่สักสำหรับญี่ปุ่น แต่นโยบายขยายตัวลงได้ของญี่ปุ่นก็มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจไทยอย่างมาก ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับญี่ปุ่น เริ่มปรากฏอย่างชัดเจนอีกครั้งในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หลังจากที่เคยมีความสัมพันธ์กันในสมัยอยุธยา ในราว พ.ศ. 2434 (1891) ชาวญี่ปุ่นเริ่มเปิดร้านค้าในกรุงเทพฯ เป็นครั้งแรกหลังจากมีการลงนามในหนังสือสัญญาทางไมตรีระหว่างไทยกับญี่ปุ่นแล้ว 4 ปี ร้านที่เปิดร้านแรกเป็นร้านขายสินค้าเบ็ดเตล็ด ชาวญี่ปุ่นที่เดินทางมาอยู่อาศัยในประเทศไทยระยะแรก เป็นชาวนาอพยพและพวกคารายุกซัง หรือ

หญิงโสเภณีเป็นส่วนใหญ่¹¹ ในปี พ.ศ. 2439 (1896) มีชาวญี่ปุ่นอาศัยอยู่ในกรุงเทพฯ ประมาณ 36-48 คน ต่อมาในปี พ.ศ. 2440 (1897) ตัวเลขการอพยพของชาวญี่ปุ่นที่เข้ามาในประเทศไทยสูงขึ้นเป็น 54 คน โดยแบ่งออกเป็นชาย 32 คน หญิง 22 คน ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจไทยและญี่ปุ่นเริ่มต้นอย่างจริงจังเมื่อ พ.ศ. 2446 (1903) บริษัทมิตซูบิชิได้ส่งเรือมาซื้อข้าวจากไทย เพื่อแก้ปัญหาการผลิตที่ล้มเหลวในญี่ปุ่น ต่อมาอีก 3 ปี ในเดือน กรกฎาคม พ.ศ. 2449 (1906) บริษัทได้เปิดสำนักงานตัวแทนขึ้นที่กรุงเทพฯ¹²

ในปี พ.ศ.2449 (1906) นี้เอง ในเดือนพฤษภาคมได้มีบริษัท Nihon Yusen K.K. (N.Y.K.) ซึ่งมีบริษัทบอร์เนียวเป็นตัวแทนในกรุงเทพฯ ก็เปิดสาขาเดินเรือระหว่างกรุงเทพฯกับฮ่องกงขึ้น แต่กิจการเดินเรือนี้อยู่ได้ไม่นาน เนื่องจากต้องแข่งขันทางธุรกิจกับบริษัทของเยอรมัน ในที่สุดก็ต้องยอมถอนตัวจากการเดินเรือในเส้นทางสายนี้ให้แก่บริษัท North German Llyod ซึ่งผูกขาดเส้นทางเดินเรือระหว่างฮ่องกง - สิงคโปร์ - กรุงเทพฯ โดยได้รับเงินค่าชดเชย ตัวเลขการค้าระหว่างไทยและญี่ปุ่นในระยะแรกยังมีอยู่น้อยเมื่อเปรียบเทียบกับประเทศอื่นๆในภูมิภาคนี้ ข้าวเป็นสินค้าที่ญี่ปุ่นต้องการจากไทยมากที่สุด รองลงมาคือไม้สัก และอื่นๆ ส่วนสินค้าที่ไทยต้องการจากญี่ปุ่น คือ พวกอาหารแห้ง และผ้าไหม¹³ กิจการของชาวญี่ปุ่นที่ดำเนินในไทยในระยะแรก ไม่ค่อยประสบความสำเร็จนัก ในปี พ.ศ.2451 (1908) มีการกล่าวว่าร้านค้าญี่ปุ่นที่มีอยู่ในกรุงเทพฯ 8 ร้าน อาจต้องปิดกิจการ เนื่องจากขาดทุน สาเหตุถึงการไม่ประสบความสำเร็จของร้านค้าญี่ปุ่นในระยะแรกเนื่องจากสินค้าญี่ปุ่นที่เข้ามาจำหน่ายในประเทศไทยต้องผ่านเมืองท่าที่ฮ่องกง และสิงคโปร์ก่อน พวกพ่อค้าจีนและอินเดียจึงมีโอกาสดักสินค้าญี่ปุ่นไว้ในมือ เมื่อพวกนั้นนำสินค้าเข้ามาขายในเมืองไทย จึงขายได้ในราคาถูกลงกว่าร้านของชาวญี่ปุ่น อีกสาเหตุหนึ่งคือ สินค้าญี่ปุ่น ในตอนนั้นราคาถูกลงแต่คุณภาพเลว

¹¹ อิชิติ โยเนะโอะ และโยชิโกะ ทอชิฮารุ ใน ชาญิวิชย์ เกษตรศิริ และสายชล วรณรัตน์ (บรรณาธิการ) ความสัมพันธ์ไทย - ญี่ปุ่น 600 ปี (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2542), หน้า 195-197.

¹² Swan L. William, Japanese Economic Activity in Siam from the 1890's until the Outbreak of the Pacific War (Gaya Bihar India) : Centre for South East Asian Studies. 1986), p. 14.

¹³ Ibid. p.17.

และบางอย่างก็ทำปลอมเลียนแบบสินค้าอังกฤษ และเยอรมัน จึงไม่ได้รับความเชื่อถือจากลูกค้าโดยทั่วไป¹⁴

ความสนใจขยายตัวลงได้ของญี่ปุ่น หลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ทำให้สินค้าญี่ปุ่นมีบทบาทในเศรษฐกิจไทยมากขึ้น สินค้าผ้าจากโรงงานอุตสาหกรรมของญี่ปุ่นได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในตลาดของไทย พร้อมกับการเปลี่ยนแปลงในสินค้าเข้านี้ ชาวญี่ปุ่นได้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในสังคมไทยมากขึ้น และยังเข้าไปอยู่อาศัยในต่างจังหวัดเพิ่มขึ้นด้วย ในปี พ.ศ.2462 (1919) ปรากฏว่ามีชาวญี่ปุ่นอาศัยอยู่ในไทย 282 คน อาศัยอยู่ในกรุงเทพฯ 219 คน อาศัยอยู่ในต่างจังหวัด 63 คน¹⁵ ในปี พ.ศ.2462 (1919) นี้เองผู้แทนราษฎรของญี่ปุ่น 6 คน เดินทางมาสังเกตการณ์ และสำรวจเรื่องต่างๆ ได้แก่ การเกษตรกรรม การผลิตการเกษตร วิธีการส่งออกข้าว นโยบายของรัฐบาลไทยต่อชาวจีน และได้เข้าพบกับเสนาบดีกระทรวงต่างประเทศ ขอความร่วมมือเรื่องการเปิดบริษัทเดินเรือในอ่าวไทย ในเดือนธันวาคมปีเดียวกันนี้บริษัทยามาอิตะการเดินเรือ ได้เปิดการเดินเรือระหว่างกรุงเทพฯ - สิงคโปร์ และกรุงเทพฯ - ฮองกง และในวันที่ 5 มีนาคม ปีเดียวกันมีการเปิดธนาคารได้หวันสาขากรุงเทพฯ ขึ้น เพื่อเตรียมให้ความช่วยเหลือทางการเงินบริษัทญี่ปุ่นในเมืองไทย กิจกรรมทางเศรษฐกิจและชุมชนญี่ปุ่นที่ขยายตัวมากขึ้น ทำให้มีการจัดตั้งหนังสือพิมพ์ของชาวญี่ปุ่นชื่อ “ยามาอิโต” ในปี พ.ศ.2464 (1921) หนังสือพิมพ์ฉบับนี้อยู่ได้ 3 ปีก็ถูกปิด เนื่องจากวิจารณ์ระบบข้าราชการรุนแรงเผด็จการเกินไป ในปี พ.ศ. 2469 (1926) มีการเปิดโรงเรียนประถมญี่ปุ่น โรงเรียนแรกในประเทศไทย เพื่อเปิดสอนหนังสือญี่ปุ่น และปลูกฝังวิญญาณของชามูโร ให้กับเด็กญี่ปุ่นที่มีอยู่ในประเทศไทย

16

การค้าไทย - ญี่ปุ่นที่คึกคัก ทำให้บริษัทโอซาก้าเดินเรือ (Osaka Shosen) บริษัทเดินเรือแห่งใหม่ ได้ขยายเส้นทางการเดินเรือของบริษัทจากญี่ปุ่น ไชงอน มายังไทยด้วย บริษัทนั้นนับว่าเป็นบริษัทแรกที่เดินเรือระหว่างญี่ปุ่นกับไทย ต่อมาในปี พ.ศ.2471 (1928) บริษัทมิตซูบิซันไซ (Mitsui Bussan) ก็เปิดการเดินเรือระหว่างญี่ปุ่นกับไทยขึ้นอีก การเปิดการเดินเรือของบริษัทก็เพื่อขนสินค้าจากโรงงานอุตสาหกรรมญี่ปุ่น เข้ามายังไทยและขนข้าวหักจากไทยไปญี่ปุ่น นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2471 (1928) เป็นต้นมาการเดินเรือระหว่างญี่ปุ่น และไทยมีกำหนดการที่แน่นอนคือเดือนละ 1

¹⁴ อธิธิ โยนะโอะ และ โยชิการะ โทชิฮารุ, ความสัมพันธ์ไทย - ญี่ปุ่น 600 ปี ,หน้า 198.

¹⁵ Swan L. William, Ibid, p.18-20.

¹⁶ อธิธิ โยนะโอะ และโยชิการะ โทชิฮารุ, เรื่องเดียวกัน ,หน้า 202-205.

ครั้ง ประมาณว่าครึ่งหนึ่งของสินค้านำเข้าจากญี่ปุ่นถูกชนมายุังไทยโดยเรือและบริษัทของญี่ปุ่น ในส่วนที่เหลือ 2 ใน 3 ส่วนถูกนำเข้าโดยชาวจีน และอีก 1 ใน 3 ส่วน นำเข้าโดยพ่อค้ายุโรป¹⁷ การที่สินค้าญี่ปุ่นสามารถเข้ามามีบทบาทในตลาดของไทยได้ในระยะนี้ William L. Swan ได้ให้คำอธิบายและสามารถสรุปได้ 4 ประการ คือ 1.บริษัทญี่ปุ่นให้เครดิต (credit) ในการขายสินค้าญี่ปุ่นในระยะเวลายาว 2.ราคาสินค้าญี่ปุ่นไม่สูงทำให้การลงทุนในการขายสินค้าไม่มากเมื่อเปรียบเทียบกับสินค้ายุโรป จากการขายสินค้าที่ราคาไม่สูงนี้ทำให้พ่อค้าสามารถขาย และได้รับผลตอบแทนอย่างรวดเร็ว 3.สินค้าญี่ปุ่นมีความหลากหลายทั้งชนิดและคุณภาพ เมื่อเปรียบเทียบกับสินค้ายุโรปและอเมริกัน 4.นอกเหนือจากการติดต่อกับพ่อค้าแล้ว บริษัทญี่ปุ่นยังว่าจ้างเสมียนชาวจีน พนักงานบริการบุคคลาระดับล่าง โบรกเกอร์ (Brokers) และตัวแทนการค้าต่างเป็นชาวจีน ให้มาทำงานประจำในสำนักงาน และยังทำสัญญาเป็นรายบุคคลกับพ่อค้าต่างๆ ในชุมชนจีนด้วย บริษัทญี่ปุ่นสามารถใช้ชาวจีนซึ่งมีความชำนาญในการค้าให้เป็นประโยชน์กับธุรกิจของตนได้อย่างดี และเช่นเดียวกับพ่อค้ายุโรปซึ่งเข้ามาทำธุรกิจก่อนหน้านี้ บริษัทญี่ปุ่นได้ว่าจ้างผู้ร่วมงานเป็นชาวจีน ติดต่อกับลูกค้าและกลุ่มธุรกิจต่างๆ ชาวจีนเหล่านี้สามารถสร้างให้การค้ำระหว่างไทยและญี่ปุ่นดีขึ้น¹⁸

สินค้าญี่ปุ่นแทรกซึมเข้าสู่ตลาดชนบทไทยอย่างไม่ยากนัก โดยเฉพาะใน พ.ศ.2473 (1930) ถึง พ.ศ. 2474 (1931) อันเป็นระยะที่เศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก ชาวนาต้องเผชิญกับภาวะการขายข้าวไม่ออก ไม่มีรายได้ ในปี พ.ศ. 2474 (1931) นี้เองเป็นปีที่สินค้าญี่ปุ่นมีบทบาทอย่างมากในตลาดของไทยโดยเฉพาะผ้า ผ้าของญี่ปุ่นสามารถขายได้นานำผ้าจากแลนคาสเชียร์ (Lanchashire) ชาวอังกฤษเป็นปีแรก¹⁹ การที่สินค้าญี่ปุ่นสามารถขายได้ในตลาดของไทย ถึงแม้เศรษฐกิจตกต่ำก็เนื่องจากสินค้าญี่ปุ่นราคาถูก เหมาะสมกับสภาวะของตลาดขณะนั้น ถึงแม้ว่าคุณภาพสู้สินค้าจากยุโรปไม่ได้ก็ตาม ในปี พ.ศ. 2477 (1934) Sir gosiah Crosby กงสุลทั่วไปของอังกฤษประจำไทย รายงานสถานการณ์ของสินค้าญี่ปุ่นในตลาดของไทย กล่าวถึงปัจจัยสำคัญที่ทำให้สินค้าญี่ปุ่นก้าวเข้ามามีอิทธิพลในประเทศไทยมากขึ้นคือ "ราคาถูก" ซึ่งไม่จำกัดอยู่เพียงเรื่องของสินค้าเท่านั้น นอกเหนือจากสินค้าจากโรงงานอุตสาหกรรมแล้ว ญี่ปุ่นก็พร้อมที่จะบริการสิ่งต่างๆ ในราคาถูกให้แก่ไทย

¹⁷ Swan L. William, Ibid. p. 20-21.

¹⁸ Ibid. p. 21.

¹⁹ Swan L. William, "Japanese Economic Relation with Siam Aspect of Their Historical Development 1884 to 1942" (Ph.D dissertation, Australian National University, 1986), p 48-50.

ได้แก่ ผู้เชี่ยวชาญ ที่ปรึกษาทางเทคนิคและการศึกษาเป็นต้น สินค้าราคาถูกของญี่ปุ่นดึงดูดความสนใจของชาวไทยมากกว่าเดิม เนื่องจากสถานการณ์ทางเศรษฐกิจของไทยไม่ดี รัฐและราชสำนักเองก็ถูกตัดงบประมาณในการใช้จ่าย และต้องประหยัดอย่างมาก²⁰ ในปี พ.ศ.2478 (1935) บริษัทมิตซูบิชิโยชิโกะซา ได้เปิดกิจการขึ้นในไทย และต่อมามีปี พ.ศ.2479 (1936) ธนาคารโยโกฮามาสเปซึก็เข้ามาเปิดกิจการในไทย เพื่ออำนวยความสะดวกทางการค้าระหว่างไทย - ญี่ปุ่นที่คึกคักมากขึ้น

ตารางที่ 7 มูลค่าการนำเข้าสินค้าสิ่งทอของประเทศไทยจากประเทศต่างๆ

พ.ศ. 2468-2480 (หน่วย : 1000 บาท)

พ.ศ.	รวมนำเข้าสิ่งทอทั้งหมด	ญี่ปุ่น %	อังกฤษ %	ฮ่องกง %	สิงคโปร์ %
2468	33,908	3,972 (11.7)	9,556 (28.2)	8,557 (25.2)	5,453 (16.1)
2470	34,241	5,544 (16.2)	9,800 (28.6)	7,349 (21.5)	3,186 (9.3)
2472	34,182	6,856 (20.1)	9,644 (28.2)	6,832 (20.0)	1,877 (5.5)
2474	14,393	1,804 (12.5)	1,792 (12.4)	5,992 (41.6)	1,526 (10.6)
2476	18,565	7,558 (40.7)	1,857 (10.0)	3,412 (18.4)	2,847 (15.3)
2478	24,922	15,576 (69.3)	1,376 (5.5)	3,044 (12.2)	2,901 (11.6)
2480	22,048	14,089 (63.9)	1,131 (5.1)	1,380 (6.3)	2,453 (11.1)

ที่มา : Swan L. William, "Japanese Economic Relation with Siam Aspect of Their Historical Development 1884 to 1942" (Ph.D dissertation, Australian National University, 1986), p.56.

หมายเหตุ : ตัวเลขนี้รวมทั้งสิ่งทอจากโรงงานอุตสาหกรรมและเส้นด้าย

²⁰ F.O. 3712/18210 The Confidential letter of sir Crosby to sir John Simon September 25,1934.

ตารางที่ 8 มูลค่าการนำเข้าของไทยจากประเทศสำคัญ

พ.ศ. 2470-2480 (หน่วย : 1000 บาท)

พ.ศ.	รวมมูลค่า การนำเข้า	ญี่ปุ่น %	อังกฤษ %	ฮ่องกง %	สิงคโปร์ %
2470	201,081	13,144 (6.5)	27,570 (13.7)	37,611 (20.1)	23,546 (11.7)
2471	189,791	5,393 (2.8)	33,427 (17.6)	28,393 (15.0)	23,188 (12.2)
2472	206,713	16,649 (8.1)	34,077 (16.5)	30,856 (14.9)	19,904 (9.6)
2473	155,009	11,447 (7.4)	23,422 (15.1)	30,622 (19.8)	13,989 (9.0)
2474	99,909	5,832 (5.8)	12,764 (12.8)	18,069 (18.1)	9,884 (9.9)
2475	89,497	9,798 (11.0)	12,257 (13.7)	15,379 (17.2)	11,365 (13.6)
2476	92,963	14,649 (15.8)	10,867 (11.7)	11,273 (12.1)	12,601 (13.6)
2477	101,727	21,125 (20.8)	11,457 (11.3)	12,075 (11.9)	13,922 (13.7)
2478	108,754	27,793 (25.6)	12,590 (11.6)	9,660 (8.9)	15,348 (14.1)
2479	110,044	28,259 (25.7)	11,167 (10.2)	10,152 (9.2)	17,795 (16.2)
2480	111,824	22,097 (19.8)	13,677 (12.2)	8,540 (7.6)	17,867 (15.8)

ที่มา : Swan L. William, "Japanese Economic Relation with Siam Aspect of Their Historical Development 1884 to 1942" (Ph.D dissertation, Australian National University, 1986), p. 58.

การเพิ่มของการค้าระหว่างประเทศ 2 ประเทศ ก่อให้เกิดการจัดตั้งสมาคมที่จะอำนวยความสะดวกทางการค้าขึ้น ในปี พ.ศ. 2470 (1927) สมาคมญี่ปุ่น - สยามได้ถูกจัดตั้งขึ้นในญี่ปุ่นเพื่อดูแลผลประโยชน์ทางการค้าให้กับชาวญี่ปุ่นในประเทศสยาม สมาคมนี้มีสาขาอยู่ในเมืองใหญ่ๆ หลายแห่งด้วยกันได้แก่ เมืองโอซาก้า เมืองโกเบ และเมืองนาโงยา สมาคมนี้ได้จดทะเบียนในไทยในปี พ.ศ.2478 (1935) สมาคมของชาวญี่ปุ่นอีกแห่งหนึ่งที่จัดตั้งในไทย คือ สมาคมญี่ปุ่นแห่งประเทศไทย จัดตั้งในปีพ.ศ. 2475 (1932) สมาคมแห่งนี้เป็นที่ชุมนุมของนักธุรกิจญี่ปุ่นที่เข้ามาตั้งถิ่นและทำการค้าในไทย นอกจากนี้ยังมีสมาคมยุวชนญี่ปุ่นในกรุงเทพฯ จัดตั้งในปี พ.ศ.2479 (1936) มีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นที่ชุมนุมของชาวญี่ปุ่นรุ่นเยาว์ ที่มีอายุตั้งแต่ 15 ปี ถึง 35 ปี สมาคมได้หวั่นในประเทศไทยจัดตั้งในปี พ.ศ. 2481 (1938) ก็มีวัตถุประสงค์เป็นที่ชุมนุมของนักธุรกิจญี่ปุ่น - ได้หวั่น

ที่ดำเนินการค้าในประเทศไทย²¹ สมาคมเหล่านี้ล้วนส่งเสริมให้การค้าไทย - ญี่ปุ่นก้าวหน้าขึ้นในช่วงทศวรรษ 2470 (1927-1936)

1.3. การขยายการลงทุนในธุรกิจอื่นที่นอกเหนือจากธุรกิจข้าวของนายทุนท้องถิ่น (ทั้งเชื้อสายไทยและจีน)

ในระยะหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ทั้งพ่อค้าท้องถิ่นที่มีเชื้อสายไทย และจีนต่างลงทุนมากขึ้น ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากการขยายตัวของการค้ากับต่างประเทศ และการค้าภายใน ในสมัยนี้มีการลงทุนในการผลิตสินค้าต่างๆ สินค้าที่ผลิตขึ้นยังเน้นการใช้แรงงานมากกว่าการใช้เครื่องจักรเป็นหัตถอุตสาหกรรม เราอาจจะเรียกยุคนี้ว่าเป็นยุคผลิตเพื่อทดแทนการนำเข้ายุคแรกของไทย สินค้าที่ผลิตได้แก่ ผ้า ไม้ขีดไฟ เครื่องหนัง บุหรี่ เบียร์ ปูนซีเมนต์ สบู่ เครื่องประดับทองคำ เป็นต้น นอกจากนี้พ่อค้าท้องถิ่นของไทยยังลงทุนในธุรกิจบริการอื่นๆ อีก ได้แก่ ธุรกิจภาพยนตร์ หนังสือพิมพ์ รถบริการสาธารณะต่างๆ (รถเมล์ รถราง รถแท็กซี่ รถลาก รถสามล้อ) ห้างสรรพสินค้า เป็นต้น ธุรกิจเหล่านี้มีทั้งจดทะเบียนและไม่จดทะเบียนอย่างเป็นทางการ นายทุนในยุคนี้จะลงทุนในธุรกิจที่หลากหลายมากขึ้น ซึ่งต่างจากในยุคก่อนหน้านี้นี้ มักจะลงทุนในธุรกิจข้าวเพียงอย่างเดียว ความหลากหลายในธุรกิจที่เกิดขึ้นนี้เป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงรสนิยมในการบริโภคของทั้งคนในเมืองและชนบท ที่มีชีวิตอยู่กับการพึ่งพิงตลาดมากขึ้น สินค้าที่ผลิตก็จำหน่ายทั้งในเมืองและชนบท

โรงงานทอผ้า เป็นกิจการหนึ่งที่มีการลงทุนมากในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 โรงงานเหล่านั้นเป็นโรงงานเล็กๆ ของชาวจีน ใช้เทคโนโลยีไม่สูง ผ้าที่ทอได้ก็เป็นเพียงผ้าทอเนื้อหยาบ ในส่วนผ้าทอเนื้อดี เช่น ผ้าไหม ผ้าแพร ผ้าลายดอก เรายังคงสั่งเข้าจากต่างประเทศอยู่ การที่ชาวจีนตั้งโรงงานทอผ้าขึ้นจำนวนมากในช่วงเวลานี้ เนื่องจากสินค้าผ้าเป็นสินค้าที่มีความต้องการของตลาดภายในประเทศสูง และราคาผ้าที่สั่งเข้าจากต่างประเทศก็มีราคาแพงขึ้น โดยเฉพาะภายหลังปี พ.ศ. 2462 (1919) ที่ราคาแพงขึ้น ชาวจีนจึงได้สั่งเส้นด้ายเข้ามา และตั้งโรงงานทอผ้าขึ้นในกรุงเทพฯ จนกลายเป็นหัตถกรรมที่สำคัญอันหนึ่ง²² ในปี พ.ศ.2471 (1928) ปรากฏว่าทางการได้ทำการสำรวจโรงทอผ้าของชาวจีนที่ตั้งอยู่บริเวณสะพานเหลือง สะพานสว่าง ถนนสีลม ถนนบรรทัดทอง และตำบล

²¹ พรรณี บัวเล็ก, จักรวรรดินิยมญี่ปุ่นกับพัฒนาการทุนนิยมไทย ระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 1-2 (พ.ศ.2457-2488) (กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2540), หน้า 39-42.

²² หจข. รพท.2/9 จดหมายเหตุผลสภาเผยแผ่พาณิชย์ ปีพ.ศ.2469 หน้า 382

สามแสน ปรากฏว่ามีประมาณ 200 โรง²³ กิจการทอผ้าของพ่อค้าชาวจีนเจริญรุ่งเรืองดี พ่อค้าเหล่านี้จะสัมพันธ์กับร้านค้าในย่านสำเพ็ง บางคนก็มีร้านค้าผ้าเองในบริเวณนั้นด้วย เจ้าของโรงงานเป็นชาวจีนและกรรมกรส่วนใหญ่เป็นกรรมกรจีนใหม่ ที่อพยพเข้ามาทำมาหากินในเมืองไทย จำนวนโรงงานและกรรมกรที่มีมากเช่นนี้ แสดงให้เห็นถึงความนิยมของสังคมไทยที่จะบริโภคผ้าจากโรงงานประเภทนี้ โรงงานทอผ้าเหล่านี้เป็นกลุ่มผู้บุกเบิก นำการทอผ้าแบบกี่กระตุกเข้ามาใช้ในประเทศไทย ผู้บุกเบิกคนสำคัญคือ นายว่อง ชุ่นยัด ชาวจีนแคะที่อพยพเข้ามาจากตำบลสินแหน่นในราวสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยใช้ชื่อยี่ห้อการผลิตว่า ว่องกินซอง ที่เป็นภาษาจีนแคะ ส่วนชื่อภาษาแต่จิวใช้ว่าอั่งกิมเชียง ชาวจีนแคะเป็นจีนที่มีความรู้ทางวิชาช่าง นอกจากเข้ามาทำโรงงานทอผ้าแล้วยังมาทำงานเป็นช่างทำรองเท้าด้วย เช่น หลวงประดิษฐบุภาพบุภาพ ก็เป็นช่างรองเท้าอยู่แถวถนนตะนาว ที่เป็นแหล่งทำรองเท้าใหญ่ของกรุงเทพฯ นอกจากนี้ยังทำงานเป็นช่างไม้ ความรู้ทางช่างไม้นี้เองทำให้คิดประดิษฐ์ทำกี่กระตุกสำหรับทอผ้าต่อมา ชาวจีนแคะนั้นใช้กี่กระตุกกันอย่างแพร่หลายในประเทศจีนในการทอผ้ามุ้งและผ้าฝ้ายต่างๆ²⁴

นายชุ่นยัดตั้งโรงงานทอผ้าที่กระตุกที่ตรอกพุทธ สะพานเหลือง ตรงบริเวณใกล้รางรถไฟสายปากน้ำ ถนนบรรทัดทอง เนื่องจากเห็นว่าคนไทยทุกชั้นอาชีพนิยมใช้ผ้าขาวม้า และการใช้ก็มีหรือที่กระสวยทอผ้านั้นต้องใช้เวลามากกว่าจะได้ผ้า 1 ผืน เรียกว่าเป็นงานฝีมือแท้ๆ ความต้องการสินค้าประเภทนี้ค่อนข้างจะมีสูง แม้ชาวบ้านทั่วไปจะผลิตผ้าขาวม้าได้ แต่ก็ทำได้เฉพาะช่วงเวลารว่างจากการทำนา ในบางท้องถิ่นก็ไม่ทอผ้าเองเลยก็มี นายชุ่นยัดจึงคิดที่จะตั้งโรงงานที่กระตุกทอผ้าขาย ซึ่งจะทอผ้าได้อย่างรวดเร็ว เป็นความรู้ที่ได้สืบทอดจากบรรพบุรุษของตนมาตั้งแต่ประเทศบ้านเกิด ชาวจีนแคะที่ตำบลสินแหน่น หรือหันแหน่นนั้น เป็นแหล่งทอผ้าด้วยกี่กระตุกที่ทอทั้งผ้าสีดำและสีเทา และย้อมด้วยถ่านหินทูปให้ละเอียด ความรู้ของชาวจีนแคะในเรื่องการทอผ้า ย้อมสี และการสร้างกี่กระตุก นี้เป็นความรู้ในกระบวนการผลิตผ้าอย่างครบวงจร²⁵

²³ หจข. ร.7 รล.20 18/17 ฎีกานายนำกับพวกขอพระมหากษัตริย์ให้พ้นการเนรเทศ (8 เม.ย.-28 ธ.ค.2472)

²⁴ แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย, "ตำนานกี่กระตุกกับคนจีนในเมืองไทย," *เมืองโบราณ* 22 : 1 (มกราคม - มีนาคม 2539) : 35.

²⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 37.

บริเวณตรอกพุทธ ซอย 6 หรือแถวเซียงกงเท่านั้นได้กลายเป็นแหล่งทอผ้าของชาวจีนในระยะเริ่มแรก ชาวจีนใหม่ที่เดินทางเข้ามาไม่รู้จะทำมาหากินอะไรก็จะเริ่มต้นด้วยการมาฝึกทำที่ไปพลางๆ ก่อน บางคนก็ยึดเป็นอาชีพต่อไป บางคนก็เปลี่ยนไปสู่อาชีพใหม่ การทอผ้าด้วยกี่กระตุกของชาวจีนใช้คนงานไม่มากนัก โรงหนึ่งประมาณ 10 คนเท่านั้น ค่าแรงที่จ่ายต่อวันก็ค่อนข้างแพงคือวันละ 1 บาท สำหรับผู้ที่มีฝีมือดีโดยมีสวัสดิการเรื่องอาหารที่กินกับถ้ำแก่ ในขณะที่ตัวก็ราคา 12 บาท และไม้สำหรับประกอบฟุตหนึ่งประมาณ 60-70 สตางค์²⁶ สภาพของตรอกพุทธได้กลายเป็นนิคมอุตสาหกรรมทอผ้ายุคแรกของไทยไปโดยปริยาย สภาพของแหล่งทอผ้าบริเวณนี้จะเป็นห้องแถวไม้ ปลูกเรียงกันไป หลังคามุงจากผู้เช่าส่วนใหญ่เป็นชาวจีน ดังนั้นจึงเกิดโรงงานทอผ้าย่อยมามากมาย คูหาหนึ่งๆ จะมีกี่ทอผ้า 2-3 เครื่องเท่านั้น หากใครผ่านในบริเวณนี้ได้ยินเสียงกระตุกของกี่ทอผ้าสนั่นหวั่นไหว เพราะทำกันทุกบ้านทุกช่อง มากบ้างน้อยบ้าง เจ้าของกิจการรุ่นบุกเบิกรายใหญ่ได้แก่ ถ้ำแก่หงินผา ห่วงเส้าหมุย จิ้นเต็กของ หลิวชินผา และหลิวเหลียงบัง พวกนี้เป็นจีนแคะ และล้วนมาจากตำบลฮินหนั้นทั้งสิ้น²⁷

ผ้าที่ทอในประเทศระยะแรกยังคงเป็นผ้าทอสีพื้น จนกระทั่งในปี พ.ศ.2475 (1932) จึงมีผู้คิดทำผ้าลายขึ้น บุคคลผู้นั้นคือนายเอ็กเซ็ง แซ่จั่ว ชาวจีนแต่จิวอพยพ นายเอ็กเซ็งผู้ที่เป็นผู้ชำนาญทางปักทอ และย้อมผ้า ทั้งยังมีความรู้ทางอุตสาหกรรมเคมีทั่วไปด้วย เขาทำการค้นคว้าและทดลองโดยใช้แม่พิมพ์ทองเหลืองพิมพ์ลายผ้า ต่อมาได้รับการสนับสนุนจากผู้แทนขายสีของห้าง วินเซอร์ (ห้างสีตา คือ ดร.วิลลี ชมิดท์ (Dr.Willy Schmidt) และนายยั้ง ไม่ทราบนามสกุล) ซึ่งเป็นตัวแทนจำหน่ายของโรงงานทำสีสังเคราะห์และเคมีภัณฑ์ ในประเทศเยอรมัน คือ ไอจี ฟาร์บีน ฟายลิก เอ.จี (I.G.Farben Fabrik A.G.) นายเอ็กเซ็งได้เช่าบ้านเก่าหลังหนึ่ง ที่ปากถนนเดโช ติดกับถนนสุรวงศ์ เพื่อทำเป็นโรงงานเล็กๆ ทดลองพิมพ์ผ้าลายเต็มผืนขนาดกว้าง 1 หลา ยาว 3.5 หลา ด้วยวิธีใช้แม่พิมพ์ทองเหลือง ซึ่งมีขนาด 10x15 ซม. แบบบล็อกพรินต์ (block printing) ตามวิธีเก่าที่ใช้ทำผ้าลายแขกในประเทศอินเดีย โดยใช้สีจำพวกแนบโทลส์ (Naphthols) และIndanthrenes ซึ่งเป็นสี

²⁶ เรื่องเดียวกัน

²⁷ เรื่องเดียวกัน

สังเคราะห์ที่ดีที่สุดที่สุดในสมัยหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ปรากฏว่าผลที่ได้ดีกว่าผ้าลายแขกจากอินเดียมาก มีสีสวยสด ลายคมชัด และโดยเฉพาะอย่างยิ่งได้ผ้าลายไทยแท้²⁸

โรงงานพิมพ์ผ้าของนายเอ็กเซ็ง ที่มุกถนนเดโชนี้ มีโต๊ะพิมพ์ผ้า 5-6 โต๊ะ มีคนงานชายหญิง ประมาณ 20 คน โรงงานแห่งนี้เป็นการร่วมมือระหว่างนายเอ็กเซ็งและเพื่อนอีกคนหนึ่งชื่อนายแก๊งจื่อ แซ่เอ็ง ผู้มีความชำนาญในการทอผ้า ต่อมานายเอ็กเซ็งได้ขยายงานของโรงงานแห่งนี้เพิ่มขึ้นโดยชวนนายมานะ รักวิทยาศาสตร์ เข้าร่วมงานด้วยเนื่องจากนายมานะ เป็นผู้มีความรู้ทั้งภาษาอังกฤษ และภาษาจีน อีกทั้งยังมีความรู้ในวิชาเคมี สามารถช่วยงานย้อมสี พิมพ์ผ้า ติดต่อกับฝรั่งและยังช่วยประสานงานด้านอื่นๆ หลังจากโรงงานตั้งได้ 2 ปี ก็ขยายการผลิตเพิ่มขึ้น เนื่องจากการผลิตยังไม่พอกับความต้องการของตลาด ผู้แทนจำหน่ายสีของเยอรมันในประเทศไทยจึงได้หาทางช่วยในการเจรจากับโรงงาน I.G. ขอยืมเงินให้กับนายเอ็กเซ็งใช้เป็นทุน เพื่อเช่าทำโรงงานขึ้นใหม่ที่วัดสวนพลู อำเภอบางรัก และสั่งซื้อเครื่องพิมพ์สกรีน พรินต์ (screen printing) แบบใหม่ที่สุดในสมัยนั้นชุดหนึ่งจากเยอรมัน มาใช้พิมพ์ผ้าลายแทนการพิมพ์ด้วยบล็อก เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพ และปริมาณการผลิตให้เพียงพอับความต้องการของตลาด นอกจากนี้ยังช่วยเจรจาให้สามารถซื้อสี และเคมีภัณฑ์เป็นเงินเชื่อระยะยาวจากห้างวินเซอร์ และชำระเงินค่าผ้าขาวตราดวงทองเป็นเงินเชื่อระยะยาว จากห้างฮอลล์แลนด์สยาม โดยให้ห้างฮอลล์แลนด์สยามเป็นเอเยนต์ขายผ้าลายไทยตรารามสูร-เมฆขลา แต่ผู้เดียว * โรงงานของนายเอ็กเซ็งจัดตั้งเสร็จในปี พ.ศ. 2479 (1936) โดยใช้ชื่อว่า “โรงงานศิลป์ไทย” ใช้เครื่องหมายการค้า “รามสูร-เมฆขลา” การผลิตได้เปลี่ยนจากการใช้วิธีบล็อก พรินต์ (blocking printing) พิมพ์บนโต๊ะพิมพ์ยาว 4 เมตร โดยใช้คนงานหญิงมาเป็นวิธีสกรีน พรินต์ พิมพ์บนโต๊ะพิมพ์ยาว 44 เมตร และ 84 เมตร ใช้คนงานผู้ชาย²⁹

²⁸ มานะ รักวิทยาศาสตร์, “ประวัติการทำผ้าลายไทยโดยสังเขป,” หนังสือที่ระลึกในงานพระราชเพลิงศพนางประณีต รักวิทยาศาสตร์ ณ เมรุวัดธาตุทอง กรุงเทพฯ วันเสาร์ที่ 30 พฤศจิกายน 2527, หน้า 101-105.

* ผ้าตราดวงทองเป็นผ้าฝ้ายเนื้อดีเยี่ยมใช้ทำผ้าลายไทย ทำจากประเทศฮอลล์แลนด์ ห้างฮอลล์แลนด์สยามเป็นเอเยนต์ในประเทศไทย เครื่องหมายการค้า “รามสูร-เมฆขลา” ห้างฮอลล์แลนด์สยามเป็นเจ้าของมาแต่เดิมด้วย

²⁹ เรื่องเดียวกัน

ผ้าลายไทยที่ผลิตในประเทศไทยมีคุณภาพเหนือกว่าผ้าลายไทยที่สั่งผลิตจากประเทศอินเดียมาก คนจึงนิยมบริโภคและในที่สุดก็ไม่มีคำสั่งผ้าลายจากอินเดียมาจำหน่ายในประเทศไทยอีก ในปี พ.ศ.2481-2482 (1938-1939) ได้มีการจัดตั้งโรงงานผ้าพิมพ์ลายไทยขึ้น อีกแห่งหนึ่งชื่อ “โรงงานประณีตอุตสาหกรรม” โรงงานแห่งนี้เป็นการลงทุนของตระกูลวิริยะพานิช โดยมีนางประณีต รัทวิทยาศาสตร์ (บุตรตรีของขุนวิจารณ์พานิช ชุ่ม วิริยะพานิช) และบุตรชายนายมานะ รัทวิทยาศาสตร์ ร่วมกับทายาทคนหนึ่งของนายเอ็กเซียง ที่ความขัดแย้งทางธุรกิจในกลุ่มพี่น้องต้องการแยกตัวออกมาทำกิจการส่วนตัว ชื่อนายเชียวมัน แซ่จั่ว ผ้าพิมพ์จากโรงงานแห่งนี้ใช้ชื่อ “สาวตรี” โรงงานแห่งนี้ใช้สีและเคมีภัณฑ์ต่างๆ เช่นเดียวกับโรงงานศิลปไทย ผ้าที่ได้จึงมีมาตรฐานเดียวกัน คือ หน้ากว้าง 1 หลา ยาว 3.5 หลา ราคาขายปลีกอยู่ในระดับเดียวกันคือ ผืนละ 3.50 บาท โรงงานประณีตศิลป์ใช้ระบบการพิมพ์แบบ บล๊อค พรินต์ ผลิตผ้าได้วันละ 40 ผืน ขณะที่โรงงานศิลปไทยใช้ระบบการพิมพ์แบบ สกรีน พรินต์ ผลิตผ้าได้วันละ 200 ผืน ในปี พ.ศ. 2482 (1939) เกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 ขึ้นในยุโรป ทำให้วัตถุประสงค์ในการผลิตผ้าพิมพ์ขาดแคลน และต่อมาในปี พ.ศ. 2484 (1941) สงครามได้ขยายเข้ามาถึงประเทศไทย ประชาชนเดือดร้อนและขาดสนโดยทั่วไป ประกอบกับรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ออกประกาศรัฐนิยม ห้ามประชาชนนุ่งผ้าม่วง ผ้าโจงกระเบน ให้ใช้ผ้าถุงแทน ทำให้โรงงานศิลปไทยที่สวนพลู ไม่อาจสู้กับสภาวะการณ์เหล่านี้ได้ ทั้งในด้านการผลิตและการจำหน่าย ห้างวินเซอร์ซึ่งเป็นเจ้านั้นจึงเข้ายึดโรงงานศิลปไทยไว้ และขายต่อ (รวมทั้งเครื่องหมายการค้า รามสูร-เมฆขลา) ให้กับโรงงานประณีตอุตสาหกรรม สองหมื่นสี่พันบาท ในระยะสงครามโรงงานประณีตอุตสาหกรรม ได้ลดต้นทุนการผลิตสินค้า โดยหันมาผลิตผ้าถุง ใช้ผ้าจากญี่ปุ่น นำมาย้อมสีและพิมพ์สองสี ปิดฉลากตราวิระนารี ภายหลังสงครามโลกสิ้นสุดแล้วจึงได้ผลิตผ้าลายไทยคุณภาพสูง มีการออกแบบอย่างดี พร้อมกับใช้ตรารามสูร-เมฆขลา³⁰

ธุรกิจภาพยนตร์ เป็นอีกธุรกิจหนึ่งที่พ่อค้าลงทุน และแสดงถึงความหลากหลายของการลงทุนที่เกิดขึ้นในยุคนี้ บุคคลที่ให้ความสนใจลงทุนในธุรกิจนี้คือ นายเชียวของฮ้วน หรือนายของฮ้วน สิบบุญเรือง นายของฮ้วน เริ่มเข้ามาในธุรกิจภาพยนตร์เมื่อประมาณ พ.ศ.2454 (1911) โดยการเข้ามาเป็นผู้จัดการบริษัทภาพยนตร์พัฒนากร บริษัทแห่งนี้เป็นของนายไฉวเป่งทอง เจ้าของห้างชิน ขึ้นสะพานพรหัด ในขณะที่นั้นธุรกิจภาพยนตร์กำลังแข่งขันกันระหว่างบริษัทภาพยนตร์พัฒนากรกับบริษัทรูปยนต์ กรุงเทพฯ (หรือที่เรียกว่า โรงหนังวังพระองค์เจ้าปรีดา) ซึ่งมีนายซุนไ้ คุตระกูล เจ้าของห้างรัตนมาลาเป็นผู้จัดการ หลังจากนายของฮ้วน ทำหน้าที่ผู้จัดการบริษัทได้ 6-7 เดือน กิจการของ

³⁰ เรื่องเดียวกัน

บริษัทก็ขยายตัวอย่างมาก มีการหาเอเยนต์ เพิ่มขึ้นอีก 2-3 บริษัท คือนอกจากบริษัทปาเต๊ะแพร์ (ตราไก่แจ้) เจ้าจำนำ ยังได้ตกลงทำสัญญากับบริษัทวิตากราฟ เซลิกแอกแคล บริษัทใหม่ที่นายของ อ้วนติดต่อกันนี้เป็นผลดีกับบริษัทภาพยนตร์พัฒนากรอย่างมาก นอกจากนี้นายของอ้วนยังได้นำภาพยนตร์ ออกฉายเร็วตามสาขาต่างจังหวัด ได้แก่จังหวัดในมณฑลราชบุรี เพชรบุรี นครไชยศรี การฉายหนังเร็ว ในต่างจังหวัดทำให้ประชาชนต่างจังหวัดนิยมดูภาพยนตร์มาตั้งแต่บัดนั้น นอกจากนี้นายของอ้วน ยังได้ขยายโรงภาพยนตร์ในกรุงเทพฯ ขึ้นอีกหลายแห่ง ได้แก่ โรงหนังบางลำภู โรงหนังบ่อนเก่าบางรัก (แปลงเป็นโรงภาพยนตร์) โรงหนังสาทร ธุรกิจภาพยนตร์แข่งขันกันอย่างคึกคัก แต่ในที่สุดนายของอ้วน และนายหลุย คีร์วัต ก็สามารถรวมบริษัทภาพยนตร์พัฒนากร กับบริษัทรูปยนตร์ของนายชุ่นใช้ คุ ตระกูลได้สำเร็จ จัดตั้งเป็นบริษัทใหม่ชื่อว่า บริษัทสยามภาพยนตร์ หลังจากรวมบริษัท 2 แห่ง ได้ สำเร็จแล้ว สาขาโรงภาพยนตร์ในต่างจังหวัดได้ขยายไปทั่วพระราชอาณาจักร³¹ นายของอ้วนได้รับ สมญาว่า “ราชาแห่งโรงหนัง” โรงหนังพัฒนากรเป็นแหล่งบันเทิงที่สำคัญของชาวกรุงเทพฯ ความ สามารถในการควบคุมธุรกิจภาพยนตร์ทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด ทำให้เกิดการสนับสนุนให้สร้าง ภาพยนตร์ไทยเรื่องแรก ชื่อ “โชคสองชั้น” ในปี พ.ศ. 2470 (1927) ภาพยนตร์เรื่องนี้เป็นความร่วมมือของ นายของอ้วน เจ้าของโรงหนังพัฒนากร กับกลุ่มมวสุวัต เจ้าของหนังสือพิมพ์ศรีกรุง ภาพยนตร์เรื่องนี้ ฉายทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด โรงหนังในเครือของบริษัทสยามภาพยนตร์ หรือโรงหนังพัฒนากร³² หลังจากนั้นก็มีภาพยนตร์ไทยอีกหลายเรื่องถูกสร้างขึ้นตามมา

การขยายตัวของตลาดการค้าภายในประเทศ ทำให้ไม่เพียงแต่พ่อค้าชาวจีนเท่านั้นที่ลง ทุนในกิจการค้าต่างๆ แต่พ่อค้าไทยก็เข้าร่วมลงทุนทำธุรกิจต่างๆ ด้วย พระยาภิรมย์ภักดี (บุญรอด ภิรมย์ภักดี) เป็นนักธุรกิจไทยที่ลงทุนจัดตั้งโรงงานเบียร์ในปี พ.ศ.2474 (1931) โรงงานแห่งนี้ได้รับการ สนับสนุนจากรัฐเป็นอย่างดี ทั้งกรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน เสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการและ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ดำเนินการช่วยเหลือโรงงานแห่งนี้ โดยลดหย่อนภาษีในปี แรก จากการเก็บภาษีเบียร์ลิตรละ 15 สตางค์ เหลือเพียงลิตรละ 1 สตางค์ ปีที่ 2 เก็บลิตรละ 3 สตางค์ ปีที่ 3 เก็บลิตรละ 15 สตางค์ ส่วนปีต่อๆ ไปรัฐสงวนสิทธิ์ในการจัดเก็บตามที่เห็นสมควร

³¹ ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระยา, “ประวัตินายของอ้วน สิบญูเรื่อง” หนังสืออนุสรณ์ งานศพนายเชียว ของอ้วน สิบญูเรื่อง ปีมะโรง พ.ศ. 2471, หน้า 2-5.

³² โดม สุขวงศ์, กำเนิดหนังไทย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2539), หน้า 34-35.

มาตรการการลดหย่อนภาษีให้เป็นการช่วยเหลือให้ธุรกิจไทยเติบโตได้³³ พระยาภักดีนครเศรษฐ (เลิศ เศรษฐบุตร์) เป็นขุนนางไทยอีกท่านหนึ่งที่ขยายการลงทุนกิจการรถเมลล์ขาว โดยนำเอารถยนต์ยี่ห้อฟอร์ด มาทำเป็นรถสองแถววิ่งรับส่งผู้โดยสารนับตั้งแต่ปี พ.ศ.2456 (1913) รถเมลล์ขาวของนายเลิศ ประสบความสำเร็จแม้ในระยะแรกจะคิดราคาผู้โดยสารค่อนข้างแพง แต่ความสะดวกและสะอาดทำให้กิจการนี้เป็นที่นิยมของประชาชน³⁴ พระยาเทพหัสดิน (ผาด เทพหัสดิน ณ อยุธยา) ลงทุนในกิจการแท็กซี่ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 โดยนำรถยนต์ส่วนตัวยี่ห้อฮอสดินออกมาวิ่งรับประชาชน โดยคิดอัตราค่าจ้างไมล์ละ 15 สตางค์³⁵ กิจการรถแท็กซี่นี้ถือว่าเป็นทางเลือกใหม่ ในการสัญจรของประชาชนที่เกิดขึ้นหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 โดยแข่งขันกับรถเมลล์ รถราง และรถลาก

ปรากฏการณ์ทางเศรษฐกิจ 3 ประการที่กล่าวมานี้ ทั้งการขยายตัวของสินค้าออก ควบคู่กับสินค้าเข้าอย่างต่อเนื่อง การที่ญี่ปุ่นก้าวเข้ามาเป็นมหาอำนาจใหม่ทางเศรษฐกิจของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งก็รวมทั้งไทย และการขยายการลงทุนของนายทุนทั้งในธุรกิจข้าว และธุรกิจอื่นๆ เป็นสภาพการณ์ทางเศรษฐกิจที่สำคัญที่เกิดขึ้นในระยะหลังเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1

2. นายทุนในธุรกิจการค้าข้าว

2.1 พ่อค้าส่งออกและเจ้าของโรงสี : การขยายตัวและวิกฤตการณ์ในทศวรรษ 2460(1917-1926) และ 2470.(1927-1936)

³³ พระยาภิรมย์ภักดี (บุญรอด ภิรมย์ภักดี), ประวัติพระยาภิรมย์ภักดีกับประวัติโรงเบียร์ , หน้า 35-50.

³⁴ ซาลี เอี่ยมกระสินธุ์, เลิศ สมันเตา : ราชารถเมลล์ คนแรกแห่งกรุงสยาม (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เรื่องศิลป์, 2524), หน้า 11-13.

³⁵ วิไลลักษณ์ แดงไชยวัฒน์, "การเปลี่ยนแปลงในสังคมไทยระหว่าง พ.ศ. 2448-2475," (ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2531), หน้า 146-147.

ในช่วงระยะเวลา 25 ปี ระหว่างพ.ศ. 2457-2482 (1914-1939) ธุรกิจการค้าข้าวนับว่ามีการเปลี่ยนแปลงมาก ในระยะ พ.ศ.2457-2462 (1914-1919) เป็นช่วงระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 1 และหลังเหตุการณ์สงครามเล็กน้อย จะเป็นระยะที่การค้าข้าวได้สร้างผลกำไรอย่างมากให้กับพ่อค้าส่งออก และ บรรดาเจ้าของโรงสีในกรุงเทพฯ ในปีพ.ศ.2463 (1920) มีการปิดไม่ให้ส่งข้าวออกช่วงระยะหนึ่ง เนื่องจากภาวะภัยพิบัติภายในประเทศ ในช่วงระยะนี้มีพ่อค้าบางคนสร้างความร่ำรวยจากภาวะขาดแคลน บางคนก็พบกับปัญหาการส่งออก หลังจากนั้นอาจจะกล่าวได้ว่าสถานการณ์ของโรงสีในกรุงเทพฯ ต้องพบกับภาวะการแข่งขันกันเองอย่างหนัก มีโรงสีเกิดขึ้นมากเกินไป ในปีพ.ศ.2462 (1919) จำนวนโรงสีในมณฑลกรุงเทพฯ มี 66 แห่ง อีก 10 ปีต่อมาในปี พ.ศ.2472 (1929) จำนวนโรงสีได้เพิ่มขึ้นเป็น 128 แห่ง³⁶ และในปีเดียวกันนี้เองที่โรงสีพบวิกฤตการณ์ ต้องหยุดดำเนินการถึงร้อยละ 50 บางแห่งก็ต้องรื้อถอนเครื่องจักรย้ายไปเปิดทำการในต่างจังหวัดแทน

ในช่วง พ.ศ. 2457-2482 (1914-1939) ประเทศไทยได้พบกับวิกฤตการณ์การค้าครั้งสำคัญ 2 ครั้ง ด้วยกัน และวิกฤตการณ์ทั้ง 2 ครั้งนี้ กลุ่มพ่อค้าส่งออกและเจ้าของโรงสีได้รับผลกระทบโดยตรง จนมีการเปลี่ยนแปลงผู้นำกลุ่มและมีการล่มสลายของกลุ่มธุรกิจบางกลุ่มไป ดังนี้

วิกฤตการณ์ครั้งที่ 1 ในทศวรรษ 2460 (1917-1927) วิกฤตการณ์ครั้งที่ 1 นี้ เริ่มต้นในปี พ.ศ.2460 (1917) ซึ่งเกิดอุทกภัยครั้งใหญ่ขึ้นในประเทศ อุทกภัยครั้งนี้ทำให้น้ำท่วมซึ่งมีทั้งหมด 13,890,000 ไร่ เสียหาย 2,911,700 ไร่ เกือบเกี่ยวได้เพียง 10,978,900 ไร่ พื้นที่นาที่เสียหายคิดเป็นร้อยละ 20.96 พื้นที่นาที่เสียหายอยู่ในบริเวณภาคกลาง ซึ่งเป็นแหล่งเพาะปลูกข้าวขนาดใหญ่ที่สุด นอกจากนี้ยังส่งผลเสียหายตามมาอีกมาก เช่น โคกระบือล้มตายจำนวนมาก ขาดแคลนข้าวสำหรับบริโภคและทำพันธุ์ ข้าวสารและสินค้าอื่นๆ มีราคาแพง รัฐบาลได้จัดตั้งคณะกรรมการจัดการเกี่ยวหนุ่นราษฎรที่ต้องอุทกภัย จัดเป็นการช่วยเหลือครั้งใหญ่ โดยรัฐบาลจัดสรรเงินจำนวนมากเพื่อจัดซื้อข้าวบริโภค และพันธุ์ข้าวทั้งในรูปให้เปล่าและให้ยืม ภายหลังจากน้ำท่วมเพียงปีเดียว ยังไม่ทันที่ชาวนาจะปรับตัวจากภาวะวิกฤตครั้งนั้นได้ ก็เกิดฝนแล้งอย่างหนักขึ้นอีกในปี พ.ศ. 2462 (1919) ความเสีย

* มณฑลกรุงเทพฯ หมายถึง จังหวัด กรุงเทพฯ - ธนบุรี สมุทรปราการ นนทบุรี มีนบุรี พระประแดง

³⁶ ถนอม ตะนา, "กิจการโรงสีข้าวในภาคกลางของประเทศไทย พ.ศ. 2401-2481," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2527), หน้า 42.

หายต่อการผลิตข้าวครั้งนี้นั้นรุนแรงมากกว่าครั้งที่ผ่านมา พื้นที่เพาะปลูกมีทั้งหมด 15,492,515 ไร่ เสียหายถึง 6,719,385 ไร่ เก็บเกี่ยวได้ 8,773,130 ไร่ พื้นที่เสียหายคิดเป็นร้อยละ 43.37 สภาวะความแห้งแล้งและผลผลิตตกต่ำครั้งนี้ เกิดขึ้นทั่วทุกภาคของประเทศ นอกจากนี้ประเทศเพื่อนบ้านของไทยคือ พม่า และอินโดจีนก็ประสบปัญหาความแห้งแล้งเช่นเดียวกับประเทศไทย³⁷

ในขณะที่ผลผลิตข้าวในประเทศได้น้อย ได้เกิดปรากฏการณ์สวนทางกันคือ ความต้องการข้าวของต่างประเทศกลับสูง พ่อค้าและโรงสีข้าวสามารถส่งข้าวไปขายได้ในปริมาณที่มากและราคาสูง ปริมาณข้าวภายในประเทศจึงลดลงอย่างรวดเร็ว เกิดการขาดแคลนและมีราคาสูง ราคาข้าวในประเทศในปี พ.ศ.2462 (1919) มีอัตราหาบละ 19.27 บาท ขณะที่ในปี พ.ศ.2461 (1918) มีราคาเพียงหาบละ 9.61 บาท ในปี พ.ศ. 2462 (1919) ประเทศไทยส่งออกข้าวเพียง 7.41 ล้านหาบ ทำรายได้เข้าประเทศ 123.08 ล้านบาท ขณะที่ใน ปีพ.ศ.2461 (1918) ประเทศไทยส่งออกข้าวสูงถึงเกือบเท่าตัว คือ 14.20 ล้านหาบ กลับมีมูลค่าสูงกว่าเพียงเล็กน้อย คือ 132.10 ล้านบาท³⁸ รัฐบาลได้ตั้งคณะกรรมการกำกับตรวจตราข้าวและประกาศห้ามมิให้ส่งข้าวออกในเดือนมิถุนายน พ.ศ.2462 (1919) หลังจากข้าวถูกกว้านซื้อออกไปมากแล้ว

วิกฤตการณ์ครั้งนี้แม้ว่าสร้างความเดือดร้อนกับประชาชนผู้บริโภคข้าวในประเทศเป็นอย่างยิ่ง แต่กลับสร้างโอกาสร่ำรวยให้กับพ่อค้าบางคนที่เกี่ยวข้องกับธุรกิจการค้าข้าวส่งออก บรรดา "เจ้าสัวใหม่" ได้ปรากฏตัวขึ้นจากการสร้างความร่ำรวยในการเก็งกำไรและการกักตุนสินค้า ทั้งสินค้าออกและสินค้าเข้า เมื่อเกิดวิกฤตการณ์ข้าวในปี พ.ศ. 2462 (1919) การที่ไทยไม่ได้ห้ามส่งออกข้าวในระยะแรก ทำให้รัฐบาลอังกฤษสนับสนุนให้บริษัทแองโกลสยามเข้ามาแข่งขันซื้อข้าวประเทศไทย โดยมีคู่แข่งสำคัญคือ บริษัทมิตชูบุงชังโกซา ผลจากการส่งออกข้าวในราคาสูงในระยะเวลานั้น ทำให้บรรดาผู้ส่งออกข้าว เจ้าของโรงสี คอมพราดอร์ (comprador) นายหน้าค้าข้าว ต่างร่ำรวยกัน³⁹ สภาพเช่นนี้ตรงกันข้ามกับชาวนาที่อยู่ในสถานะเป็นหนี้สิน ขาดแคลนทั้งข้าวเพื่อบริโภค และทำพันธุ์

³⁷ สุนทรีย์ อาสะวีย์, วิกฤตการณ์เศรษฐกิจหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธรรมศาสตร์, 2533), หน้า 11-15.

³⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 15-19.

³⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 31-32.

ชาวนาต้องกู้ยืมเงินจากนายทุนเงินกู้ ทำให้สภาวะการสูญเสียที่ดินขยายออกไปอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะบริเวณภาคกลาง⁴⁰

ข้าวที่ส่งออกของประเทศไทย ในระยะนี้เกือบทั้งหมดสี่จากโรงสีในกรุงเทพฯ ในบรรดาพ่อค้าที่เกี่ยวข้องกับธุรกิจการส่งออกข้าวในระยะนี้ ผู้ที่ได้รับประโยชน์มากที่สุด คือ พวกเจ้าของโรงสี ซึ่งมักจะเป็นผู้ส่งออกด้วย พ่อค้าเหล่านี้จะมีร้านค้าที่เป็นตัวแทนของตนทั้งในฮ่องกง จีน ทางใต้ และสิงคโปร์ กลุ่มเจ้าของโรงสีและพ่อค้าส่งออกข้าวชาวจีนที่สำคัญ คือ หลีเต็กอว กอฮุยเจีย ยะ หวังหลี และโล่เตี้ยกขวน (บูลสุข) (คูตาราง)

⁴⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 57.

ตารางที่ 9 โรงสีสำคัญในกรุงเทพฯ ในปี พ.ศ.2463

กลุ่ม	ชื่อโรงสี	กำลังการผลิต (ตัน/วัน)
กลุ่มคุณแสง หรือหลี่เต็กอฮ	กวางเฮงแสง	200
	กวางเด็กแสง	150
	กวางฮ่งไต้	100
	กวางยูแสง	140
	กวางจ่วนหลี่	250
	กวางม่งแสง	120
	กวางฮ้องเจียง	120
	ม่งเด็กแสง	120
	กิมจ่วนแสง	60
	เสี่ยเฮงหลี่	100
	รวม	1360 (17.9 %)
กอสวยเจียะ หรือกอมมาหัว	จ่วนเจียงแสง	250
	จ่วนฮั่วแสง	260
	จ่วนฮองแสง	100
	จ่วนติดหลี่	180
	ยูฮั่วแสง	200
รวม	990 (13.1 %)	
ตันหวังหลี่ หรือตันลิบบิววย	ล่งเฮงหลี่	280
	เคียนเฮงหลี่	180
	เคียนหลี่จั้น	140
รวม	600 (7.9%)	
โลยู่ล่ง หรือโล้เตียกขวน (บุลสุท)	ลิมเฮงจั้น	120
	เมี่ยนเฮงจั้น	100
	ฮั่วเฮงจั้น	60
	ล่งเฮงจั้น	100
	กวางจ่วนไต้	160
รวม	540 (7.1%)	
กลุ่มอื่น	49 โรง	4,095 (54%)
รวมโรงสีทั้งหมด	72 โรง	7,585 (100%)

ที่มา : Suehiro, Akira, Capital Accumulation in Thailand 1855-1985 (Chiang Mai : Silkworm Books, 1996), p. 85.

วิกฤตการณ์ครั้งที่ 2 ในทศวรรษ 2470 วิกฤตการณ์ครั้งนี้ นับว่าเป็นครั้งใหญ่ และส่งผลทางด้านลบกับบรรดาพ่อค้าส่งออก และเจ้าของโรงสีชาวจีนในกรุงเทพฯ บางรายต้องพบกับวิกฤตการณ์จนต้องล้มละลาย พระยาศราภยพิพัฒน์ หรือศรทอง กล่าวถึงในการล้มเลิกกิจการของพ่อค้าใหญ่ในบทความเรื่อง “เส้นเลือดใหญ่ของสยาม” ซึ่งตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ พ.ศ.2474 (1931) พระยาศราภยพิพัฒน์ได้กล่าวว่า⁴¹

“เมื่อ 15 ปีก่อน การค้าอะไรก็ไม่ขึ้นหน้าขึ้นตาเท่าเป็นพ่อค้าโรงสี บรรดาเจ้าสัวเก่าๆ เช่น หลวงอุดมฯ (อากรเต็ง ยี่ห่อกิมเซ่งหลี) พระพิศาลศุภผล (ยี่ห่อยงหลีที่เรียกว่าโรงสี ยี่สาน) พระยาโชฎีกะราชเศรษฐี (มีน เลาหะเศรษฐี ยี่ห่อเซ่งยูโก) หลวงอาทร (โกฮุยเซี่ยะ ยี่ห่อโกมาหัว) พระพิบูลย์พัฒนามกร (ยี่ห่อ เชียงก๊) ล้วนเป็นผู้มีหลักฐานมั่นคง และมีโรงสีคนละหลายๆ โรงนับเป็นเศรษฐีของประเทศสยามได้ทุกคน ต่อมาในสมัยหลังมหาสงคราม มีพ่อค้าสำคัญอีกคนหนึ่ง คือ หลีเต็กอ้อ ยี่ห่อคุณเล็ง กล่าวกันว่าภายหลังข้างแพง คือ พ.ศ.2453 นายหลีเต็กอ้อผู้นี้มีทรัพย์สินสมบัติทั้งสิ้น 7 ล้านบาท แต่ข้าพเจ้ามีความสลดใจมากที่จะกล่าวว่า บัดนี้ท่านเจ้สัวต่างๆ ที่กล่าวมาข้างต้น ได้เลิกล้มหรือหยุดทำการโรงสีเสียแล้วทุกคน โดยทุนรอนร่อยหรอไปในทางการค้าประเภทนี้ชั่วเวลาไม่ถึง 20 ปี อย่างที่ไม่มีใครนึกฝันว่าจะเป็นไปได้”

พระยาศราภยพิพัฒน์ (เลื่อน ศราภยวานิช) ใช้นามปากกาว่า “ศรทอง” ได้สรุปปัญหาการล้มเลิกกิจการเนื่องมาจากสาเหตุที่สำคัญ 3 ประการ คือ ประการแรก วิธีการค้า (business system) ทำนองฝากขายไปยังฮ่องกงและสิงคโปร์ หรือเสียงไซคเป็นวิธีเก่าเกินไปสำหรับสมัยนี้ ประการที่สอง ในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 1 ชาวเมืองร่ำรวยกันมากต่างก็มั่นหมายตั้งตัวเป็นเจ้สัว จึงเอาอย่างผู้ที่ร่ำรวยอยู่ก่อน คือ คิดสร้างโรงสีขึ้นทั้งในกรุงและชนบทต่างๆ จนปรากฏว่าในที่สุด โรงสีมีจำนวนมากเกินความต้องการ และประการที่สาม เมื่อโรงสีมีมากการแข่งขันแย่งขายก็มีมากขึ้นตามส่วนและการแข่งขันนี้เองคือ ต้นเหตุสำคัญของความหายนะ⁴²

⁴¹ พระยาศราภยพิพัฒน์, ชีวิตของประเทศ (กรุงเทพฯ : บริษัท 222 วิทยาวดี จำกัด, 2538), หน้า 52.

⁴² เรื่องเดียวกัน

การค้าแบบขายฝากเป็นวิธีการที่ปฏิบัติมาตั้งแต่มีการส่งข้าวออกไปขายตั้งแต่ต้น เป็นวิธีที่พ่อค้าใช้จำหน่ายข้าวในฮ่องกงและสิงคโปร์ วิธีการนี้นับว่าเป็นวิธีการที่เสี่ยงโชคอย่างมาก ราคาข้าว จะดีหรือเลวขึ้นอยู่กับปริมาณความมากน้อยของข้าวในท้องตลาด และถึงแม้ว่าจะมีการโทรเลขส่งรายงานราคาข้าวจากฮ่องกงและสิงคโปร์มายังกรุงเทพฯ ทุกวัน แต่ราคาข้าวก็จะไม่แน่นอนในระหว่างที่ข้าวจากกรุงเทพฯ กว่าจะเดินทางไปสู่ที่หมายก็กินเวลา 5-6 วัน หรือบางครั้งก็อาจถึง 10 วัน ตลาดข้าวที่เมืองทั้ง 2 ก็มีการเปลี่ยนแปลงราคาอยู่เสมอ ราคาข้าวในระยะปี พ.ศ. 2469-2473 (1926-1930) ก็มีแต่ทรงและทรุดตลอดมา นานๆ จึงจะมีราคาดี ขึ้นสักครั้งหนึ่ง การค้าในลักษณะนี้จึงเป็นการเสี่ยงโชค⁴³ ในการขายฝากนั้นผู้ขายจะได้รับเงินต่อเมื่อร้านค้าในฮ่องกง และสิงคโปร์ ได้จำหน่ายข้าวให้แล้ว การค้าในลักษณะนี้จึงทำให้บรรดาเจ้าของโรงสีและผู้ส่งออกได้รับค่าตอบแทนไม่คุ้มการลงทุน โดยเฉพาะในช่วงที่มีโรงสีเกิดขึ้นมากๆ และปริมาณข้าวล้นตลาดโลก

ในช่วงที่เกิดวิกฤตการณ์ข้าวในปี พ.ศ. 2473 (1930) บริษัทบอร์เนียวได้เสนอความเห็นในปัญหาการค้าข้าวไว้ดังนี้

1. ข้าวที่พวกเจ้าของโรงสีในกรุงเทพฯ ส่งไปขายในฮ่องกงและสิงคโปร์ ราคาของข้าวจะคิดเมื่อข้าวเดินทางไปถึงแล้ว โดยคิดตามคุณภาพความดีและความเลวของข้าว ส่วนข้าวที่ขายผ่านพ่อค้าต่างประเทศ ที่ขายในยุโรป คิวบา ญี่ปุ่น และชวา ข้าวจะซื้อขายกันก่อนจะออกเดินทางจากประเทศไทย หรือก่อนที่พ่อค้าได้เห็นข้าว การขายฝากข้าวในตลาดฮ่องกงและสิงคโปร์ ตามวิธีเดิมนี้อันตรายมาก เพราะข้าวอาจขายไม่ได้ ในปี พ.ศ. 2472 (1929) ปรากฏว่าข้าวที่ส่งออกปีนี้ ขายได้เพียง 32.3 เปอร์เซ็นต์ ขายไม่ได้ถึง 67 เปอร์เซ็นต์

2. แต่เดิมข้าวของประเทศไทยขายได้ราคาดีกว่าข้าวของพม่า และอินโดจีน่า แต่เดี๋ยวนี้อ่าวของประเทศไทยเลวลง การค้าข้าวไทยจึงไม่สู้ดีเหมือนแต่ก่อน ปัญหาสำคัญมาจากการไม่ได้ควบคุมการจัดตั้งโรงสี ทำให้โรงสีเกิดขึ้นมากไปในต่างจังหวัด

3. แต่เดิมพวกโรงสีเป็นผู้ควบคุมราคาข้าว แต่เดี๋ยวนี้อาณาข้าวได้ตกไปอยู่ในมือคนกลาง ฉะนั้นเมื่อไรที่พวกโรงสีต้องมีสัญญาผูกมัดตัว ก็ต้องตกอยู่ในอำนาจของคนกลาง

⁴³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 51-52.

4. เนื่องด้วยการแข่งขันราคาข้าวในตลาดทางทิศตะวันตก พวกโรงสีจำเป็นต้องขายข้าว โดยคิดราคาต่ำกว่าราคาตลาดข้าวในเวลานั้น เพราะพวกโรงสีเสี่ยงโชกว่าราคาข้าวจะดีขึ้นก่อน จะได้ตั้งต้นสีข้าว ถ้าโชคอำนวยก็ดีไป แต่ถ้าไม่ดีพวกโรงสีก็จำเป็นต้องส่งข้าวอย่างเร็วที่สุดที่ขายได้ไม่ขาดทุน เพราะฉะนั้นพวกโรงสีจึงซื้อข้าวชนิดที่ถูกที่สุด ข้าวเหล่านี้ถูกปนมากและโดยมากแล้ว

บริษัท บอร์เนียว ได้กล่าวถึงสถานการณ์ของเจ้าของโรงสีและพ่อค้าส่งออกข้าว ขณะนั้นว่า การสีข้าวไม่ได้กำไรเหมือนเมื่อ 20 ปีที่แล้ว พวกเจ้าของโรงสีไม่มีเงินพอที่จะเปลี่ยนเครื่องจักรให้ทันสมัย ฉะนั้นข้าวที่สีออกมาจึงเลวลง คุณภาพดีและชื่อเสียงของพวกโรงสีได้เสื่อมลงไปมาก หากมีการฟ้องร้องเรียกค่าเสียหายจากการฉ้อโกง ผู้ที่จะได้รับความเสียหายคือผู้ซื้อข้าว เพราะจะต้องเสียหายจากการเสียค่าเช่าเรือ และการฟ้องร้องเรียกค่าเสียหายก็มักไม่ได้ผล หน่วยงานพยายามเปลี่ยนแปลงวิธีการซื้อข้าวใหม่ โดยจะซื้อข้าวต่อเมื่อข้าวขนย้ายไปถึงโกดังของผู้ซื้อ แทนการซื้อข้าวแต่เดิมเมื่อข้าวขนออกจากโรงสีของผู้ขาย แต่การที่พ่อค้าต่างประเทศไม่ร่วมมือกันทำให้วิธีการใหม่นี้ไม่ได้ผล และไม่สามารถแก้ปัญหาคุณภาพที่เลวและการปลอมปนข้าวได้ แต่เดิมโรงสีออกเงินล่วงหน้าให้ชาวนา โดยสัญญาว่าก่อนที่พวกเขาจะขายข้าว จะให้โรงสีมีโอกาสซื้อก่อนตามราคาตลาด ในเวลานั้น ทุกวันนี้พวกคนกลางกลับเป็นพวกที่ออกเงินล่วงหน้าให้ชาวนา การกระทำเช่นนี้ก็เพื่อหวังจะได้กำไร 2 ชั้น คือ จากชาวนาและโรงสี ชาวนาอยู่ในเงื้อมมือของคนกลาง เนื่องจากชาวนาไม่มีทุนและไม่มีการศึกษา พวกพ่อค้าโรงสีก็อยู่ในเงื้อมมือของคนกลาง พ่อค้าโรงสีทำสัญญาขายข้าวล่วงหน้าก่อนซื้อข้าวมาสี ฉะนั้นจึงต้องเสี่ยงอยู่กับการได้กำไรหรือขาดทุน เพราะราคาข้าวไม่ได้อยู่ในอำนาจของโรงสี โรงสีต้องจำยอมซื้อข้าวที่ปนเมล็ดข้าวหลายๆ ชนิดจากคนกลาง ในส่วนพ่อค้าต่างประเทศที่บังคับให้โรงสีทำสัญญาขายข้าวล่วงหน้าให้ก็ต้องแข่งขันกันเองตลอดเวลา⁴⁴ ยี่ห้อคุณเลี้ยงของนายหลี่เต็กอิมมีชื่อเสียงเสียในเรื่องปลอมปนข้าวมาก เนื่องจากหาข้าวให้พ่อค้าส่งออกไม่ได้⁴⁵

ปัญหาการค้าข้าวที่ตกต่ำนี้ล้วนพัวพันกันในวงจรการค้าข้าวทั้งหมด นับตั้งแต่ชาวนา พ่อค้าคนกลาง โรงสี และพ่อค้าข้าวต่างประเทศ วิกฤตการค้าข้าวครั้งนี้ไม่ได้มาจากปัญหาการค้าภายในประเทศเท่านั้น แต่ยังเกี่ยวพันกับสถานการณ์การค้าของโลกที่เกิดขึ้นในขณะนั้นด้วย สภาพการค้าของโลกที่มีผลต่อวิกฤตการณ์การค้าข้าว ดังนี้

⁴⁴ หจข. กส. 15.2/22 คำแปลความคิดเห็นของบริษัท บอร์เนียว เรื่องสินค้าข้าวของประเทศสยาม พ.ศ.2473

⁴⁵ หจข. (2) สร.0201.57.1/2 เรื่อง กระทรวงเศรษฐกิจเสนอโครงการตั้งโรงสีข้าว

ประการแรก การผลิตข้าวได้มากขึ้นไปจนล้นในตลาดโลก การผลิตอาหารของโลกมีแนวโน้มมีเพิ่มมากขึ้นภายหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 1 อาหารธัญพืชสำคัญที่มีบทบาทในตลาดการค้าของโลกคือ ข้าวสาลี และข้าวเจ้า ประเทศผู้ผลิตข้าวสาลีที่สำคัญ คือ สหรัฐอเมริกา และแคนาดา ส่วนประเทศที่ผลิตข้าวเจ้าที่สำคัญคือ ไทย พม่า และญวน การเพิ่มขึ้นของการผลิตธัญพืชของโลกทำให้ราคาธัญพืชทั้ง ข้าวสาลี และข้าวเจ้า ตกต่ำใน พ.ศ.2472 (1929) ทั้งประเทศแคนาดา และสหรัฐอเมริกาผลิตข้าวสาลีได้จำนวนมากและไม่สามารถกักเก็บไว้ได้ จึงต้องปล่อยออกมายังตลาดโลก ซึ่งมีผลให้ราคาข้าวสาลีตกต่ำต่อมา เช่นเดียวกับการผลิตข้าวเจ้าซึ่งมีมากเช่นกัน ทำให้ราคาตกต่ำ ปริมาณของธัญพืชในระยะนี้ผลิตได้มากเกินไปจนความต้องการของตลาดโลก มีผลทำให้ราคาซื้อขายในตลาดตกต่ำ และตลาดก็ทรุดโทรมลง⁴⁶

สำหรับประเทศไทย นับตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 1 พ.ศ.2457 (1914) เป็นต้นมา ประเทศไทยได้ผลิตข้าวส่งออกไปจำหน่ายยังต่างประเทศไทย เฉลี่ยแล้วเพิ่มมากขึ้นทุกปี โดยเฉพาะในระยะ พ.ศ.2473-2477 (1930-1934) ซึ่งเป็นปีที่ไทยต้องพบภัยวิกฤตการณ์ทางการค้าข้าว ตัวเลขการส่งออกข้าวจะสูงที่สุดถึง 25,720,000 หาบ แต่มีมูลค่าการขายเพียง 91,240,000 บาท ราคาขายต่อหาบตกต่ำที่สุดเพียง 3.50 บาทต่อหาบ ราคานี้แตกต่างจากในช่วงปี พ.ศ. 2468-2472 (1925-1930) ราคาเฉลี่ยหาบละ 7.20 บาท ราคาข้าวที่ตกต่ำนี้มาจากราคาธัญพืชที่ตกต่ำในตลาดโลกขณะนั้น (ดูตารางที่ 3)

ประการที่สอง เงินเหรียญฮ่องกงมีราคาตกต่ำ ทั้งฮ่องกงและประเทศจีนต่างใช้มาตรฐานเงินเช่นเดียวกัน ยังคงอยู่ในมาตรฐานเงิน ราคาของเงินตราจีนขึ้นลงตามราคาของเนื้อเงิน ใน พ.ศ.2473 (1930) เนื้อเงินมีราคาตกต่ำมาก เนื่องจากเนื้อเงินในตลาดมีมากเกินไปจนความต้องการ นอกเหนือจากการผลิตได้จากแหล่งต่างๆ ทั้งในเม็กซิโกและอเมริกาเป็นจำนวนมากแล้ว ประเทศต่างๆ ทั้งอังกฤษและฝรั่งเศสที่ไม่อยู่ในมาตรฐานเงิน ก็ยุบเงินเหรียญลงเป็นเนื้อเงิน ปริมาณเนื้อเงินในตลาดจึงมีมาก สภาพเช่นนี้ทำให้ราคาเงินเหรียญของฮ่องกงมีราคาตกต่ำลง อัตราแลกเปลี่ยนเงิน

⁴⁶ Latham A.J.H., "Market and Development in Africa and Asia," The Market in History (Australia : Cromm Helm, 1986), pp. 213.

เหรียญฮ่องกงเป็นเงินไทย เมื่อวันที่ 18 ธันวาคม พ.ศ.2472 (1931) 100 บาทเท่ากับ 103 เหรียญ ในวันที่ 5 มิถุนายน พ.ศ.2473 (1930) 100 บาท เท่ากับ 142.5 เหรียญ⁴⁷

การที่เงินเหรียญฮ่องกงมีราคาตกต่ำลงโดยรวดเร็วนี้ ราคาข้าวที่ซื้อขายกันในเมืองจีน เป็นราคาเงินเหรียญจึงขึ้นตามไม่ทัน ราคาข้าวที่เมืองจีนต้องการซื้อเมื่อเปรียบเทียบกับเงินไทยแล้ว ราคาจึงต่ำมาก พ่อค้าข้าวเปลือกในไทยผู้ควบคุมข้าวอยู่ก็ไม่ยอมขายข้าวในราคาที่ต่ำ พ่อค้าข้าวเปลือกจึงพากันกักข้าวรอราคาขึ้น เมื่อเหตุการณ์เป็นเช่นนี้ทำให้ปริมาณข้าวเปลือกที่ส่งลงมา กรุงเทพฯ ลดน้อยลงมีผลทำให้โรงสีในกรุงเทพฯ หลายโรงต้องหยุดทำการสีข้าว การค้าข้าวจึงเกิดทรุดลง ปริมาณข้าวเปลือกที่ส่งลงมากรุงเทพฯ ในระหว่างเดือนพฤษภาคม และมิถุนายนใน พ.ศ. 2473 (1930) น้อยกว่าในปี พ.ศ.2472 (1929) มาก ปรากฏว่าในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2472 (1929) ปริมาณข้าวเปลือกที่ส่งลงมา มี 81,225 เกวียน ในเดือนเดียวกันนี้ พ.ศ. 2473 (1930) มีเพียง 54,309 เกวียน ลดลงร้อยละ 33.14 และในเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2472 (1929) ปริมาณข้าวเปลือกที่ส่งลงมา มี 63,895 เกวียน ในเดือนเดียวกันนี้ พ.ศ. 2473 (1930) มีเพียง 31,083 เกวียน ลดลงร้อยละ 51.38⁴⁸ ปริมาณข้าวที่ส่งลงมาน้อยทำให้เกิดวิกฤตการณ์ทางการค้าข้าว

ประการที่สาม ประเทศพม่าส่งข้าวออกจำหน่ายทางตะวันออกจำนวนมาก ปัญหานี้เป็นปัญหาสำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้ตลาดข้าวของไทยตกต่ำในปี พ.ศ.2473 (1930) เป็นภาวะที่ราคาข้าวของพม่ามีราคาต่ำกว่าปกติ ซึ่งเหมาะสมกับตลาดข้าวของจีนในขณะนั้น ทั้งนี้เพราะพม่ามีข้าวเหลือสำหรับส่งออกนอกประเทศเป็นจำนวนมาก ทั้งพวกรชาพม่าก็ไม่มีเงินพอที่จะกักข้าวไว้จำหน่ายในคราวที่มีราคาดีได้ ประเทศอินเดียเป็นตลาดสำคัญของพม่าในปีนี้ก็ส่งซื้อน้อยลง และรัฐบาลพม่าก็ลดภาษีขาออกลงถึง 25 เปอร์เซ็นต์ ประกอบกับสิ่งของต่างๆ ในโลกมีราคาตกต่ำจึงเป็นเหตุประมวลงช่วยให้ข้าวพม่าซึ่งมีราคาถูกอยู่แล้วยิ่งถูกลงอีกอย่างไม่เคยมี⁴⁹

การที่พม่าประสบความสำเร็จในการส่งข้าวไปจำหน่ายเมืองจีนนี้ นอกเหนือจากราคาข้าวของพม่าจะถูกกว่าไทยแล้ว ค่าระวางเรือขนข้าวที่ส่งจากพม่าไปฮ่องกงยังถูกกว่าจากกรุงเทพฯ ไปฮ่องกงด้วย ทั้งนี้เพราะพม่าได้มีการเช่าเรือบรรทุกกันเป็นเที่ยวๆ ปัญหาเรื่องค่าระวางเรืออันเป็นข้อ

⁴⁷ หจข. รพท. 2/17 จดหมายเหตุสภาเผยแผ่พาณิชย์ พ.ศ.2473

⁴⁸ เรื่องเดียวกัน

⁴⁹ เรื่องเดียวกัน

ได้เปรียบ และเสียเปรียบทางการค้าระหว่างไทยกับพม่าเป็นเรื่องที่น่าสนใจมาก อัตราค่าระวางบรรทุกข้าวสารจากกรุงเทพฯ ไปฮ่องกงเวลานั้นตกราวบาทละ 40 เซ็นต์ (ฮ่องกง) แต่จะต้องเสียค่าใช้จ่ายค่าลำเลียงจากกรุงเทพฯ ไปยังเกาะสีชัง ซึ่งเรือบรรทุกจะต้องเสียประมาณร้อยละ 40 ของจำนวนค่าระวางเรือทั้งสิ้น (การที่ต้องบรรทุกข้าวไปที่เกาะสีชังเนื่องจากเรือใหญ่ ไม่สามารถผ่านเข้ามาลำนน้ำเจ้าพระยาได้เพราะติดสันดอน เรือใหญ่จึงต้องจอดรอบบรรทุกข้าวที่อยู่เกาะสีชัง) การที่ข้าวไทยต้องเสียค่าขนส่งที่แพงนี้ทำให้ราคาข้าวของไทยสูงขึ้น และไม่สามารถแข่งขันกับข้าวพม่าได้ ถึงแม้ว่าจะอยู่ใกล้กับแหล่งจำหน่ายมากกว่าพม่า⁵⁰

กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน เสนาบดีกระทรวงพาณิชย์และคมนาคม ได้ออกเดินทางสำรวจตลาดข้าวไทยในตลาดเอเชียภายหลังพบกับวิกฤตการณ์การค้าใน พ.ศ.2473 (1930) ท่านได้เสนอรายงานการสำรวจปัญหาตลาดข้าวของไทยในฮ่องกงว่าข้าวไทยในฮ่องกงเป็นข้าวที่มีคุณภาพดีเมื่อเปรียบเทียบกับข้าวพม่า และอินโดจีน แต่ข้าวไทยนั้นราคาแพงกว่า ตลาดข้าวที่ฮ่องกงในปีนี้จะสั่งข้าวจากไซ่ง่อนเพิ่มขึ้นเป็นจำนวน 2 เท่า ทั้งนี้เนื่องจากอัตราแลกเปลี่ยนเงินไซ่ง่อนเป็นเงินเหรียญฮ่องกงจะต่ำกว่าเงินไทยร้อยละ 15 ปัญหาว่าการเพิ่มขึ้นของจำนวนโรงสีที่มากเกินไปในประเทศไทยก่อให้เกิดการแข่งขันระหว่างเจ้าของโรงสีในการซื้อข้าวเปลือก การแข่งขันกันซื้อข้าวเปลือกนี้ทำให้ราคาข้าวของไทยในตลาดโลกมีราคาสูง นอกจากนี้ปัญหาเรื่องค่าระวางเรือการขนส่งข้าวของไทยเสียเปรียบข้าวจากไซ่ง่อนไปฮ่องกง ค่าขนส่งข้าวจากกรุงเทพฯ ไปฮ่องกงสูงกว่าจากไซ่ง่อน ไปฮ่องกงถึง 2 เท่า เนื่องจากไซ่ง่อนอยู่ใกล้กับฮ่องกงมากกว่าไทย ญวนมีสันดอนที่ปากน้ำไม่ลึกเรือใหญ่เข้าไปบรรทุกข้าวได้ถึงที่ ไม่ต้องมีการลำเลียงเช่นที่เกาะสีชัง เมืองไซ่ง่อนเป็นเมืองที่อยู่บนทางเดินเรือมหาสมุทรเรือต่างๆ ไปแฉะมาก จะบรรทุกข้าวลงเรือเมื่อใดก็ได้เพราะถึงจะไม่มีการบรรทุกข้าว เรือเหล่านั้นก็ต้องไปแฉะอยู่แล้วโดยปกติ ทางฝ่ายประเทศไทยได้อาศัยแต่เรือซึ่งเดินประจำระหว่างเมืองจีนกับกรุงเทพฯ 2-3 ลำ เท่านั้น หรือมิฉะนั้นก็ต้องเช่าเรือมาสำหรับบรรทุกพิเศษ⁵¹

สิงคโปร์ก็เป็นตลาดข้าวอีกแห่งหนึ่งของไทยที่สำคัญขณะนั้น กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธินได้รายงานการสำรวจที่ได้จากการประชุมพ่อค้าของสิงคโปร์ว่า ข้าวไทยนั้นราคาดีกว่าข้าวที่มาจากประเทศญวนและพม่า ดังตารางข้างล่างนี้

⁵⁰ เรื่องเดียวกัน

⁵¹ หจข. กค. 0301.1.32/9 Note by H.R.H. Prince Purachattra of Kambaeng Bejra on rice situation during his tour of enquiry in the East (File 1)

ตารางที่ 10 เปรียบเทียบราคาข้าวของไทย ญวน และพม่าในตลาดสิงคโปร์
15 กันยายน 2473 (หน่วย Coyon = 40 หาบ / \$)

	ไทย	ญวน	พม่า
ข้าวที่ 1	325	285	248
ข้าวที่ 2	285	265	222
ข้าวที่ 3	265	240	218

ที่มา : หจข. กค. 0301.1.32/9 Note by H.R.H. Prince Purachatra of Kambaeng Bejra

on rice situation during his tour of enquiry in the East (File 1)

การที่ข้าวไทยแพงกว่าข้าวญวนและพม่านั้น เนื่องมาจากอัตราแลกเปลี่ยน คือ เงินไทยมีราคาสูงมากกว่าญวนและพม่า ทำให้ญวนและพม่าขายได้ถูกกว่าข้าวไทย นอกจากนี้ค่าระวางบรรทุกข้าวจากไซ่ง่อนมาสิงคโปร์ตกหาบละ 13.5 เซ็นต์ (คือค่าระวางหาบละ 12 เซ็นต์ ค่าลำเลียงลงเรือที่สิงคโปร์อีกประมาณหาบละ 1.5 เซ็นต์) ค่าระวางจากกรุงเทพฯ ถึงสิงคโปร์ตกถึงหาบละ 35 เซ็นต์ แพงกว่าถึง 3 เท่าตัว ในขณะที่นั้นสินค้ายางและดีบุกตกต่ำมาก ราษฎรพลเมืองในมาลาญไม่ค้อยจะมีเงินใช้จ่ายพุ่มเพื่อซื้อของถูกบริโภค เพราะฉะนั้นข้าวญวนและข้าวพม่าจึงขายได้คล่องแต่ก่อนนี้คนทางประเทศฝั่งตะวันออกของประเทศมาลาญรับประทานคร่าวสยามบักซีได้ ซึ่งส่งมาโดยทางรถไฟ แต่เวลานี้คนรับประทานคร่าวซึ่งส่งจากสิงคโปร์ ขึ้นไปโดยทางรถไฟ และการที่ญวนส่งข้าวมาสิงคโปร์มากขึ้นนั้น พ่อค้าจีนในสิงคโปร์แสดงความเห็นว่าเป็นเพราะเงินฮ่องกงราคาตก ญวนขายข้าวไปฮ่องกงไม่ได้กำไรเหมือนแต่ก่อน จึงส่งไปฮ่องกงน้อยลง และส่งมาสิงคโปร์มากขึ้น⁵²

วิกฤตการณ์การค้าข้าวใน พ.ศ. 2473 (1930) นี้ สะท้อนให้เห็นถึงความผูกพันของเศรษฐกิจเป็นอย่างดี การผลิตข้าวและส่งออกจำนวนมากของไทยมีส่วนสำคัญที่ทำให้ราคาข้าวในตลาดโลกตกต่ำ และมีผลต่อราคาข้าวในประเทศก็ตกต่ำตามอย่างเป็นลูกโซ่ เจ้าของโรงสีและผู้ส่งออกในกรุงเทพฯ ไม่เพียงแต่ต้องประสบปัญหาขาดทุน ต้องขายข้าวในราคาต่ำแล้ว ยังต้องพบกับปัญหาไม่สามารถหาข้าวมาสีได้อีก ทั้งนี้เนื่องจากพ่อค้าคนกลางผู้ควบคุมข้าวในชนบท ไม่ส่งมอบ

⁵² เรื่องเดียวกัน

ข้าวให้เนื่องจากราคาที่ต่ำมากนี้ นอกจากเจ้าของโรงสีและผู้ส่งออกได้รับผลกระทบแล้ว ชาวนาก็ไม่สามารถขายข้าวได้ เพราะพ่อค้าคนกลางไม่ยอมซื้อข้าว ราคาข้าวที่ตกต่ำผิดปกตินี้ยังเนื่องมาจากเงินเหรียญฮ่องกง และการแข่งขันทางด้านราคากับข้าวพม่า และญวน ในตลาดโลกด้วย และเมื่อระบบเศรษฐกิจและการค้ามีปัญหาเช่นนี้ นายทุนไทยเชื้อสายจีนผู้ทำหน้าที่เป็นผู้เชื่อมต่อระบบเศรษฐกิจโลกเข้าสู่สังคมไทย จึงได้รับผลกระทบไปด้วย

ในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2457-2482 (1914-1939) อาจกล่าวได้ว่าเป็นยุคที่โรงสีในกรุงเทพฯ รุ่งเรืองอย่างถึงที่สุดและก็พบกับสภาวะตกต่ำ ในระยะเวลา 25ปีได้มีการเปลี่ยนกลุ่มผู้นำโรงสีตลอดเวลา กลุ่มที่ขอกล่าวถึงเพื่อแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของพ่อค้าส่งออกและโรงสีข้าวทั้งกลุ่มที่ไม่สามารถผ่านวิกฤตการณ์และสามารถรักษาตัวรอดผ่านวิกฤตการณ์ในครั้งนี้ มีดังนี้

หลี่เต็กอ

หลี่เต็กอ ซึ่งต่อมาได้รับบรรดาศักดิ์จากราชการที่ 6 เป็นหลวงจิตรจางงศ์วานิช นับว่าเป็นพ่อค้าข้าวที่โดดเด่นมากที่สุดนับตั้งแต่พ.ศ. 2457 (1914) ถึง พ.ศ. 2473 (1930) ช่วงเวลาดังกล่าวนั้นเป็นระยะที่นายหลี่เต็กอ สร้างความร่ำรวย และพบกับวิกฤตในการค้าจนถูกพิพากษาจากศาลให้เป็นบุคคลล้มละลาย เรื่องราวของนักธุรกิจผู้นี้ถือว่าเป็นบันทึกประวัติศาสตร์ การค้าที่สำคัญของไทย แต่ยังมีคนรับรู้้น้อยมาก เนื่องจากหลังจากล้มละลายแล้ว นักธุรกิจผู้นี้ได้หลบหนีจากการถูกลงโทษแล้วเดินทางกลับไปใช้ชีวิตในวาระสุดท้ายที่แผ่นดินเกิด คือประเทศจีน โดยทิ้งเรื่องราวที่อื้อฉาวทั้งหมดไว้ในประเทศไทย

ประวัตินายหลี่เต็กอ⁵³ หรือ ชิบเจียง หรือ หลวงจิตรจางงศ์วานิช เจ้าของยี่ห้อ คุณเส็ง ผู้นี้เป็นจีนนอก เป็นบุตรของนายหลี่ เซ่งจ้วน เกิด ณ หมู่บ้านน้ำเคี้ยว อำเภอทุ่งไฉ้ จังหวัดแต้จิ๋ว มณฑลทกวางตุ้ง ประเทศจีน มีพี่น้องร่วมมารดาเท่าที่ปรากฏคือนายจุยเจียง นายซังเจียง (ต้นตระกูลหลี่อาภรณ์) และนายชิบเจียง (หลี่เต็กอ หรือคุณเส็ง) ลูกของหลี่เต็กอคนหนึ่งชื่อ หลี่ไต้จ้วน (บิดาของนายหลี่เบ็น เบญจฤทธิ์) มีร้านขายข้าวในฮ่องกงอยู่ที่ถนน Connaught R.D. West หรือที่ชาวจีนเรียกว่า หน้าปักหลง เป็นย่านถนนขายข้าวสารจากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ลูกของเขาอีกคนหนึ่ง ชื่อ หลี่ไต้ฮั่ว (บิดาของนายใหญ่ นันทาภิวัฒน์ ผู้ก่อตั้งธนาคารแหลมทอง) เจ้าของโรงสี

⁵³ หลักเมือง (15 กรกฎาคม พ.ศ.2473) เรื่องความหลังของหลี่เต็กอ.

ข่าวลือที่ฮือหวาในกรุงเทพฯ ตระกูลหลิวของนายหลิวเต็กออกนับว่าเป็นตระกูลที่มีชื่อเสียงในวงการค้าข้าว ทั้งในซัวเถา ฮ่องกง และประเทศไทย

หลิวเต็กออเติบโตขึ้นที่บ้านเกิดในประเทศจีน พออายุได้ 10 ปี บิดาได้ส่งไปอยู่ภายใต้การปกครองของลุงที่ฮ่องกง ลุงของหลิวเต็กออผู้นี้เป็นพ่อค้าที่มีหลักฐานใหญ่โต ชีวิตของหลิวเต็กออในช่วงวัยรุ่นที่ฮ่องกงไม่ได้มีประสบการณ์ที่คึกคัก คบหาอยู่กับเพื่อนชนิดล้มเหลวเมมาใช้เงินเป็นเบี้ย เรื่องราวความหลังของหลิวเต็กออถูกกล่าวในหนังสือพิมพ์หลักเมือง เมื่อวันที่ 9 กรกฎาคม พ.ศ.2473 หลังจากเขาก่อคดีจนล้มละลาย โดยกล่าวถึงชีวิตที่ฮ่องกง ว่าครั้งหนึ่งเขาลักขโมยเงินของลุงหลายพันเหรียญ ลุงจึงต้องขออำนาจตำรวจปราบนิสสัยของหลานชาย คือให้ตำรวจจับตัวไปขังไว้ เมื่อหลิวเต็กออถูกจับอยู่หลายวัน ลุงเห็นหลานทุกข์ทรมานอยู่พอสมควร จึงตกลงกับเจ้าหน้าที่ตำรวจไม่เอาความหลานต่อไป เจ้าหน้าที่ตำรวจเห็นเป็นเรื่องส่วนตัวจึงปล่อยหลิวเต็กออออกจากห้องขัง เมื่อออกจากคุกแล้วหลิวเต็กออได้ตัดสินใจผจญภัยและหาประสบการณ์ใหม่ให้กับชีวิตของตนที่ประเทศไทย โดยลุงเป็นผู้ออกทุนให้ 4,000 เหรียญเศษ

เมื่อเข้ามาเมืองไทย หลิวเต็กออได้นำทุนรอนที่ลุงให้มาตั้งร้านขายผ้าแพรที่สำเพ็ง ธุรกิจขายผ้าแพรของเขาประสบความสำเร็จอย่างมาก เพราะว่าผ้าแพรของเขาราคาถูกกว่าร้านอื่นทุกร้าน จึงทำให้ลูกค้าพากันมาซื้ออุดหนุนผ้าแพรที่ร้านเขามาก ชื่อเสียงของหลิวเต็กออแพร่หลายไปในหมู่พ่อค้าจีนด้วยกัน จนมีคนให้สมยานามว่า "เซี่ยวซิด" แปลเป็นไทยว่า "คนบ้าที่เจ็ด" หลังจากร้านค้าผ้าแพรประสบความสำเร็จแล้ว ต่อมาหลิวเต็กออได้ตั้งร้านที่ศาลเจ้าเก่า ถนนทรงวาดชื่อ "คุณเส็ง" ทำการค้าขายข้าวสาร ปลาเค็มส่งไปต่างประเทศ ร้านคุณเส็งทำการค้าประสบความสำเร็จ ทำให้หลิวเต็กออขยับตัวเองขึ้นเป็นพ่อค้าใหญ่ของกรุงเทพฯขณะนั้น เขาสามารถชักชวนพ่อค้าสำคัญที่มีฐานะในสังคมขณะนั้นให้มาร่วมหุ้นทางการค้าด้วย เช่น พระยาโชฎีกราชาเศรษฐี เจ้าของห้างเม่งเซ่ง หลวงศักรินทร์ภักดี เจ้าของธนาคารสุนฮกเซ่ง หลิวเต็กออได้ก้าวจากการทำธุรกิจค้าข้าวสารไปสู่การทำโรงสี โดยเช่าโรงสีแห่งหนึ่งที่บางโพ ทำการสีข้าวใช้ชื่อว่า "กิมงวนเส็ง" ธุรกิจสีข้าวกับหุ้นส่วนไม่ราบรื่นนัก บรรดาหุ้นส่วนพากันถอนหุ้นเนื่องจากไม่พอใจในพฤติกรรมทางการค้าของเขา หลิวเต็กออเป็นคนที่มีความสามารถทางการค้า แม้ว่าหุ้นส่วนจะถอนหุ้นกันหมด แต่ก็ไม่ทำให้หลิวเต็กออล้มเหลวทางธุรกิจ ในทางตรงกันข้ามธุรกิจของเขากับเจริญขยายใหญ่โตขึ้นอีก หลิวเต็กออได้เช่าโรงสีของพระคลังข้างที่ ที่วัดพระยาไกรใช้ชื่อว่า "กวางยูเส็ง" ต่อมาก็เช่าโรงสีสองแห่งของพระคลังข้างที่ แล้วเปลี่ยนเป็น กวางงวนหลิว กวางเม่งเส็ง ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 1 ปรากฏว่าหลิวเต็กออเป็นเจ้าของโรงสีรวม 5 แห่ง ในยุคนั้นการค้าข้าวของหลิวเต็กออทำกำไรได้มากถึงราวสี่ล้านบาทเศษ

ในช่วงระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 1 ธุรกิจที่สามารถทำรายได้เป็นอย่างดีให้กับเขามากอีกอย่างหนึ่งคือ การเดินเรือ หลีเติ๊กออดได้เช่าเรือของชาวต่างประเทศถึง 10 ลำ ซึ่งมีระวางตั้งแต่ 2,000 ถึง 3,000 ตัน เรือเหล่านี้ได้ทำการบรรทุกสินค้าเข้าออกระหว่างประเทศสยามกับฮ่องกง สิงคโปร์ ชัวเถา และไหเค้า ธุรกิจการเดินเรือได้รับกำไรอย่างดีเนื่องจากขณะนั้นอยู่ในระหว่างสงคราม ค่าระวางบรรทุกแพงขึ้น หลีเติ๊กออดสามารถทำกำไรในระยะนี้ถึงสามล้านเศษ ความสำเร็จทางการค้าในประเทศไทยทำให้ขยายการค้า ตั้งสาขาที่สิงคโปร์โดยใช้ชื่อว่า กวางง่วนเส็ง และตั้งสาขาที่กวางตุ้ง ใช้ชื่อว่ากวางง่วนเส็งเช่นกัน ต่อมาได้ตั้งสาขาที่ไหเค้า ใช้ชื่อว่า คุณเส็ง เมื่อขณะทำการค้าที่ไหเค้า ชาวจีนพากันนิยมนับถือว่าหลีเติ๊กออดเป็นพ่อค้าสมองใส เนื่องจากพวกจีนเหล่านั้นเห็นว่า ช่วงเวลาไม่กี่ปีหลีเติ๊กออดสามารถสร้างผลกำไรจากการค้ามาก ห้างสาขาต่างๆ ในต่างประเทศสามารถทำกำไรได้ราวสองสามล้านบาท ในยุคนั้นมีข่าวว่าเขามีสมบัติถึงสิบล้านบาทเศษ

ในปี พ.ศ. 2461 (1918) พระยาโชฎีกาฯ เศรษฐี ได้ฟ้องร้องนายหลีเติ๊กออดและพวก คือ นายซัวไห้ซุน และนายเต็กง่า ร่วมกันข้อโกงทรัพย์สินของพระยาโชฎีกาฯ โดยการออกไปส่งสินค้า (bill of lading) ปลอม ทำให้พระยาโชฎีกาฯ ต้องสูญเสียทรัพย์สินถึง 39,000 เหรียญฮ่องกง เรื่องมีอยู่ว่านายหลีเติ๊กออดเป็นเจ้าของเรือบรรทุกสินค้าได้เป็นผู้ประทับตรา เพื่อแสดงว่านายซัวไห้ซุน ได้บันทึกข่าวจากกรุงเทพฯ ไปส่งแก่ห้างเมงยูไ่ ของพระยาโชฎีกาฯ ที่ฮ่องกง นายหลีเติ๊กออดได้ส่งให้นายเต็กง่าลูกน้องของตนเป็นผู้ออกไปส่งสินค้าปลอมนี้หลังจากทำใบส่งสินค้าโดยไม่มีข่าวส่งมอบจริงขึ้นมาแล้ว นายซัวไห้ซุน ได้นำใบส่งสินค้านี้ไปให้พระยาโชฎีกาฯ ลงชื่อรับประกันตัวเรียกเก็บเงินจากห้างเมงยูไ่ที่ฮ่องกง เพื่อขายให้แก่แบงก์สยามกัมมาจล พระยาโชฎีกาฯ เชื่อว่ามีข่าวส่งออกไปจริงจึงรับประกันตัวส่งสินค้าให้ นายซัวไห้ซุน ได้นำตัวปลอมนี้ไปขายให้กับแบงก์สยามกัมมาจลเป็นเงิน 39,000 เหรียญ ต่อมาห้างเมงยูไ่ก็ได้จ่ายเงินตามตัวสัญญาให้กับแบงก์สยามตามที่พระยาโชฎีกาฯ ลงชื่อประกันไว้⁵⁴

นายหลีเติ๊กออดแก้ข้อกล่าวหาว่าตนไม่สามารถบันทึกข่าวออกไปได้จริง เนื่องจากเรือลำที่หนึ่งชื่อ เกียวคูมารู เจ้าของไม่ยอมให้เขาต่อไป ส่วนเรือลำที่สองชื่อ ยูซาง ก็บันทึกสินค้าเต็มระวางแล้วไม่สามารถบันทึกข่าวได้อีก ดังนั้นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นเหตุสุดวิสัยทางการค้าไม่มีเจตนา คดโกง คดีนี้ศาลฎีกาได้พิจารณาเห็นว่านายหลีเติ๊กออดทราบที่ตั้งต้นว่าเรือของตนไม่สามารถบันทึกสินค้าออกไปได้จริง แต่ยังคงออกไปส่งมอบสินค้าอีก หรือหากจะทราบภายหลังที่ออกไปส่งมอบสินค้า

⁵⁴ คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 838 วันที่ 24 มีนาคม พ.ศ.2461 โจทย์ พระยาโชฎีกาฯ เศรษฐี จำเลยนายหลีเติ๊กออด นายซัวไห้ซุน นายเต็กง่า

แล้วก็ตาม แต่นายหลีเต็กอไม่ได้แสดงอาการใดๆ ที่จะระงับการใช้ใบส่งมอบสินค้านี้ ตามประเพณี และกฎหมายการค้าขาย ถือว่าใบส่งมอบสินค้า ผู้ใดถือก็ถือว่าถือสินค้าอยู่ในมือเหมือนกัน การโอนใบส่งมอบสินค้านี้ก็เหมือนว่าได้โอนสินค้าในใบส่งมอบนั้นทีเดียว กรณีที่พระยาโชฎีกฯ ลงชื่อรับประกันตัวส่งจ่ายให้กับนายซัวไต้ซุนก็เพราะว่านายหลีเต็กอ และนายเต็กงำ เป็นผู้ออกตัวที่มีข้าวส่งมอบจริง ศาลฎีกาพิจารณาว่า ทั้งนายหลีเต็กอ นายซัวไต้ซุน และนายเต็กงำ มีมูลความผิดจริง⁵⁵

หลีเต็กอเป็นพ่อค้าข้าวที่กว้างขวางที่สุดช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1 พ่อค้าต่างประเทศรายสำคัญไม่ว่าจะเป็นบริษัทสตีลบริดจ์ บอร์เนียว แองโกลไทย ล้วนทำสัญญาซื้อข้าวจากเขาแทบทั้งสิ้น โรงสีขนาดกลางและเล็กจำนวนมากก็ทำสัญญาขายข้าวให้กับเขาด้วย ข้าวของหลีเต็กอส่งไปขายทั้งกับยุโรป และญี่ปุ่น ในปี พ.ศ.2462 (1919) เมื่อรัฐบาลประเทศห้ามส่งข้าวออกนอกประเทศ และได้มีการสำรวจทั้งข้าวเก่าและข้าวใหม่ ที่ยังคงเหลืออยู่ในโกดังของพ่อค้า ปรากฏว่าหลีเต็กอมีข้าวเหลือในโกดังมากกว่าพ่อค้าคนอื่นๆ คือเขามีข้าวอยู่มากกว่าร้อยละ 70 ของข้าวที่เหลืออยู่ในประเทศ จากการที่มีข้าวอยู่ในการครอบครองมาก บริษัทส่งออกทั้งหลายจึงได้แอบทำสัญญาลับซื้อข้าวจากหลีเต็กอเพื่อส่งออกไปต่างประเทศ เช่น บริษัทดีเอ็มฮอว์น ผู้ส่งออกข้าวรายใหญ่ของไทยได้แอบทำสัญญาลับซื้อปลายข้าวจากเขาถึง 5000 ตัน⁵⁶

⁵⁵ เรื่องเดียวกัน

⁵⁶ หจข. กค. 0301.1.37/18 บันทึกเรื่องโรงสีข้าวต่างๆ ขออนุญาตให้ได้จำหน่ายข้าวเก่าไปในตลาดต่างประเทศราว 20,000 ตัน

ตารางที่ 11 ปริมาณข้าวที่อยู่ในมือเจ้าของโรงสีต่างๆ ใน พ.ศ. 2462 (หาบ)

ชื่อเจ้าของโรงสี	ข้าวสาร*	ข้าวเปลือก	รวม	คิดเป็นร้อยละ
หลี่เต็กอว	245,311	13,200	258,511	70.10
กอสุยเจี้ยะ (โกมาหัว)	15,544	2,256	17,800	4.83
ตันลิบบ้วย (หวังหลี่)	11,766	-	11,766	3.19
ไล่เตี้ยกชวน (บุลสุช)	2,340	-	2,340	0.64
ม้าถึงเจง (บุลกุล)	-	15,277	15,277	4.14
พระยาบริบูรณ์โภชการ	-	6,642	6,642	1.80
โรงสีอื่น	42,551	13,881	56,422	15.30
รวม	317,512	51,256	368,768	100

* รวมทั้งข้าว ปลายข้าว และรำข้าว

ที่มา : หจข. กค. 0301.1037/18 บันทึกโรงสีต่างๆ ขออนุญาตให้ได้จำหน่ายข้าวเก่าไปต่างประเทศราว 20,000 ตัน

หลี่เต็กอวคุมข้าวทั้งข้าวสารและข้าวเปลือกในตลาดได้เหนือกว่าใคร ในช่วงที่ข้าวขาดแคลน รัฐบาลห้ามส่งออกนอกประเทศ ราคาข้าวจึงพุ่งขึ้นสูงในขณะนี้เองที่หลี่เต็กอวรัวรายจากการค้ามาก และถึงแม้ว่าเขาจะเป็นพ่อค้าที่ทำการค้าอย่างกว้างขวางมากกว่าพ่อค้าคนอื่น แต่ก็ได้ชื่อว่าเป็นโรงขึ้นศาลมากกว่าใครเช่นกัน ในปี พ.ศ.2462 (1919) กรมอัยการเป็นโจทก์ฟ้องนายหลี่เต็กอวว่าปลอมเอกสารจ่ายเงิน ทำให้เกิดการเข้าใจผิดว่าได้ชำระเงินให้กับนายยงฮกแล้ว โดยเพิ่มเติมว่า "ซิวเก๋า" เข้าไปในใบจ่ายเงิน คำนี้ภาษาจีนแปลว่ารับถึงมือแล้ว ศาลฎีกาพิจารณาคำว่า "ซิวเก๋า" ไม่มีอยู่ในธรรมเนียมการค้า เมื่อมีการรับเงินเรียบร้อยแล้ว ผู้รับเงินต้องเขียนคำว่า "ฮ้วง" หรือ "เซ็ง" หรือ "ซิวเซง" แปลว่าได้รับเงินเรียบร้อยแล้วเท่านั้น ส่วนคำว่า "ซิวเก๋า" ที่หลี่เต็กอวเขียนไว้จึงถือเป็นคำที่ไม่มีความสำคัญ⁵⁷ ศาลฎีกาพิพากษาให้ยกเลิกคำฎีกาของกรมอัยการเสีย แม้ว่าหลี่เต็กอวไม่ถูกลงโทษในครั้งนี้ แต่ชื่อเสียงในด้านลบและพฤติกรรมกรรมการทำการค้าอย่างไม่ถูกต้องของเขาเป็นที่รับรู้กันทั่วไปในหมู่พ่อค้าจีน ในปี พ.ศ. 2464 (1921) นายหลี่เต็

⁵⁷ คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 1137 พ.ศ. 2462 คดีระหว่างโจทก์ กรมอัยการกับจำเลย นายหลี่เต็กอว

กอดถูกฟ้องร้องให้ใช้หนี้แก่นายวิเตียงฮก เป็นจำนวน 20,000 บาท พร้อมกับดอกเบี้ยร้อยละ 7 □
ต่อปี ศาลฎีกาก็พิจารณาให้เป็นไปตามคำฟ้องร้องของโจทก์⁵⁸

ในปี พ.ศ.2463 (1920) หลีเติ๊กอออกเป็นเจ้าของโรงสีมากที่สุดในขณะนั้นคือ เป็นเจ้าของโรง
สีถึง 10 แห่ง กวางเฮงเสง กวางเติกเสง กวางฮ่งไต้ กวางยูเสง กวางง่วนหลี่ กวางย่งเสง
กวางฮ่องเจียง เม็งเติกเสง กิมง่วนเสง และเอี้ยเฮงหลี่ ธุรกิจการค้าข้าวของนายหลีเติ๊กอกว้าง
ขวางมาก มีร้านขายข้าวของตนเองในฮ่องกง คือ ร้านกวางง่วนเสง และร้านเม่งซุนเสงในสิงคโปร์⁵⁹
นอกจากนี้ยังเป็นเอเยนต์ในการหาข้าวให้แก่บริษัทมิตรชุย และยังเช่าเรือส่งสินค้าและผู้โดยสาร
ในนามของบริษัทคุณเส็งด้วย ความที่ร่ำรวยในฐานะเศรษฐีใหม่ของหลีเติ๊กอเป็นที่รู้จักกันไป
ในฐานะที่เป็นนักธุรกิจที่มีการลงทุนมากที่สุดในขณะนั้น เขานำเงินที่ได้มาซื้อที่ดินสองแปลงจากเจ้า
พนักงานรักษาทรัพย์ของเยอรมัน แปลงหนึ่งอยู่ที่ปากคลองผดุง อีกแปลงหนึ่งอยู่ที่ตำบลสาทร
ซื้อที่ดินจากเจ้าพระยาอภัยราชาฯ อีกสองแปลง แปลงที่หนึ่งอยู่หน้าสิงห์โตเก่าเป็นราคาราวแสน
บาท และแปลงที่สองอยู่ข้างที่ว่าการอำเภอบางรัก เป็นเงินแสนสองหมื่นบาท และยังซื้อที่ดินทาง
ฝั่งธนบุรีอีกหลายแปลง เช่นที่โรงสีของเจ้าสัวซิ่นที่ถูกเพลิงไหม้ราคา 110,000 บาท และยังซื้อที่
ดินแปลงย่อยๆ อีกหลายแสนบาท นอกจากนี้ยังซื้อโรงสีของเจ้าสัวฮั่วเฮงบี ผู้เป็นลุงกับโรงสีของ
หลีทงเซียง บุตรชายของลุงที่ค้าขายล้มจมจากกองหมายกระทรวงยุติธรรมเป็นเงินสองแสนห้า
หมื่นบาท หลีเติ๊กอยังเข้าไปซื้อกิจการของพวกเศรษฐีเก่าที่กำลังทรุดลงอีกหลายราย เช่น ในกิจ
การของ “กิมเซ่งหลี่” เขาใช้เงินไปหลายแสนบาท ซื้อเรือบรรทุกข้าวหลายลำของยี่หอ กิมเซ่งหลี่จาก
อากรเต็ง (หลวงอุดรฯ) และจากพระโสภณเพชรรัตน์ (ผู้บุตร) กับเรือกลไฟสำหรับโยงเรือข้าวอีก
10 กว่าลำ หลีเติ๊กอยังกว้านซื้อตึกบ้านช่องอย่างใหญ่โตบนถนนสาทร⁶⁰

ความสำเร็จในการค้าทำให้หลีเติ๊กอเป็นผู้มีบทบาทในสังคม ในปี พ.ศ.2465 (1922) พระ
บาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชทานบรรดาศักดิ์ให้เป็นหลวงจิตรจางค์วานิช
แทนที่นายถนมา รงควานิชที่เคยดำรงตำแหน่งนี้แล้วล้มละลาย หลีเติ๊กอทำงานรับใช้ราชสำนัก

⁵⁸ คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 682 พ.ศ. 2464 คดีระหว่างโจทก์นางนางผู้รับจัดการทรัพย์
ของนายวิเตียงฮก กับจำเลย นายหลีเติ๊กอ

⁵⁹ หจข. ร.7 รล 20.1ก/10 ฎีกานายหลีเติ๊กอกับหลีเม็งขอพระราชทานอภัยโทษ (3
พ.ย. 2469 - 27 ก.ย. 2471)

⁶⁰ หลักเมือง (15 กรกฎาคม พ.ศ. 2473) หน้า 2 เรื่องความหลังของหลีเติ๊กอ

ในการจัดการธุระต่างๆ หลายอย่างเป็นต้นว่า จัดการงเด็กถวายสมเด็จพระศรีพัชรินทร์พันปีหลวง ในงานบำเพ็ญพระกุศลสวดวารในพระบรมมหาราชวัง จนพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดปราน และพระราชทานของบุหรืทองคำลงยาประดับเพชรลูกมีพระบรมนามาภิไธยและ เหรียญตราอีกมากมาย

ในช่วงที่กิจการของหลืเด็กอรุ่รุ่งเรืองที่สุด หลืเด็กออมมีโรงสีของตนและเช่าผู้อื่นถึง 19 โรง ธุรกิจของหลืเด็กออเริ่มมีปัญหาเมื่อราคาแลกเปลี่ยนเงินเหรียญจีนตกต่ำ ซึ่งเกิดจากการผันผวนในเศรษฐกิจโลก ปัญหาทางธุรกิจของหลืเด็กออเกิดขึ้นในระยะเดียวกับพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จสวรรคตในปี พ.ศ.2467 (1924) จึงไม่สามารถหาบารมีที่พึ่งที่เหนได้ หลืเด็กออตกต่ำอย่างถึงที่สุดในช่วงระยะเวลารวดเร็ว เขาถูกฟ้องทั้งคดีแพ่งและอาญาถึงกับถูกถอดออกจากรรดาศักดิ์ ลงท้ายเป็นคนล้มละลาย⁶¹ ปัญหาทางธุรกิจของหลืเด็กออเริ่มจากในปีพ.ศ. 2467 (1924) บริษัท ดี.เอ็ม.ฮอน ผู้ส่งออกข้าวไปยุโรปรายสำคัญ ฟ้องร้องหลืเด็กออให้ใช้เงินแก่บริษัท⁶²

สถานการณ์การค้าของหลืเด็กออเข้าสู่ขั้นวิกฤต เมื่อปี พ.ศ. 2468 (1925) หลืเด็กออถูกฟ้องจากเจ้าพนักงานรักษาทรัพย์ และศาลฎีกาพิพากษาลงโทษจำคุก 1 ปี ข้อหาข้อโกงปิดบังข้าวและรำของผู้ล้มละลาย (นายโง้วเต็กเม้ง) เพื่อมิให้ถูกยึดถูกอายัดตามคำสั่ง และคำพิพากษาของศาลแพ่ง และแกดั่งเพทุบายร้องเรียนว่าเป็นทรัพย์ของนายหลืเด็กออ การถูกจับครั้งนี้เขาถูกจับพร้อมนายหลืเม้งญาติผู้น้อง ทั้งหลืเด็กออและนายหลืเม้ง พยายามฎีกาขอภัยโทษ โดยอ้างว่าการถูกจับของเขานั้นจะทำให้การค้าของเขาและประเทศเสียหาย ในขณะนั้นเขามีเพียงพี่สะใภ้คือ นางเนย หลือาภรณ์ เท่านั้นที่ช่วยดูแลกิจการและไม่อาจคุมคนงานจำนวนหนึ่งๆ คนได้ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำริว่าทั้งหลืเด็กออและหลืเม้งทำผิดก็ควรได้รับผลแห่งความผิด ในระหว่างที่มีการพิจารณาคดี ปรากฏว่าหลืเด็กออได้สร้างคดีขึ้นมาอีกคดีหนึ่งคือทำหนังสือปลอม ทำพยานเท็จ และเบิกความเท็จ⁶³

⁶¹ หลืเด็กเมือง (17 กรกฎาคม พ.ศ.2473) หน้า 15 เรื่องความหลังของหลืเด็กออ

⁶² คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 518 พ.ศ.2467 คดีระหว่างโจทก์บริษัท ดี.เอ็ม.ฮอน กับจำเลย หลวงจิตรจางค์วานิช

⁶³ หจข. ร 7 รล.20.1ก/10 ฎีกานายหลืเด็กออกับหลืเม้งขอพระราชทานอภัยโทษ พ.ศ.2469-27 ก.ย.2471.

คดีนี้เกิดขึ้นเมื่อนายโง้วเต็กเม้ง เจ้าของโรงสีเด็กเฮงหลีที่ตำบลพระโขนงล้มละลาย นายโง้วเต็กเม้งผู้นี้ทำการค้าข้าวกับนายหลีเต็กอ และได้รับการช่วยเหลือทางการเงินให้ทำโรงสีมานาน ต่อมาวันที่ 1 มิถุนายน พ.ศ. 2468 (1925) นายโง้วเต็กเม้งถูกฟ้องล้มละลาย ทรัพย์สินสมบัติของนายโง้วเต็กเม้ง จะต้องถูกยึดโดยเจ้าพนักงานรักษาทรัพย์ นายหลีเต็กอเกรงว่าข้าวสาร 2850 กระสอบ มูลค่าคิดเป็นเงินมูลค่า 68,634 บาท 20 สตางค์ ซึ่งบรรทุกอยู่ในเรือเอกซ์แตรนต์ของนายหลีเต็กอจะต้องถูกยึดไปด้วย หลีเต็กอจึงได้สมคบกับนายโง้วเต็กเม้งทำสัญญาซื้อขายปลอมโดยไม่มีการจ่ายเงินจริง สัญญาซื้อขายนี้ทำขึ้น 9 ฉบับในระหว่างวันที่ 4 สิงหาคม ถึง 18 พฤศจิกายน พ.ศ. 2468 (1925) แต่วันที่ในสัญญากลับลงย้อนหลังไปก่อนหน้าทีนายโง้วเต็กเม้งจะล้มละลายเพียง 2-3 วัน คือลงวันที่ 29-30-31 พฤษภาคม พ.ศ.2468 (1925) นายหลีเต็กอได้ให้หนังสือปลอมนี้อ้างถึงการซื้อขายข้าวจำนวนนี้ กับเจ้าพนักงานรักษาทรัพย์ ศาลพิจารณาเห็นว่า เป็นหนังสือปลอมและกระทำโดยเจตนาทุจริตจึงพิจารณาลงโทษหลีเต็กอ ให้จำคุกอีก 6 เดือน และต้องใช้หนี้ข้าวสารรวมทั้งดอกเบี้ยร้อยละ 7 รวมเป็นเงิน 76,692 บาท 30 สตางค์ คดีนี้พิจารณาสิ้นสุดเมื่อวันที่ 28 มีนาคม พ.ศ.2470 (1927)⁶⁴ หลีเต็กอพ้นโทษครั้งที่ 2 เมื่อวันที่ 26 กันยายน พ.ศ. 2471 (1928)⁶⁵

ในระหว่างที่หลีเต็กอติดคุก ในปี พ.ศ.2469 (1926) การค้าข้าวในกรุงเทพฯ เกิดภาวะปั่นป่วน ราคาข้าวในตลาดตกต่ำอย่างมาก เนื่องจากหลีเต็กอคุมตลาดการค้าข้าวไว้มาก การหยุดซื้อ หยุดขายข้าวของหลีเต็กอ จึงมีผลต่อราคาข้าวในตลาดทันที พ่อค้าข้าวจำนวนมากจากจังหวัดพระประแดง มณฑลปราจีนบุรี มณฑลอยุธยา มณฑลนครชัยศรี และยังมีพ่อค้าข้าวคนกลางจำนวนมากในกรุงเทพฯ รวมทั้งบริษัทมิตชูบุงเซ็นไกชา ได้เข้าซื้อกันขอภัยโทษให้แก่ นายหลีเต็กอผู้นี้ โดยอ้างว่าการจับกุมนายหลีเต็กอทำให้ราคาข้าวตกต่ำ⁶⁶

⁶⁴ คำพิพากษาศาลฎีกา. 218/2470 ระหว่างโจทก์พระยาธรรมาธิบดีสิทธิเศรษฐณี เจ้าพนักงานรักษาทรัพย์ของนายโง้วเต็กเม้ง ผู้ล้มละลายกับจำเลยนายหลีเต็กอ เจ้าของยี่หอขวางเฮงเส็ง และคำพิพากษาศาลฎีกาที่ 854/2470 คดีระหว่างโจทก์กรมอัยการ กับจำเลยนายหลีเต็กอ นายหลีเม้ง นายลิ้มชีวอยู่ และนายสงวน หยกมณี.

⁶⁵ หจข.ร.7 รล.20.1ก/10 ฎีกาหลีเต็กอกับหลีเม้งของพระราชทานอภัยโทษ (3 พ.ย. 2469-27 ก.ย.2471).

⁶⁶ เรื่องเดียวกัน

หลิเด็กออกติดคอกอยู่ไม่นานก็สามารถออกมาทำธุรกิจได้อีก พ่อค้าทั้งในประเทศและต่างประเทศยังคงติดต่อเขาทั้งๆ ที่ชื่อเสียงทางการค้าไม่ดี เพราะหลิเด็กออก เป็นผู้คุมตลาดได้อย่างแท้จริง ราคาข้าวในประเทศจะขึ้นหรือลงถูกกำหนดจากเขา พ่อค้าต่างประเทศนิยมที่จะติดต่อกับเขา เนื่องจากหลิเด็กออก ส่งข้าวได้เร็วทันใจ⁶⁷ หลิเด็กออก ทำธุรกิจได้ไม่นานก็พบปัญหาทางการค้า ในปี พ.ศ.2472 (1929) บริษัทคุณเส็งของเขาถูกฟ้องร้องจากบริษัทโหวงฮก เติงเรือ เรื่องผิดสัญญาทางธุรกิจในเรื่องการเช่าเรือ ต้องเสียค่าเสียหายตามสัญญา 30,000 บาทพร้อมดอกเบี้ยอีกร้อยละ 7 บาท นายม้าเลียบคุณ เจ้าของบริษัทโหวงฮก ได้ทำสัญญากับนายหลิเด็กออก เจ้าของบริษัทคุณเส็งเมื่อวันที่ 6 กันยายน พ.ศ.2470 (1927) โดยให้บริษัททั้ง 2 ร่วมกันเช่าเรือบินตั้งของบริษัทฮอเสียดิกมาเดินรับส่งผู้โดยสาร ระหว่างกรุงเทพฯ กับต่างประเทศ มีกำหนดตั้งแต่วันที่ 6 กันยายน พ.ศ.2470 (1927) ถึงวันที่ 5 กันยายน พ.ศ. 2471 (1928) ค่าเช่าไม่เกินเดือนละ 17,600 บาท และในสัญญานี้ระบุว่าฝ่ายใดจะเช่าเรือบินตั้งมาเดินเป็นการส่วนตัวไม่ได้ ถ้าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งผิดสัญญาจะต้องถูกปรับ 30,000 บาท คดีนี้นายม้าเลียบคุณฟ้องร้องว่านายหลิเด็กออกผิดสัญญาเช่าเรือมาเดินเป็นการส่วนตัวต้องถูกปรับ ศาลฎีกาพิจารณาให้นายหลิเด็กออก ต้องจ่ายเงินค่าปรับตามสัญญา⁶⁸

ในวันที่ 25 มกราคม พ.ศ.2472 (1930) หนังสือพิมพ์หลักเมืองลงข่าวว่าหลิเด็กออก หายหน้าไป 4-5 วันแล้ว ก่อนหน้าที่หลิเด็กออกจะหลบหน้าไปนั้น เขาได้ส่งลูกน้องออกกว้านซื้อข้าวเปลือกจากเรือข้าวหลายสิบลำ คิดเป็นเงินหลายหมื่นบาท พอข้าวขึ้นโกดังหมด นายหลิเด็กออก ก็หลบหน้าไป การหายไปครั้งนี้ทำให้แบงก์ โรงสี ตลอดจนเรือข้าวห้างฝรั่ง เสียหายหลายสิบล้านบาท หนังสือพิมพ์หลักเมืองเปรียบเทียบการค้าได้พบกับวิกฤตเสมือนเกิดเพลิงไหม้ เพราะตลอดเวลาที่ผ่านมาสภาพการค้าก็ผิดเคืองเต็มทน ห้างร้านในลำเพ็งและร้านค้าขายอ่อนแอตามๆ กัน⁶⁹ ต่อมาในวันที่ 27 มกราคม พ.ศ.2472 (1930) หนังสือพิมพ์ลงข่าวใหญ่เรื่องนายหลิเด็กออกอีกครั้งหนึ่ง หลิเด็กออกได้รับเงินค่าซื้อข้าวจากบริษัทบอเนียว และมอบตัวให้บริษัทบอเนียวจำกัไปขนข้าว ที่โรงสีตำบลบ้านทวาย บริษัทบอเนียวได้จัดคนงานไปขนข้าวตามตกลง ปรากฏว่าข้าวไม่มีจะขน มีสเตอร์มัลคอล์ม ผู้จัดการบริษัทบอเนียว เข้าใจว่านายหลิเด็กออกหลอกหลวงจึงแจ้งให้

⁶⁷ หลักเมือง (17 กรกฎาคม พ.ศ.2473) เรื่องความหลังของหลิเด็กออก.

⁶⁸ คำพิพากษาศาลฎีกา ที่ 274 พ.ศ.2472 คดีระหว่างโจทก์ นายตันโลเซ็ง ผู้รับมอบฉันทะจากม้าเลียบคุณ และจำเลย นายหลิเด็กออก.

⁶⁹ หลักเมือง (25 มกราคม พ.ศ.2472) เรื่องหลิเด็กออก กินข้าวเปลือกหลายสิบลำ.

ตำรวจจับ นายหลีเด็กออกได้ใช้เงินหลายหมื่นบาทประกันตัว⁷⁰ ต่อมามีสเตอร์มัลคอล์มได้ยื่นฟ้องต่อศาล ศาลต่างประเทศได้พิพากษาให้หลีเด็กออกเป็นบุคคลล้มละลายในระยะต่อมา ในปี พ.ศ.2472 (1929) หลีเด็กออกประสบปัญหาการเงินอย่างหนักได้นำที่ดินถึง 6 แปลง จำนวนไว้กับบริษัท แรนเดอริบรามากานจำกัด เป็นเงิน 270,000 บาท⁷¹ ทรัพย์สินของเขาถูกจำนองไว้ตามที่ต่างๆ หมด เขายังเป็นหนี้บริษัทแองโกลสยาม (The Arglo-Siam Corporation) อีก 440,000 บาท เงินจำนวนนี้ไม่รวมดอกเบี้ย ในช่วงที่เกิดวิกฤตการณ์กับธุรกิจของเขานี้ หลีเด็กออกประสบปัญหาทางการเงินอย่างหนัก⁷²

การล้มลงของหลีเด็กออกได้สร้างปัญหาทางการค้ามากในขณะนั้น เนื่องจากหลีเด็กออกทำธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับพ่อค้าชาวทั้งในประเทศ และพ่อค้าต่างประเทศมาก หลีเด็กออกถูกจับอีกครั้งหนึ่ง และหลังจากการถูกจับเขาสามารถหลบหนีจากประเทศกลับไปใช้ชีวิตอยู่ที่บ้านเกิดในประเทศจีน การล้มของหลีเด็กออกนั้นไม่สามารถอธิบายเพียงแค่เขาเป็นพ่อค้าที่ทุจริต แล้วจึงถูกฟ้องล้มละลายเท่านั้น แต่เป็นเพราะหลีเด็กออก ทำการค้าที่ใหญ่โตเกินไป หลีเม้งหรือหลีเบ็น เบญจฤทธิ์ ญาติผู้หนึ่งที่ช่วยเขาทำธุรกิจ กล่าวว่าเขามีโรงสีถึง 17 โรง มีอยู่ครึ่งหนึ่งหลีเด็กออกได้ทำสัญญาขายข้าวให้กับพ่อค้าต่างประเทศ เป็นจำนวนหลายแสนตัน แต่เนื่องจากปีนั้นฝนล่าจิ่งไม่มีข้าวพอกที่จะส่งมอบตามสัญญา เขาได้ส่งนายหลีเม้งไปประจำอยู่ที่ไซ่งอนเป็นเวลาปีกว่า เพื่อซื้อข้าวส่งให้ครบตามสัญญาที่ได้ทำกับบริษัทต่างประเทศไว้⁷³ การทำการค้าข้าวต้องเสี่ยงอยู่กับสภาวะขึ้นลงของตลาดข้าวและความสามารถหาข้าวไปส่งมอบตามสัญญาให้ได้ ซึ่งก็ต้องขึ้นอยู่กับสภาวะการณ์ต่างๆ ภายในสังคมมากมาย และในช่วง พ.ศ.2472-2473 (1929-1930) เป็นช่วงที่เกิดวิกฤตการค้าข้าวในประเทศ หลีเด็กออกเป็นพ่อค้าคนหนึ่งที่ต้องประสบปัญหาเนื่องจากสภาพทางการค้าที่เกิดขึ้นในขณะนั้น

⁷⁰ กรุงเทพฯ เดลิเมล์ ฉบับวันที่ 27 มกราคม พ.ศ.2472 เรื่องนายหลีเด็กออก.

⁷¹ คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 389 พ.ศ.2474 คดีระหว่างโจทยบริษัท แองโกลสยามคอปอเรชัน จำกัด กับจำเลย นายหลีเด็กออก ผู้ร้องขอพิสูจน์หนี้ บริษัทแรนเดอริบรามากานจำกัด

⁷² หจข. ม.สยามสมาคม /1 (Bangkok Time 1930)

⁷³ หนังสือที่ระลึกในงานฌาปนกิจศพ นายหลีเบ็น เบญจฤทธิ์ ณ. เมรุวัดธาตุทอง วันที่

หลีเติ๊กออแม้ว่าเป็นพ่อค้าที่ประสบความสำเร็จในระยะหนึ่ง แต่จากการสำรวจบทบาทของเขาในสมาคม และองค์กรต่างๆ ของชาวจีน ปรากฏว่าเขามีบทบาทน้อยมากในสมาคมพาณิชย์จีน หลีเติ๊กออเป็นกรรมการสมาคมในปี พ.ศ.2460 (1917) ต่อมาในปี พ.ศ.2462 (1919) ดำรงตำแหน่งอุปนายกสมาคมโดยมีนายกอฮุยเจี๊ยะเป็นนายก ในปี พ.ศ.2466 (1923) บทบาทของเขาเป็นเพียงแค่กรรมการของสมาคม และต่อจากนั้นก็ไม่มีปรากฏการดำรงตำแหน่งอีก⁷⁴ ส่วนในโรงเรียนเผยอิง เดิมชื่อว่าโรงเรียนป้วยเอง เป็นโรงเรียนสอนภาษาแต่้จิวของชาวจีนในไทย เขาได้ดำรงตำแหน่งเป็นผู้จัดการโรงเรียนคนแรกในปี พ.ศ.2463 (1920)⁷⁵ การที่นายหลีเติ๊กออมีบทบาทในสมาคม และองค์กรต่างๆ ของชาวจีนด้วยกันน้อย เนื่องจากนายหลีเติ๊กออมีพฤติกรรมในการผูกขาดและแย่งซื้อข้าวกับพ่อค้าด้วยกันและชื่อเสียงทางการค้าของนายหลีเติ๊กออก็ไม่ค่อยดีนัก พ่อค้าจีนคนอื่นๆ รวมตัวกันแข่งขันกับนายหลีเติ๊กออด้วยซ้ำ ปัญหาของนายหลีเติ๊กออจึงคล้ายๆ กับนายถมยา รงควนิช ผู้ที่ได้รับตำแหน่งหลวงจิตรจางค์วานิช เหมือนกันคือ ไม่สามารถรวมกลุ่มกับพ่อค้าจีนด้วยกันได้ เมื่อพบกับปัญหาที่วิกฤตก็ไม่ได้รับการช่วยเหลือ และต้องล้มละลายลงเนื่องจากสถานการณ์การค้าของโลก

ตระกูลหวังหลี

ตระกูลหวังหลีเป็นตระกูลที่สามารถสร้างความร่ำรวยจากธุรกิจการค้าระหว่างสามเหลี่ยมฮ่องกง สิงคโปร์ และชัวเถา และทำโรงสีข้าวสารออกนอกประเทศ การประสบความสำเร็จทางธุรกิจของตระกูลหวังหลี ไม่ได้มาจากการเป็นเจ้าของโรงสีในประเทศไทยและมีข้าวส่งออกจำนวนมากเท่านั้น แต่มาจากการเป็นพ่อค้าโพ้นทะเล ที่มีเครือข่ายการค้ากว้างขวางในเอเชีย กลุ่มนี้ทำการค้าข้าวในประเทศไทยมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีบทบาทเป็นผู้นำโรงสีและชุมชนจีนแต่้จิวในไทย ในทศวรรษ 2470 (1927-1936) นี้ กลุ่มนี้ได้กลายเป็นกลุ่มธุรกิจค้าข้าวที่ใหญ่ที่สุด โดยมีกลุ่มบุญสุข และลำซำ ซึ่งเป็นกลุ่มเครือญาติได้เข้ามามีบทบาทในกิจการโรงสีและและการค้าข้าวด้วย กลุ่มหวังหลีนับว่าเป็นกลุ่มธุรกิจข้าวที่มีอายุยืนยาวที่สุด เหตุผลสำคัญที่ทำให้กลุ่มนี้ประคับประคองธุรกิจของตนให้รอดพ้นวิกฤตการณ์ต่างๆ ได้ขณะที่กลุ่ม

⁷⁴ กรมตำรวจสันติบาล กองกำกับการ 3 แผนก 4 (สมาคม) แพ้สมาคมพาณิชย์จีนแห่งประเทศไทย (จ 16)

⁷⁵ โรงเรียนเผยอิง, "ประวัติโรงเรียนเผยอิง," หนังสือที่ระลึกเนื่องในโอกาสครบรอบ 60 ปี โรงเรียนเผยอิง ค.ศ. 1920-1980

อื่นๆ ที่เคยเป็นกลุ่มผู้นำธุรกิจก่อนหน้านี้ต้องล้มละลายและ หมดบทบาทไปจากประวัติศาสตร์ ธุรกิจไทยน่าจะมาจาก ลักษณะการลงทุนของกลุ่มนี้ไม่เน้นการเติบโตอย่างรวดเร็ว ขณะที่เครือข่ายธุรกิจของตระกูลในทีต่างๆ คือเงินตอนใต้ ฮ่องกง และสิงคโปร์ สร้างไว้อย่างมั่นคง ความสำเร็จในการสร้างเครือข่ายการค้าในเอเชียและการบริหารแบบสายตระกูลได้นำกลุ่มหวังหลีให้ประสบความสำเร็จในธุรกิจและรอดพ้นจากวิกฤตการณ์ระยะนี้

ธุรกิจของหวังหลีเริ่มต้นจากนายสุก เกิดที่หมู่บ้านไจ่ยโคย อำเภอเพ็งไฮ้ จังหวัดชวเถา นายสุกมาจากครอบครัวชาวนาที่ยากจน เริ่มต้นชีวิตรับจ้างโดยการเป็น “กุลี” หรือจับกังให้พ่อค้าเรือสำเภาที่ทำเรือจากหลิน ต่อมาได้คิดค้าขายโดยได้ชักชวนญาติพี่น้องเข้าเรือสำเภาบรรทุกของขายระหว่างท่าเรือจากหลิน ฮ่องกง เทียนสินและปักกิ่ง สินค้าชนิดหนึ่งที่นายสุกซื้อจากฮ่องกง มาขายที่เพ็งไฮ้ คือข้าว สินค้าชนิดนี้ได้นำพาให้ตระกูลหวังหลีมาตั้งรกรากในไทยต่อมา นายสุกได้เดินทางมาซื้อข้าวพร้อมกับนำสินค้าจากเมืองจีนเข้ามาจำหน่ายในประเทศไทย การค้าของเขาประสบความสำเร็จจนสามารถซื้อเรือเป็นของตนเอง และเพิ่มจำนวนเรือสินค้าขึ้น จนได้รับสมญาจากคนในชุมชนว่า “ราชาแห่งเรือ” ความสำเร็จในการค้าทำให้ในปี พ.ศ.2394 (1851) นายสุกได้จัดตั้งห้างเคียงไต้ลั้ง ขึ้นที่ถนนน้ำปักฮั้ง ในฮ่องกง การค้าหลักของเขาก็คือ การซื้อสินค้าพื้นเมืองของจีนออกไปขายตามเมืองต่างๆ ในภาคพื้นเอเชียอาคเนย์ และการรับซื้อข้าวสารจากเมืองไทยไปจำหน่ายในฮ่องกงและจีน⁷⁶ การจัดตั้งห้างเคียงไต้ลั้ง นี้เป็นการวางรากฐานสำคัญในการเป็นพ่อค้าโพ้นทะเล ให้แก่ตระกูลหวังหลีต่อมา กลุ่มหวังหลีนับว่าเป็นตัวอย่างของความสำเร็จของพ่อค้าแต่จิ๋วโพ้นทะเล ที่เกิดขึ้นในยุคนี้

นายตันจื่อฮ้วง บุตรชายคนโตของนายสุกเป็นผู้เริ่มต้นวางรากฐานของธุรกิจตระกูลหวังหลีในไทย นายตันจื่อฮ้วง ได้รับมามอบให้เสริมสร้างการค้าในต่างประเทศ โดยเข้ามาทำการค้าในไทย ซึ่งเป็นแหล่งผลิตข้าวสารสินค้าสำคัญของบริษัท ในปี พ.ศ.2414 (1871) เขาได้จัดตั้งห้างตั้งฮ่วงหลี ขึ้นที่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งธนบุรี เมื่อนายสุกถึงแก่กรรมในปี พ.ศ.2424 (1881)⁷⁷ ธุรกิจของตระกูลก็อยู่ในความดูแลของนายตันจื่อฮ้วงผู้นี้ นายตันจื่อฮ้วงเป็นนักธุรกิจที่มีความสามารถ

⁷⁶ คุณหญิงจางนางศรี รัตนิน, “ดูจนวากกลางมหาสมุทร : เรื่องของเวลาที่ผ่านไป,” หนังสือที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพนายสุวิทย์ หวังหลี ณ วัดเทพศิรินทราวาส วันเสาร์ที่ 8 ตุลาคม พ.ศ.2537 , หน้า 21-24.

⁷⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 25.

นอกจากทำโรงสีในประเทศไทยแล้ว เขาได้จัดตั้งห้างเซหลีขึ้นในสิงคโปร์ ห้างเคียงหลีในไชน่อง
ประเทศเวียดนาม และเพื่อให้การค้าของตระกูลหวังหลีดำเนินไปอย่างสะดวก เขาได้เช่าเรือกลไฟ
เดินทะเลของฝรั่งมาเดินทางระหว่างไทย สิงคโปร์ ไชน่อง ฮ่องกง และซัวเถา⁷⁸ นายจื่อฮั่วง
เกษียณตนเองจากธุรกิจในเมืองไทย กลับไปอยู่ไจ้โดยเป็นการถาวรในปี พ.ศ.2447(1904)⁷⁹

ชีวิตครอบครัวของนายตันจื่อฮั่วงเป็นแบบแผนเช่นเดียวกับพ่อค้าจีนคนอื่นๆ ที่เดินทาง
ออกไปทำมาหากินนอกประเทศจีน คือจะมีภรรยาใหญ่อยู่ที่ประเทศจีน และมีภรรยารองในประเทศ
ที่เข้าไปทำมาหากิน ลูกที่เกิดจากภรรยาใหญ่จะเป็นหัวหน้าตระกูล ที่ควบคุมธุรกิจของตระกูล
ภรรยาเมืองจีนของนายจื่อฮั่วงเป็นหญิงแซ่เล่า ชื่อเล่าชกเจีย นางเล่าชกเจียมีบุตร 1 คน แต่เสียชีวิต
ไปตั้งแต่มยังเล็ก จึงได้บุตรของญาติสนิทมาเป็นบุตรบุญธรรมให้ชื่อว่า นายตันลิปฮั่ง นาย
จื่อฮั่วงยกย่องบุตรผู้นี้เหมือนบุตรในไส้ และอยู่ในฐานะบุตรชายคนโตอีกด้วย นายตันลิปฮั่งผู้นี้ได้
ตั้งบริษัทตั้งวงหลี ในสิงคโปร์เพื่อการส่งข้าวออก นายตันลิปฮั่งได้เป็นต้นตระกูลของหวังหลีใน
สิงคโปร์ ปัจจุบันลูกหลานของตระกูลนี้สายหนึ่งอยู่ในฮ่องกง อีกสายหนึ่งอยู่ในสิงคโปร์ และลูก
สาวคนหนึ่งอยู่ในไทยในสกุล “เสรรฐภักดี”⁸⁰

ภรรยาในประเทศไทยของตันจื่อฮั่วง คือ “นางหนู” เป็นเครือญาติอยู่ในบ้าน “ไปซ์กี” ของ
ต้นตระกูลโปษยานนท์ นางหนูผู้นี้มีลูก 4 คน 1.ตันลิปบ๊วย 2.ทองอยู่ (แต่งงานกับนายอึ้งยุก
หลง ล่ำซำ) 3.ปุก (แต่งงานกับไล่เตี้ยกชวณ บูลสุข) 4.ตันลิปหัง (แต่งงานในเมืองจีนกับหญิง
ชาวแต้จิ๋ว) บ้านของนายตันจื่อฮั่วง และนางหนูอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ปุ่กบ้านเลียนแบบบ้าน
ไปซ์กี⁸¹ บ้านนี้นับเป็นบ้านเริ่มแรกของตระกูลหวังหลี เมื่อตันลิปบ๊วยอายุได้ 9 ปี ได้เดินทางไป
อยู่เมืองจีนกับบิดา อยู่ในการดูแลของเล่าชกเจีย ภรรยาใหญ่ของนายจื่อฮั่วง ต่อมาน้องชายนาย
ลิปหังได้เดินทางตามไปอยู่ด้วย ทั้งสองคนเรียนอยู่ในโรงเรียนเซ็งเต็กที่พ่อและอาของเขาเป็นผู้ตั้ง
และอุปถัมภ์ บุตรชายทั้ง 2 ที่เกิดจากภรรยาในเมืองไทยของนายจื่อฮั่วงได้รับการอบรมดูแลอย่าง
ดีตามแบบวัฒนธรรมจีน นายตันลิปบ๊วย ถูกส่งมาดูแลกิจการในเมืองไทยหลังจากนายจื่อฮั่วงปลด
เกษียณตัวเองแล้ว และนายตันลิปหังถูกส่งไปดูแลกิจการของตระกูลที่ฮ่องกง

⁷⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 72.

⁷⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 61.

⁸⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 75,82.

⁸¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 55-57.

ลูกชายทั้ง 3 ของนายตันฉือฮ้วงได้ควบคุมกิจการของหวังหลี่ทั้ง 3 เมืองใหญ่ คือ ฮ่องกง ไทย และสิงคโปร์ ธุรกิจ 3 เมืองนี้ได้วางรากฐานให้ธุรกิจตระกูลหวังหลี่เดินไปอย่างมั่นคง และแผ่ขยายอย่างกว้างขวาง

เมื่อนายตันลิบบิววัยเข้ามารับผิดชอบธุรกิจในเมืองไทยต่อจากบิดา เขาอายุได้ 23 ปี นายตันลิบบิววัยกับหลงจู้ พร้อมกับบริวารผู้จงรักภักดีที่ตามมาจากไถ่ไคย ได้ช่วยเขาพัฒนาธุรกิจหวังหลี่ในไทย นายตันลิบบิววัยได้เพิ่มโรงสีจาก 2 โรง ในสมัยนายฉือฮ้วงมาเป็น 5 โรง เขาเปลี่ยนชื่อห้างตั้งฮ่วงหลี่ มาเป็นบริษัทหวังหลี่ พร้อมกับตั้งฝ่ายการเงินเพื่อความคล่องตัวในด้านการแลกเปลี่ยนเงินในกิจการของบริษัท และแผนกประกันเรือ รวมทั้งสินค้าเพื่อป้องกันการเสียหายในการเดินเรือบรรทุกสินค้า ในปี พ.ศ.2461 (1918) หลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ยุติเขาได้ตั้งห้างฮ่วงหลี่จั้นเพื่อทำหน้าที่ “ช่วยจี้” หรือแลกเปลี่ยนและส่งเงินตราต่างประเทศ ห้างฮ่วงหลี่จั้นนี้ต่อมาได้กลายเป็นธนาคารหวังหลี่ ในปัจจุบันเรารู้จักกันในนามธนาคารนครธน ส่วนแผนกประกันภัยก็ได้เปลี่ยนมาเป็นบริษัทหลวงหลี่ประกันภัย ปัจจุบันใช้ชื่อว่า บริษัทนวกิจประกันภัย สำหรับกิจการการเดินเรือซึ่งเป็นธุรกิจดั้งเดิมของตระกูล นายตันลิบบิววัยได้ขยายธุรกิจเดินเรือโดยการเป็นตัวแทนการเดินเรือให้กับบริษัทฝรั่ง คือบริษัทนอร์เวย์เจียน เอเชียไลน์ (Norwegian Asia Line Co.Ltd.) ของบริษัท Thoresen หรือโทเรสันแห่งนอร์เวย์⁸² นายตันลิบบิววัยได้พัฒนาธุรกิจของตระกูลหวังหลี่ในไทยจากการเป็นห้างเล็กๆ เพียงห้างเดียวให้เป็นรูปบริษัทที่มีการแบ่งสรรหน้าที่ในการดำเนินธุรกิจ ในปีพ.ศ. 2462 (1919) นายตันลิบบิววัยได้ซื้อ “ฮวยจุงไฉ่” ขึ้นเป็นท่าเทียบเรือกลไฟอยู่ติดกับแหล่งที่พักของเขาจากคุณหญิงเนื่อง พิศาลบุตร และเปลี่ยนชื่อเป็นท่าเรือหวังหลี่แทน บริเวณฮวยจุงไฉ่แห่งนี้มีความสำคัญต่อประวัติศาสตร์ธุรกิจไทยอย่างยิ่ง พ่อค้าจีนที่นำสินค้าจากเมืองจีนเข้ามาขายในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มักจะเทียบเรือที่ท่านี้ และก็เช่าตึกในอาคารก่ออิฐทรงจันทน์รูปเกือกม้าที่ฮวยจุงไฉ่ เพื่อใช้เป็นสำนักงานห้างของตน รวมทั้งนายฉือฮ้วงผู้บุกเบิกธุรกิจของหวังหลี่ในประเทศไทยก็เป็นพ่อค้าจีนผู้หนึ่งด้วย⁸³ ในช่วง 30 กว่าปีแรกของคริสต์ศตวรรษที่ 20 ชั่วเวลาเป็นเมืองท่า

⁸² เรื่องเดียวกัน, หน้า 79-83.

⁸³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 59.

ที่เจริญรุ่งเรือง นายตันลิบบิวัยได้ซื้อที่ดินสร้างอาคารแถบที่ใจกลางเมืองถึง 400 กว่าห้อง มีที่ตั้งของห้างวังหลืออยู่ด้วย ต่อมาได้ขายไปถึง 200 ห้อง⁸⁴

คุณหญิงจ่านางศรี รัตนิน หนึ่งในเครือญาติของตระกูลวังหลือ ได้บันทึกเรื่องราวของตระกูลวังหลือในหนังสือที่ชื่อว่า “ดุจนาวากลางมหาสมุทร” เธอได้สรุปการทำธุรกิจของตระกูลวังหลือในช่วงเวลานี้ว่า⁸⁵

“ถ้าจะเปรียบกับกิจกรรมธุรกิจกับการปลูกต้นไม้ก็เห็นจะพูดได้ว่า ยุคของนายฮุก ก็คือช่วงเวลาการเตรียมดินจนพร้อมแล้วหยอดเมล็ดพืชลงไป ยุคของนายจื่อฮ้วง เป็นช่วงการหยั่งรากเหยียดลำต้นขึ้นแตกใบรับแสงตะวันจนเริ่มเติบโต ส่วนยุคของนายลิบบิวัยคือวัยที่แตกกิ่งแผ่ก้านเป็นต้นไม้ใหญ่ที่สามารถยืนหยัดอยู่ได้ในท่ามกลางดินฟ้าอากาศที่แปรปรวน”

⁸⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 84.

⁸⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 85.

ตารางที่ 12 กลุ่มเจ้าของโรงสีที่สำคัญและกำลังการผลิตข้าวใน พ.ศ.2472 (เกวียน)

ชื่อผู้ทำ	ชื่อโรงสี	ชนิดเครื่อง	กำลังการสีข้าว/ตัน	รวม
1.หวังหลี	สะเฮงฮวด	ไฟฟ้า	50	1,150
	สะฮงฮวด	ไฟฟ้า	50	
	เคียนหลีจัน	กลไฟ	100	
	ล่งเฮงจัน	กลไฟ	270	
	ง่วนฮงหลี (1)	กลไฟ	100	
	ง่วนฮงหลี (2)	กลไฟ	150	
	ง่วนเจียงหลี	กลไฟ	300	
	ฮ่วงหลี	กลไฟ	40	
2.บุลกุล	จินเส็ง	กลไฟ	352	496
	จินเส็งจัน	กลไฟ	144	
3.บุลสุข	ฮัวเฮงล้ง	กลไฟ	35	365
	กวางเฮง	ไฟฟ้า	50	
	ลิ้มเฮงจัน	กลไฟ	200	
	ล่งเฮงจัน	ไฟฟ้า	80	
4.หลีเต็กออ	บัวนยูเฮง	กลไฟ	70	330
	ฮ่งเฮงจัน	กลไฟ	100	
	กวางฮ่งเจียง	กลไฟ	160	

ที่มา : หจข.สบ. 2.41/27 เล่ม 2 บัญชีโรงสีข้าวในพระราชอาณาจักรสยาม พ.ศ.2472

นายตันลิปบ๊วย แม้จะเกิดในเมืองไทย แต่ได้รับการอบรมและเติบโตขึ้นในประเทศจีน วัฒนธรรมของชีวิตครอบครัวก็เป็นแบบจีน คือ มีภรรยาใหญ่อยู่ที่เมืองจีน และมีภรรยารองอยู่เมืองไทย นายตันลิปบ๊วยมีภรรยาจีนชื่อเฮ้งซิวจี้ มีบุตรชาย 4 คน คือตันซิวบึง ตันซิวเม้ง ตันซิวตึง ตันซิวฮ้อ ภรรยาในเมืองไทยคือนางแจ่ม เป็นลูกสาวของผู้มีฐานะดีในลำเพ็ง มีบุตรธิดารวม 3 คน คือตันง่วนซิว (สงวนแต่งงานกับจุลินทร์ ลำซ้ำ) ตันซิวกุก (ชลิตแต่งงานกับพยอม) ตันซิวเลียง (กิตติ แต่งงานกับวิไล บูลสุข) เมื่อนายตันลิปบ๊วยถึงแก่กรรมในปี พ.ศ. 2473 (1930) ทายาทของเขาคนที่ 2 จากแม่เมืองจีน คือนายตันซิวเม้ง ถูกส่งเข้ามาดูแลกิจการในเมืองไทยแทน

บิดา ส่วนคนโตนายตันฉิวบิ่ง ดูแลกิจการในประเทศจีน เมื่อญี่ปุ่นบุกเข้ารุกรานนานกิงและ
กวางตุ้งในปี พ.ศ.2480 (1937) นายตันฉิวบิ่ง นายตันฉิวฮ้อ และนางเฮ้งฉิววี่ ได้อพยพไปอยู่
ฮ่องกง และปัจจุบันได้เป็นหัวหน้าสายฮ่องกง⁸⁶ นายตันลิบบิวย ถึงแก่กรรมในประเทศไทยในปี
พ.ศ. 2473 (1930) ศพของเขาถูกนำไปฝังที่ฮ่องกง

นายตันฉิวเม้งเข้ามารับกิจการต่อบิดา ในปีพ.ศ.2473 (1930) ขณะนั้นเขามีอายุ 26
ปี ในขณะที่เศรษฐกิจไทยกับทรุดหนัก เนื่องจากการตกต่ำของเศรษฐกิจโลก ราคาข้าวตกต่ำลง
จากหาละ 7.20 บาท ในปี 2467-2472 (1924-1929) เหลือเพียงหาละ 3.50 บาท ในปี พ.ศ.
2473-2477 (1930-1934) ทำให้เจ้าของโรงสีจำนวนมากถึงกับล้มละลาย นายตันฉิวเม้งได้ตัดสินใจ
ปิดโรงสีข้าวเกือบทั้งหมดที่มีอยู่ในขณะนั้น ไม่น้อยกว่า 4 ปี⁸⁷ ธุรกิจการสีข้าวของหวังหลีคง
เริ่มใหม่หลังปี พ.ศ. 2477 (1934) ธุรกิจของหวังหลีในสมัยนายตันฉิวเม้งไม่ขยายตัวมากนัก เนื่อง
จากปัญหาทางเศรษฐกิจของไทยที่มีอยู่ในขณะนั้น นายตันฉิวเม้งประดับประดาธุรกิจของหวังหลี
ให้สามารถรอดพ้นจากวิกฤตการณ์ ขณะที่กลุ่มบลูสซุที่มีนายม้าเสียบคุนเป็นผู้นำต้องประสบ
ปัญหาในธุรกิจข้าวอย่างหนัก บทบาทของนายตันฉิวเม้ง จะมีความโดดเด่นทางการเมือง จนนำ
เขาไปจับชีวิตจากการฆ่าของชาวจีนด้วยกันเอง เมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดแล้วในปี
พ.ศ.2488 (1945)

ชีวิตครอบครัวของนายตันฉิวเม้งก็เป็นเช่นเดียวกับบุตรชายในตระกูลหวังหลีก่อนหน้านี้
นายตันฉิวเม้ง มีภรรยาที่เมืองจีนชื่ออ้อคั้งเอง เสียชีวิตตั้งแต่อายุเพียง 35 ปี ภรรยาเมืองไทยคือ
ทองพูล ล้าช้า บุตรสาวนายอึ้งยุกหลง เครือญาติของเขา นายตันฉิวเม้งมีบุตรธิดาทั้งเมืองจีน
และเมืองไทย รวม 13 คน หลังจากเขาเสียชีวิตแล้วน้องชายสายแม่เมืองจีน คือนายตันฉิวตัง ก็
เข้าควบคุมกิจการแทน ระบบการบริหารงานแบบสายตระกูล และการสร้างเครือข่ายทางการค้า
ที่กว้างขวางและแข็งแกร่งในเอเชียอาคเนย์ ทำให้พ่อค้าข้าวตระกูลนี้ประสบความสำเร็จและรอด
พ้นวิกฤตการณ์ต่างๆ ขณะที่พ่อค้ารายอื่นๆ ค่อยๆ ล่มไป

ในยุคหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 พ่อค้าโรงสีซึ่งเป็นผู้ส่งข้าวออกเองด้วยได้ขึ้นมามีบทบาท
ในการค้าข้าวอย่างมาก แต่ก็ต้องพบกับความล้มเหลวหลังจากรุ่งโรจน์อยู่ไม่ได้นาน สาเหตุสำคัญ

⁸⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 91.

⁸⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 89.

นั้นไม่มาจากปัจจัยภายนอกที่การค้าข้าวในตลาดโลกตกต่ำเพียงอย่างเดียว แต่ยังมาจากปัจจัยภายในที่มีการแข่งขันในธุรกิจการค้าข้าวมากเกินไป และเกิดพ่อค้ากลุ่มใหม่ขึ้นมามีบทบาทแทนที่ในธุรกิจการค้าข้าว ซึ่งจะกล่าวต่อไป

2.2 พ่อค้าคนกลางในเมืองหลวง

พ่อค้าคนกลางในเมืองหลวงเป็นพ่อค้าอีกกลุ่มหนึ่งที่ขึ้นมามีบทบาทในธุรกิจข้าวในยุคนี้ ผู้ที่ประกอบอาชีพเป็นพ่อค้าคนกลางในเมืองหลวงมี 2 ลักษณะคือ 1. เป็นคนกลางให้กับบริษัทส่งออกต่างประเทศในการซื้อข้าวจากในประเทศ ลักษณะแรกนี้จะมีคนอยู่ 2 อาชีพ คือ คอมปราโดร์ (comprador) และ นายหน้า (broker) 2. เป็นคนกลางให้กับโรงสีข้าวหรือพ่อค้าข้าวต่างจังหวัดในการขายข้าวส่งออก กลุ่มคนที่ยึดอาชีพคนกลางของพ่อค้าข้าวต่างจังหวัดนี้ เป็นกลุ่มที่เกิดขึ้นใหม่เมื่อโรงสีขยายออกไปยังท้องถิ่นที่ห่างไกล และข้าวที่สีจากต่างจังหวัดมีบทบาทในการส่งออก คนกลุ่มนี้รู้จักกันในชื่อว่า บีฮั้ง (บริษัทค้าข้าว) หรือ หยงฮั้ง (นายหน้าขายข้าว)

คอมปราโดร์ (compradors) และนายหน้า (brokers) คนทั้ง 2 กลุ่มนี้ทำหน้าที่เป็นตัวกลาง (middle man) ในทางการค้าให้กับชาวต่างประเทศในการจัดซื้อสินค้าพื้นเมืองและจำหน่ายสินค้าของชาวตะวันตกต่อชาวพื้นเมือง และเนื่องจากชาวจีนมีบทบาทในทางการค้าในประเทศไทย รวมทั้งดินแดนต่างๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มาก่อน ตัวกลางส่วนใหญ่จึงเป็นชาวจีน คอมปราโดร์ เป็นอาชีพพิเศษ เปรียบเหมือนตัวเชื่อมของสองวัฒนธรรมที่มีความต่างกันระหว่างโลกตะวันตกและโลกตะวันออก หน้าที่ของคนกลุ่มนี้ในบริษัทของตะวันตก คือเป็นผู้ประสานระหว่างบริษัทตะวันตกกับพ่อค้าพื้นเมืองชาวจีน รับผิดชอบผู้ร่วมงาน (staff) ที่เป็นชาวจีน ทำหน้าที่เหรียญกษาปณ์ของบริษัท ดูแลเรื่องการตลาด รับผิดชอบในกิจกรรมทางการเงิน ที่เกี่ยวข้องกับธนาคารท้องถิ่น และทำหน้าที่ช่วยเหลือผู้จัดการชาวตะวันตกในการติดต่อกับพ่อค้าชาวจีน คนกลุ่มนี้จะต่างกับนายหน้า ตรงที่นายหน้าเป็นตัวแทนอิสระ แต่คอมปราโดร์เป็นผู้ถูกว่าจ้างโดยสัญญา กับบริษัทตะวันตก มีฐานะเป็นพนักงานของบริษัทที่ได้รับเงินเดือนและจะได้รับเงินค่านายหน้า (commission) เมื่อสามารถทำการค้าสำเร็จ ส่วนนายหน้า จะได้รับเงินและค่านายหน้าเท่านั้น คอมปราโดร์คนหนึ่งๆ อาจจะทำหน้าที่เป็นนายหน้าในการจัดหาสินค้าต่างๆ ขายให้บริษัทต่าง

ชาติอื่นๆ และก็มักมีธุรกิจเป็นของตัวเอง และของครอบครัวอยู่ด้วย⁸⁸ ทั้งคอมปราโดร์และนายหน้า เป็นพ่อค้าที่ได้รับประโยชน์จากรายจากระบบการค้าเสรีที่เกิดขึ้น ผู้ที่จะเข้ามายึดอาชีพนี้จะต้องมีการศึกษา และมีความสามารถทางภาษาอย่างดี เป็นผู้กว้างขวางในหมู่พ่อค้าเพื่อจะทำหน้าที่ในฐานะตัวกลางให้ประสบความสำเร็จ คนกลุ่มนี้ส่วนใหญ่มาจากครอบครัวที่มีฐานะดี และมีชีวิตอยู่ในแวดวงการค้าอยู่แล้ว

คอมปราโดร์เป็นคำที่พ่อค้าชาวโปรตุเกสนำเข้ามาใช้ หมายถึงผู้ซื้อ (purchaser) สินค้าให้กับพ่อค้าต่างประเทศ ระบบนี้แรกเริ่มเกิดขึ้นในประเทศจีนในตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่ 18 เมื่อครั้งการค้ากับต่างประเทศของจีนยังเป็นการค้าแบบบรรณาการ ทำการค้าผ่านพ่อค้าผูกขาดฮอง (hong merchants) ในกวางตุ้ง การค้าแบบผูกขาดนี้ทำให้เกิดความจำเป็นต้องมีผู้ที่ได้รับการอนุมัติให้ซื้อสินค้าใส่เรือให้ชาวตะวันตก คอมปราโดร์เรือจะถูกคัดเลือกมาจากคนที่มีฐานะดี โดยเจ้าหน้าที่ของรัฐ คอมปราโดร์กลุ่มแรกนี้เกิดภายใต้ระบบการค้าผูกขาดของทั้งจีนและตะวันตก ในระยะแรกหน้าที่ของคอมปราโดร์จะถูกควบคุมอย่างเข้มงวดโดยเจ้าหน้าที่ของรัฐ ต่อมาบทบาทของคนกลุ่มนี้จะเปลี่ยนมารับใช้และบริการชาวต่างประเทศมากขึ้น การยกเลิกบริษัทผูกขาดอินเดียตะวันออก (The British East India Company) ในปี ค.ศ.1834 และนำมาสู่การทำสนธิสัญญานานกิง (The Treaty of Nanking) ในปี ค.ศ. 1843 ซึ่งมีผลทำลายระบบการค้าผูกขาด (Cohong system) ในประเทศจีน ทำให้ระบบการค้าเสรีเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว พ่อค้าอังกฤษสามารถเข้าไปทำการค้าในเมืองท่าต่างๆ ได้โดยตรง สามารถจ้างคนรับใช้ คอมปราโดร์ และล่ามโดยไม่ต้องเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับเจ้าหน้าที่ท้องถิ่น ภายใต้เงื่อนไขทางการค้าใหม่ที่เกิดขึ้นนี้ คอมปราโดร์ได้ค่อยๆ เปลี่ยนบทบาทใหม่จากผู้ดูแลสำนักงานมาเป็นผู้ช่วยทางธุรกิจให้กับพ่อค้าต่างชาติ มีฐานะเป็นคนกลางที่ไม่ต้องมีใบอนุญาตจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ และไม่ต้องได้รับการค้าประกันจากกลุ่มพ่อค้าผูกขาด แต่ถูกว่าจ้างจากบริษัทการค้าต่างประเทศ⁸⁹

บทบาทใหม่ของคอมปราโดร์ ชาวจีนที่เป็นคนกลางระหว่างตะวันตกและตะวันออกนี้ ได้แผ่ขยายไปเกือบทุกเมืองการค้าในเอเชีย ปรากฏว่าในปี พ.ศ.2421 (1878) พ่อค้าชาวอเมริกันผู้หนึ่งชื่อ โทมัส น็อก (Thomas Knox) ได้บันทึกไว้ว่าคอมปราโดร์ชาวจีนได้มีบทบาทสำคัญในญี่ปุ่น

⁸⁸ Yin - Ping Hao, The Comprador in Nineteenth Century China : Bridge between East and West (Massachusetts : Harvard University Press, 1970), p. 2-5.

⁸⁹ Ibid. p. 44-49.

อินโดจีน กรุงเทพฯ ร่างกุ้ง ปีนัง มะละกา สิงคโปร์ และมะนิลา และแม้แต่ในอินเดียคนกลุ่มนี้ยังเข้าไปมีบทบาท⁹⁰ การแผ่ขยายของคอมปราโดร์ชาวจีนนอกประเทศจีน ก็เนื่องจากพ่อค้าตะวันตกคุ้นเคยกับคอมปราโดร์ชาวจีน และตลาดการค้าของชาวจีน คอมปราโดร์ชาวจีนได้พิสูจน์ตนเองในการจัดการธุรกิจและเป็นผู้ช่วยทางธุรกิจให้กับชาวตะวันตกได้ดีกว่าชาวพื้นเมืองกลุ่มอื่นๆ คอมปราโดร์กลายเป็นส่วนสำคัญในการขยายธุรกิจของชาวตะวันตกในโลกตะวันออก เนื่องมาจากชาวตะวันตกพบอุปสรรคในการทำธุรกิจที่เกิดขึ้นมากมาย ถึงแม้ว่าจะสามารถสร้างตลาดการค้าเสรีขึ้นแล้วก็ตาม ประการที่หนึ่ง ปัญหาทางภาษา พ่อค้าจีนใช้ภาษาจีนในการดำเนินธุรกิจ พ่อค้าเหล่านี้คุมตลาดการค้าภายในท้องถิ่นอยู่แล้ว ประการที่สอง ความยุ่งยากซับซ้อนของระบบเงิน ระบบเงินท้องถิ่นเหล่านี้มีความต่างจากระบบเงินของชาวตะวันตกมาก ทำให้เกิดความสับสนในการบัญชี ประการที่สาม ปัญหาเรื่องระบบการชั่ง ตวง วัด ซึ่งเป็นเช่นเดียวกับระบบการเงินมีความต่างกันในเรื่องมาตรฐานและมาตรวัดต่างๆ จากของชาวยุโรปมาก ประการที่สี่ การขาดแคลนข้อมูล ชาวตะวันตกไม่เข้าใจตลาดการค้าของพ่อค้าจีน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องการเงิน เครดิต และสัญญาการค้าต่างๆ ของพ่อค้าและธนาคารแบบเดิมของจีน และนอกจากนี้ประการที่ห้า พ่อค้าตะวันตกพบว่าระบบสมาคม ที่มีอยู่มากมายทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคมกลายเป็นอุปสรรคที่ทำให้พ่อค้าตะวันตกไม่สามารถทำธุรกิจกับพ่อค้าจีนได้โดยตรง⁹¹

อย่างไรก็ตามแม้ว่า คอมปราโดร์จะมีความสำคัญยิ่งกับการขยายธุรกิจของชาวตะวันตกในโลกตะวันออก แต่ระบบนี้ก็เสื่อมและค่อยๆ ล่มสลายไปในที่สุดในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ถึงตอนกลางคริสต์ศตวรรษที่ 20 เนื่องมาจากความแตกต่างทางวัฒนธรรมของตะวันตกและตะวันออกที่ผ่านมาพ่อค้าของทั้ง 2 กลุ่มนี้เริ่มลดน้อยลง พ่อค้าตะวันตกรู้และเข้าใจการทำธุรกิจของชาวจีนมากขึ้น อุปสรรคทางภาษาเริ่มลดน้อยลง ทั้งมาจากที่ชาวตะวันตกเข้าใจภาษาจีนมากขึ้น และชาวจีนก็ปรับธุรกิจของตัวเองให้สามารถใช้ภาษาของชาวตะวันตกเพิ่มขึ้นด้วย ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1 ชาวตะวันตกเองก็ลดการลงทุนในด้านตะวันออก การว่าจ้างคอมปราโดร์จึงลดลงตามมา ระบบธนาคารและการเงินของจีนก็ได้ปรับปรุงให้ทันสมัยตามแบบตะวันตก หลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ความจำเป็นที่จะต้องให้คอมปราโดร์เป็นผู้ค้าประกันและตรวจสอบสัญญาต่างๆ ก็ลดน้อยลง ระบบการทำธุรกิจการเงินที่ใช้ความเชื่อถือระหว่างบุคคลก็เปลี่ยนมาเป็นเครดิตกับธนาคารตามระบบสมัยใหม่ขึ้น นอกจากนี้หลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ญี่ปุ่นได้ก้าวเข้ามามีบทบาท

⁹⁰ Ibid. p. 54-55.

⁹¹ Ibid. p. 24-25.

ในการลงทุนในโลกตะวันออก ญี่ปุ่นเป็นชาติแรกที่ไม่ใช้ระบบคอมปราโดร์ นิยมที่จะติดต่อธุรกิจเองโดยตรง ในประเทศจีนระบบคอมปราโดร์ได้ก้าวไปสู่การล่มสลายเมื่อประมาณ พ.ศ.2478 (1935) เป็นต้นมา หลังจากสงครามกับญี่ปุ่นได้ขยายขอบเขตไปทั่วประเทศ หลังจากที่ระบบคอมปราโดร์เสื่อมไปแล้ว นายหน้า ได้ก้าวเข้ามามีบทบาทแทน และบริษัทของตะวันตกก็จะมีตำแหน่งใหม่คือผู้จัดการชาวจีน (Chinese manager) ขึ้นมาแทนในบริษัท⁹²

ในส่วนของคอมปราโดร์ในประเทศไทย ศิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร ได้อธิบายถึงคนกลุ่มนี้ไว้ว่า บริษัทตะวันตกจะติดต่อกับนายทุนจีนคนใดคนหนึ่ง เป็นที่รู้จักกันดีในหมู่มหาชาวจีนทั่วไปเพื่อรับซื้อข้าว ไม้ นายทุนจีนผู้นี้ทำหน้าที่คอมปราโดร์ให้กับบริษัทนายทุนชาติตะวันตก ภายใต้สัญญาว่าจะส่งสินค้าให้กับบริษัทเป็นจำนวนเท่าไร ภายในกำหนดระยะเวลาหนึ่ง โดยจะได้ค่าคอมมิชชั่นตอบแทน เมื่อทำสัญญาแล้วคอมปราโดร์จะต้องหาสินค้าให้ได้ตามสัญญา มิฉะนั้นจะต้องรับใช้ค่าเสียหายที่เกิดขึ้น จากลักษณะนี้แสดงถึงพื้นฐานของคอมปราโดร์จะต้องเป็นบุคคลที่มีฐานะดี และเป็นที่ยอมรับของพ่อค้าภายในประเทศด้วย⁹³ ผู้ยึดอาชีพคอมปราโดร์นอกจากจะต้องมีฐานะดี รู้จักกับพ่อค้าชาวจีนจำนวนมากแล้ว ยังต้องมีการศึกษาและความรู้ภาษาอังกฤษ ภาษาจีนอย่างดีด้วย อาชีพคอมปราโดร์มีในกิจการของบริษัทตะวันตกหลายประเภท ได้แก่ บริษัทนำเข้าและส่งออก บริษัทเดินเรือที่เรียกคอมปราโดร์ว่าจูนจู้ และคอมปราโดร์ธนาคาร คอมปราโดร์เป็นอาชีพที่เติบโตขึ้นนับตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในปี พ.ศ. 2446 (1903) มีบรรดาพ่อค้าจีนและคอมปราโดร์ได้ขอจัดตั้งสโมสรของตนเองขึ้น ชื่อว่า สโมสรคอมปราโดร์แอนดส์สตรีวิโดร์ วัตถุประสงค์ของสมาคมเพื่อข่มขู่รักษาความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก สมาชิกมาจากคอมปราโดร์ เจ้าของโรงสี ผู้ทำธุรกิจเครื่องจักรกล ตลอดจนนายกุลีท่าเรือ คนกลุ่มนี้ล้วนเกี่ยวข้องกับธุรกิจการนำเข้าและส่งออก สมาชิกคนสำคัญคนหนึ่งคือ นายเชียวเคงหลิน คอมปราโดร์บริษัทวินเซอร์⁹⁴

⁹² Ibid. p. 61-63.

⁹³ ศิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร, ต้นกำเนิดของชนชั้นนายทุนในประเทศไทย (พ.ศ. 2398-2453) (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2524), หน้า 123-124.

⁹⁴ ปราบรณ โกเมน, "สมาคมชาวจีนในกรุงเทพฯ พ.ศ.2440-2488," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532), หน้า 91-92.

นายเซียวเคงหลิน หรือ เซียวเคงเหลียง สิบญูเรื่อง เป็นคอมปราโดร์ผู้ประสบความสำเร็จ ในการประกอบอาชีพนี้ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นายเซียวเคงเหลียง ศึกษาภาษาอังกฤษกับคณะหมอสอนศาสนา (หมอสมิท) และโรงเรียนอัสสัมชัญ เริ่มฝึกงานที่ บริษัทวินเซอร์ ในปี พ.ศ. 2434 (1891) ขณะนั้นอายุได้ 16 ปี ครั้งแรกฝึกงานในแผนกขาเข้า ต่อ มาเลื่อนหน้าที่เป็นเสมียนบัญชีที่บริษัทวินเซอร์ ต่อมาลาออกมารับราชการที่กรมศุลกากร แต่หน้าที่คอมปราโดร์ชื่อข้าวนายเซียวเคงเหลียงยังคงดำรงตำแหน่งต่อมา ปรากฏว่าในปลายสมัยรัชกาล ที่ 5 นายเซียวเคงเหลียง สามารถคุมกิจการซื้อข้าวไว้ในมือของตนส่วนมาก โดยทำสัญญาซื้อข้าว ให้กับบริษัทวินเซอร์ และบริษัทสตีลบริดจ์ นายเซียวเคงเหลียงนับเป็นคอมปราโดร์ที่ประสบความสำเร็จในอาชีพอย่างงาม ภายหลังจากการราชการแล้วเขาได้จัดตั้งบริษัทยาสูบสยาม สั่ง บุหรี่จากต่างประเทศเข้ามาจำหน่าย สั่งจักรเย็บผ้าและจักรเย็บผ้ายนต์เข้ามาจำหน่ายด้วย บริษัทที่ ดำเนินกิจการเหล่านี้คือห้างเทพนครพาณิชย์ ซึ่งปัจจุบันดำเนินงานโดยทายาทของเขา⁹⁵

ในระยหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 การส่งออกข้าวชาวไทยขยายตัวมาก ทั้งคอมปราโดร์ และ นายหน้าจัดหาข้าวต่างร่ำรวยจากการจัดหาข้าว ให้กับทั้งบริษัทชาวตะวันตกและบริษัทมิตซูบิ ของญี่ปุ่นมาก คนกลุ่มนี้ได้แก่ นายเทียน ทวีสิน นายลู่อึ้ง พยัคฆาภรณ์ เป็นผู้จัดหาข้าวให้ บริษัทมิตซูบิ นายแมนพุ่ม เนี่ยวกุล เป็นคอมปราโดร์ให้กับบริษัทดีคูเปอร์ยอนสตัน นายเซียว ของแป๊ะ สิบญูเรื่อง และนายสกลหยุด เวชชาชีวะ เป็นคอมปราโดร์ให้บริษัทอีสต์เอเชียติก คนกลุ่ม นี้ร่ำรวยจนกลายเป็นเศรษฐีหลังสงครามโลกครั้งที่ 1

นายเทียน ทวีสิน เป็นตัวอย่างของพ่อค้าที่ประสบความสำเร็จจากการเป็นนายหน้าจัดหา ข้าวหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 นายเทียน ทวีสิน เป็นบุตรของนายก็๋ก๊วย และนางผาด เกิดในปี พ.ศ. 2425 (1882) ที่ตำบลบ้านอู่ อำเภอบางรัก กรุงเทพฯ เป็นจีนฮกเกี้ยน อยู่ในตระกูลแซ่กอ บิดาทำงานอยู่ที่ด่านโรงภาษี มีหน้าที่เก็บรักษาทรัพย์สิน ผู้จัดการใหญ่ของกรมศุลกากรในครั้งนั้น เป็นชาวจีนชื่อนายลอน แซ่โห้ ต้นตระกูลโห้ตระกูลวานนท์ ต่อมาเมื่อนายลอนออกจากตำแหน่งไป ทำโรงสี นายก็๋ก๊วยจึงลาออกไปทำโรงสีด้วย เจ้าสัวสวนเป็นนายทุนที่มีชื่อเสียงผู้หนึ่งในสมัยพระ บาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นายเทียน ได้เรียนหนังสือทั้งภาษาไทย จีน และเรียน ภาษาอังกฤษจากโรงเรียนอัสสัมชัญ การมีความรู้ทั้งภาษาและอยู่ในแวดวงการค้าเป็นคุณสมบัติ ที่สำคัญที่จะก้าวสู่การเป็นนายหน้า ที่ประสบความสำเร็จต่อไป เมื่ออายุ 18 ปี ในปีพ.ศ. 2442

⁹⁵ สิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร, เรื่องเดียวกัน, หน้า 126-127.

(1899) นายฮองฮี้ พ่อค้าใหญ่ แนะนำให้ทำงานที่บริษัทบอร์เนียวในหน้าที่เสมียนบริษัทด้วยเงินเดือน 24 บาท ต่อมาได้ย้ายมาทำงานที่ประกันภัยทั้งทางอัคคี ทะเลและประกันชีวิต และย้ายมาทำในแผนกอัตราน้ำโชดา มีเงินเดือน 150 บาท เมื่อบริษัทบอร์เนียวทำการจำหน่ายน้ำมันตรามงกุฏ นายเทียนได้เข้าไปรับงานด้านการจัดจำหน่ายน้ำมันของบริษัท นายเทียนมีโอกาสคบหาสมาคมกับเพื่อนพ่อค้าด้วยกันหลายคน ได้แก่ นายเป็กเจียง (เจียร กอวัฒนา) นายเด็กชวน บูลสุข นายตันลิปบิวย หวังหลี่ และนายลู่อูเซ็ง พยัคฆาภรณ์ เป็นต้น ต่อมาในปี พ.ศ. 2458 (1915) ได้ร่วมจัดตั้งห้างเซเทียน ร่วมกับนายลู่อูเซ็ง เพื่อส่งสินค้าจากต่างประเทศเข้ามาจำหน่าย ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 1 ได้ลาออกจากห้างบอร์เนียวเพื่อมาทำงานที่ห้างเซเทียนอย่างเต็มที่ ในระยะนี้ นายลู่อูเซ็งหุ้นส่วนสำคัญคิดทำการค้าโดยการเป็นนายหน้าจัดหาเรือให้พ่อค้าเช่าบรรทุกสินค้า โดยขอเช่าเรือจากบริษัทแองโกล-ไทยคอปอเรชั่น ธุรกิจนี้ทำรายได้ให้กับห้างเซเทียนมาก หลังจากสงครามเลิกแล้วก็หันไปทำการค้าเครื่องเรือนให้กับทางราชการและชนชั้นสูง

ในปี พ.ศ. 2462 (1919) นายเทียนได้เขียนบรรยายสภาพค้าของไทย ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญ ทำให้กิจกรรมการเป็นพ่อค่านายหน้าของเขาประสบความสำเร็จ ไว้ดังนี้⁹⁶

เกิดโกลาหลใหญ่ในกรุงศรี	ราคาข้าวเขาฟุ้งขึ้นทุกที
เพราะว่ามีผู้แย่งซื้อแข่งกัน	รัฐบาลอังกฤษคิดใจ
จึงสั่งให้เอเยนต์เล่นแข่งขัน	ทั้งอังกฤษ แองโกลก็ไผ่กัน
ญี่ปุ่นยันเข้ามาว่ากันพอน	พวกโรงสีดีใจเหมือนได้แก้ว
ส่งเสียงแจ้วรวยใหญ่ให้สลอน	ราคาข้าวก้าวขึ้นเป็นลอน ลอน
ยิ่งสะท้อนขึ้นร่ำกระหน่ำไป	ถ้าจะเทียบเปรียบค่าราคาเก่า
ตั้งแปดเท่ากว่ากว่าถ้าจะได้	พวกคนจนขัดสนเป็นพันไป
มีรายได้ไม่พอต้องขอทาน	รัฐบาลเห็นว่าถ้าไม่ไหว
ขึ้นปล้อยให้ข้าวออกนอกสถาน	จะต้องอดข้าวตายถึงวายปราณ
จึงจัดการปิดอ่าวกักข้าวไว้	การกักข้าวคราวนี้มีที่ทา
พวกพ่อค้าขาออกหลอกเอาใหญ่	ว่าเขามีสัญญาว่ากันไว้

⁹⁶ เทียน ทวีสิน, "ชีวประวัติค้ากลอน ระหว่างปี พ.ศ.2425-2494," หนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพนายเทียน ทวีสิน ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันอาทิตย์ที่ 4 พฤศจิกายน 2516, หน้า 1-22.

กับห้างใหญ่เมืองนอกดั่งบอมา
ถ้าจริงแนยอมาให้เขาไม่ว่า
ท่านถือว่าไม่จริงนิงเสียเลย

ต้องไต่ร่สวนทอนความตามกระแส
ถ้าไม่มีหลักฐานพยานมา

การปิดไม่ให้พ่อค้าส่งข้าวออก ทำให้พ่อค้าบางคนที่มีข้าวกักตุนอยู่จำนวนมาก สามารถขึ้นราคาข้าวและได้กำไรมากจากการขายข้าวในภาวะขาดแคลน นายเทียน เขียนบรรยายเหตุการณ์ไว้ดังนี้⁹⁷

..... การค้าขายหยุดชะงักหนักไม่เบา
พวกร่ำรวยรวยใหญ่ไว้ได้แล้ว
เที่ยวกันใหญ่ใช้คล่องไม่ต้องจำ
ในพวกเราคราวนั้นรวยกันมาก
เที่ยวสบายกินใช้ใจเพลิดเพลิน
ที่บ้านนายเป็กเจียงเลี้ยงไม่หยุด
จ้างพ่อครัวมาทำประจำไว้
นอกจากนี้มโหรียังมีกล่อม
นางสาวสาวชาวขามมาทำเพลง
ท่านเจ้าสัวชอบใจไม่ให้ขาด
ถ้าชอบจริงยิ่งให้ได้กว่านั้น

ต่างจับเจ้าไร้งานการกระทำ
ก็ผ่องแผ้วไม่ทุกข์สนุกหง่า
ไม่ต้องทำอะไรนั่งใช้เงิน
ไม่เห็นเอยยากสารพัดไม่ขัดเงิน
เที่ยวเชื้อเชิญกินกันทุกวันไป
ไม่สิ้นสุดทุกเย็นวันไม่ได้
สำหรับได้ทำกินกันเท่านั้นเอง
ช่างเพียบพร้อมไปเพราะดูเหมาะเหม็ง
ช่างวังเวงน่าฟังนึ่งยั้งพัน
เพลงละบาทสองบาทไม่หวาดหวั่น
ไม่ขีดคั้นจะเห็นเป็นสมควร

หลังจากที่นัดสังสรรค์กันเป็นประจำที่บ้านนายกอเป็กเจียง (เจียร กอวัฒนา) มาระยะหนึ่งก็คิดหาสถานที่ไว้พบปะกันระหว่างพ่อค้าข้าวอย่างเป็นทางการ จึงได้จัดตั้งสโมสรไตรมาสขึ้น สมาชิกในสมาคมล้วนแต่เป็นพ่อค้าใหญ่ ได้แก่ นายกอฮุยเจียะ (พระภักดีภทรากร) นายตันเฮาะซัง หรือนายตันลิบบิว (หวังหลี่) นายเต้ไต้ฉิน (พระสวามีภักดีภูวนาถ) นายลู่อึ่ง พยัคฆาภรณ์ นายกอเป็กเจียง (เจียร กอวัฒนา) นายไล่เตี้ยกขวน (บุลสุข) นายตันเอี้ยงเท้ง และ

⁹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 24.

นายตันสีสิน เจ้าของโรงสี เป็นต้น⁹⁸ กรรมการชุดแรกของที่จดทะเบียนเมื่อวันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2463 (1920) มีดังนี้⁹⁹

1. นายจันกุยฮั้ง	ประธานผู้จัดการบริษัทรับประกันไฟฮั่วอานจำกัด
2. นายไล่เตียกชวน	อุปนายก เจ้าของโรงสีไฟเมียนเฮงจัน
3. นายกอเป็กเจียง	เหรัญญิก ผู้จัดการโรงสีวงเจียงเสง
4. นายเทียนอิว (เทียน ทวีสิน) เลขานุการ	ห้างแซเทียน
5. นายกอฮุยเจียะ	กรรมการ เจ้าของโรงสีไฟ ง่วนฮั่วเสง
6. นายตันลิป้วย	“ เจ้าของยี่ห้อฮั่วหงหลี
7. นายตันลู่เซง	“ เจ้าของยี่ห้อฮั่วฮั่วหงหลี
8. นายตันฮองฮี้ (ตันติเวทกุล) “	แคชเชียร์ห้างบอเนียว
9. นายแต้ไต้ฉิน	“ แบนคียี่ห้อฮุ่นฮกเสง
10. นายเยมชีกซ์	“ ห้างบอเนียว

สมาคมนี้ไม่มีกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ชัดเจน จัดตั้งขึ้นมาเพื่อพบปะสังสรรค์ของพ่อค้าที่ประสบความสำเร็จในช่วงการค้าข้าวเฟื่องฟูในระยปี พ.ศ.2462-2463 (1919-1920) สมาคมนี้เลิกไปเมื่อการค้าประสบปัญหา ในปี พ.ศ.2478 (1935) สมาคมนี้ได้ยื่นขอจดทะเบียนเลิกทำการ

ในปี พ.ศ.2463 (1920) รัฐบาลได้เปิดโอกาสให้พ่อค้าส่งข้าวออกได้อีกครั้งหนึ่ง ห้างแซเทียนได้รับเป็นนายหน้าจัดหาข้าวให้กับบริษัทมิตรชุกชุนโกชา โดยได้รับค่าตอบแทนประมาณ หาบละ 1 สตางค์ และยังได้ค่าตอบแทนจากลูกค้าที่ขายข้าวให้อีกส่วนหนึ่ง นอกจากนี้ยังมีรายได้จากการขายกระสอบข้าว โดยมีรายได้สามสิ่งต่อหนึ่งมัด ความสำเร็จในการทำหน้าที่นายหน้าข้าวนี้ ทำให้นายเทียนก้าวขึ้นมาเป็นคอมปราโดร์ให้กับธนาคารเมอร์แคนไทล์ในปี พ.ศ. 2465 (1922)¹⁰⁰

⁹⁸ เรื่องเดียวกัน

⁹⁹ กรมตำรวจสันติบาล กองกำกับการ 3 แผนก 4 (สมาคม) เพิ่มสมาคมไตรมาศ ๑.53

¹⁰⁰ เทียน ทวีสิน, เรื่องเดียวกัน, หน้า 24-25.

นายอดิศร โฉมวิมล เป็นคนหนึ่งที่ก้าวเข้าสู่การเป็นคนกลางในการจัดหาข้าวในปี พ.ศ. 2478 (1935) โดยได้ทำงานในตำแหน่งคอมปราโดร์ ข้าวของบริษัทโคบาตัส ของชาวอินเดีย นายอดิศร ถือกำเนิดในครอบครัวจีนทำธุรกิจอยู่แถวทรวงวาด สามารถพูดภาษาจีนแต่จึงได้ตั้งแต่เล็ก และเมื่อเข้าทำงานแล้วจึงได้ฝึกภาษาจีนเพิ่มเติม นายอดิศรเป็นตัวอย่างของลูกหลานจีนรุ่นใหม่ ที่เข้าศึกษาในโรงเรียนฝรั่งตั้งแต่เล็ก โดยเรียนที่โรงเรียนอัสสัมชัญ ต่อมาได้เรียนรู้ทางด้านการค้าที่โรงเรียนพาณิชย์การ (วัดแก้วฟ้าล่าง) ทำให้มีความรู้ทั้งทางภาษาอังกฤษและการค้าอย่างดี ในสมัยที่เริ่มทำงานนั้นมีผู้ที่มีอาชีพเป็นคนกลางซื้อข้าวประมาณ 200 คน นายอดิศรได้เล่าถึงอาชีพคนกลางข้าวในสมัยนั้นว่า แบ่งออกเป็น 2 ประเภท ประเภทที่หนึ่งคือ คอมปราโดร์ติดต่อซื้อข้าวสารให้บริษัท ได้เงินพิเศษจากการติดต่อซื้อข้าวสารจากโรงสีหาบละ 5 สตางค์ แต่ถ้าเป็นปลายข้าวและรำได้ เงินพิเศษหาบละ 2 สตางค์ครึ่ง คนกลางประเภทที่สองคือ โบรคเกอร์ เป็นพ่อค้าอิสระไม่ขึ้นกับบริษัทใด ไม่มีเงินเดือนประจำ ทำหน้าที่เป็นคนกลางทั่วไป ติดต่อทั้งบริษัทส่งออก และโรงสีข้าว ฉะนั้นจะได้ค่านายหน้าจากทั้งผู้ซื้อและผู้ขายหาบละ 1 สตางค์ รวมเป็น 2 สตางค์ รายได้ของคอมปราโดร์จะตกประมาณเดือนละ 1000 บาท ส่วน โบรคเกอร์ ประมาณเดือนละ 500-600 บาท ผู้ที่จะยึดอาชีพคนกลางนั้นนอกจากมีความรู้ทางภาษาแล้วจะต้องมีความรู้ในการตรวจสอบคุณภาพข้าวได้อย่างดีด้วย คนกลางจะเป็นผู้มีฐานะดีในสังคม บุคคลที่ประสบความสำเร็จในอาชีพคอมปราโดร์ หลังสงครามโลกครั้งที่ 1 คนอื่นๆ ได้แก่ นายแมนพุง เนียวกุล คอมปราโดร์ห้างดีคูเปอริยอนสตัน นายเขียวของแป๊ะ สีบุญเรือง และนายฮกหยู เวชชาชีวะ คอมปราโดร์บริษัทอีสต์เอเชียติก บุคคลเหล่านี้มีฐานะดีเป็นที่รู้จักและนับถือของพ่อค้าภายในประเทศ¹⁰¹

ในบรรดาคนกลางซื้อข้าว "จีนบ้านป่า" เป็นชาวจีนสำคัญที่ยึดอาชีพนี้ จีนบ้านป่าเป็นจีนที่เข้าไปตั้งรกรากอยู่มะละกา เป็นจีนฮกเกี้ยนที่มีเข้าไปตั้งถิ่นฐานและแต่งงานกับชาวพื้นเมืองมาเลย์ เป็นจีนลูกผสมระหว่างจีนและมาเลย์ จีนบ้านป่าจะแต่งงานกับบ้านป่าด้วยกันหรือผู้อพยพหน้าใหม่จากเมืองจีนเท่านั้น คนกลุ่มนี้มีภาษาเป็นของตัวเองเป็นภาษามาเลย์แบบหนึ่ง ซึ่งเจือด้วยภาษาฮกเกี้ยนและภาษาอังกฤษ มีวัฒนธรรมที่เป็นการผสมผสานระหว่างจีน มาเลย์และอังกฤษ ชาวจีนบ้านปานิยมให้ลูกหลานเรียนรู้ภาษาอังกฤษ และส่งเข้าศึกษาในโรงเรียนของอังกฤษที่ตั้งขึ้นที่สิงคโปร์ ปีนัง และมะละกาชาวจีนกลุ่มนี้จึงมีวัฒนธรรมและวิถีชีวิตตามแบบเจ้าอาณานิคม

¹⁰¹ "ภาพชีวิตนายอดิศร โฉมวิมล," อดิศรานุสรณ์ พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายอดิศร โฉมวิมล ณ เมรุวัดธาตุทอง วันอังคารที่ 26 กรกฎาคม พ.ศ.2537, หน้า 60-71.

อังกฤษ และไม่ต่อต้านจักรวรรดินิยม ดังเช่นจีนกลุ่มอื่นๆ สมาคมจีนอังกฤษในสเตรทเซทเทรเมนท์ (The Straits Chinese British Association) ซึ่งก่อตั้งในสิงคโปร์เมื่อ ค.ศ. 1900 (พ.ศ.2443) ก็เพื่อส่งเสริมให้สมาชิกรู้จักกิจการของจักรวรรดิอังกฤษ และให้เกิดความจงรักภักดีในฐานะคนในบังคับของพระราชินี กลุ่มจีนบ่าบ่านี้จากกล่าวได้ว่าเป็นชนชั้นคอมปราโดร์ ทำงานเป็นนายหน้า เสมียน และพนักงานเก็บเงินให้กับบริษัทยุโรป วัฒนธรรมและอิทธิพลของจีนบ่าบ่าขึ้นถึงจุดสุดยอดในยุคอาณานิคมในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึงตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 หลังจากนั้นอิทธิพลและบทบาทของคนกลุ่มนี้ก็ค่อยๆ เสื่อมถอยไปพร้อมๆ กับการล่มสลายของยุคอาณานิคม¹⁰²

จีนบ่าบ่า เข้ามาทำงานในหน้าที่คอมปราโดร์ เสมียน และแคชเชียร์ให้กับห้างตะวันตกในประเทศไทยมาก เนื่องจากคนกลุ่มนี้คุ้นเคยกับชาวตะวันตก และมีความสามารถทางภาษา ในปี พ.ศ.2458-2459(1915-1916) จีนบ่าบ่าในประเทศไทยได้จัดตั้งสมาคมสเตรทบอนไชนีสแอสโซซิเอชัน (The Straits Born Chinese Association)¹⁰³ เพื่อเป็นที่ประชุมระหว่างจีนที่เกิดในสิงคโปร์หรือบุตรหลานของจีนบ่าบ่าในสิงคโปร์ รายชื่อคณะกรรมการชุดแรกมีดังนี้

ชื่อ	ตำแหน่ง	อาชีพ
เจียจี้เสง	ประธานกรรมการ	คอมปราโดร์ชาเตอร์แบงค์
ซิวเองสิ้ว	เลขานุการ	เสมียนใหญ่ฮ่องกงแบงค์
ซิงโยกิม	ผู้ช่วยเลขานุการ	แคชเชียร์ห้างดิสแวม
วิโกเซี่ยะ	ผู้รักษาทรัพย์	แคชเชียร์ห้างบางกอกด็อก
อั้งเองซิว	กรรมการ	คอมปราโดร์ยูไนเต็ดเอ็นจิเนีย
ตันวักเสง	"	เสมียนใหญ่ห้างอิสเอเชียติก แผนกเรือ
แอล บี ซิว	"	เสมียนใหญ่ห้างไซแอมแอนก้าปะนี
บวยฟกเอง	"	เสมียนใหญ่ห้างอิสเอเชียติก
ซิมก้วยเทียม	"	แคชเชียร์ห้างน่านมวู "เนสเล่"
เล่ากวางบ่อน	"	คอมปราโดร์ห้างสยามฟอแร็ด

¹⁰² หลิน ปัน, อั้งตี้เกี้ย แปลโดยเกษียร เตชะพีระ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คบไฟ และไว้ลาย, 2540), หน้า 271-275.

¹⁰³ กรมตำรวจสันติบาล กองกำกับการ 3 แผนก 4 (สมาคม) เพิ่มสมาคมสเตรทบอนไชนีสแอสโซซิเอชัน (จ. 32).

สมาคมของจีนบ๊าป้า อีกแห่งหนึ่งคือ สมาคมสตรีทไชนีสบริติชยูเนียน (Straits Chinese British Union)¹⁰⁴ จัดตั้งเมื่อวันที่ 12 มีนาคม พ.ศ.2465 (1922) วัตถุประสงค์ของสมาคมเพื่อรวบรวมจีนบ๊าป้าที่เกิดในสหมาลาเย ที่เข้ามาอยู่ในประเทศไทย รวมทั้งหางานให้สมาชิกทำ สมาคมนี้มีความใกล้ชิดกับสถานทูตอังกฤษมาก มีอัครราชทูตอังกฤษเป็นผู้อุปถัมภ์สมาคม รวมทั้งสถานที่ตั้งของสมาคมก็อยู่ในบริเวณสถานทูตของอังกฤษด้วย สมาคมแห่งนี้เรียกอีกอย่างว่า “สโมสรบ๊าป้า” กรรมการชุดแรกของสมาคมมีดังนี้

ชื่อ	ตำแหน่ง	อาชีพ
กังฮงหวน	ประธานกรรมการ	นายหน้าซื้อขายห้างแอลเลอร์แมนส์ อาระกัน
วันเฮียนเจง	รองประธานกรรมการ	ผู้ดูแลห้องพัสดุอยู่บางกอกตัดอก
ปี.ซี.เนียว	เลขานุการและนายทะเบียน	เสมียนเอกสถานอรรคราชทูตอังกฤษ
ตันวัดเสง	เหรัญญิก	เสมียนเอกห้างอีสเอเซียติก
โกจงอัน	ผู้ช่วยเลขานุการ	เสมียนห้างบอร์เนียว
เซียวฮุดเส็ง	กรรมการ	เจ้าของหนังสือพิมพ์จีนในสยามวาร ศัพท์
ซิงโยกิม	กรรมการ	นายหน้าซื้อขายห้างดิสแฮม
ตันยงเสง	กรรมการ	พ่อค้า
โอเตียวฮอก	กรรมการ	ผู้ช่วยแคชเชียร์ห้างเอเซียติก ปิโตรเลียม
ตันจวนแกง	กรรมการ	เสมียนกรมศุลกากร
จ้วนญูไป	กรรมการ	พ่อค้าผ้า

พ่อค้าคนกลางทั้งคอมปราโดร์ และนายหน้ามีบทบาทสำคัญในการบริการทางการค้าให้กับพ่อค้าตะวันตก คอมปราโดร์ทำหน้าที่คนกลางทางการค้าให้กับพ่อค้าตะวันตก นับตั้งแต่เปิดประเทศในตอนกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 จนถึงตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ใน ค.ศ.1928 (พ.ศ. 2471) คนกลุ่มนี้ถูกตำหนิอย่างมากจากพ่อค้าตะวันตกในเรื่องของความซื่อสัตย์ ซึ่งควรเป็นคุณ

¹⁰⁴ กรมตำรวจสันติบาล กองกำกับการ 3 แผนก 4 (สมาคม)เพิ่มสมาคมสตรีทไชนีสบริติชยูเนียน (จ.57)

สมบัติเบื้องต้นของผู้ที่มีอาชีพเป็นคอมปราโดร์ พ่อค้าตะวันตกได้ว่าจ้างให้คอมปราโดร์ช่วยซื้อข้าว และตรวจสอบคุณภาพจากพ่อค้าชาวจีน แต่ในระยะนี้ปรากฏว่าข้าวที่พ่อค้าตะวันตกได้รับกลับมีคุณภาพที่เลวจนไม่สามารถขายได้ พ่อค้าตะวันตกกล่าวหาว่าคอมปราโดร์ไม่ซื่อสัตย์ รับผิดชอบต่อเจ้าของโรงสีชาวจีน ซื้อข้าวคุณภาพที่เลวให้แก่พ่อค้าตะวันตก¹⁰⁵ ข้อกล่าวหานี้ทำให้คอมปราโดร์เสื่อมลง บริษัทตะวันตกหลายแห่งเลิกจ้างคอมปราโดร์ถึงแม้ว่าในธุรกิจบางแห่ง เช่น ธนาคาร ยังคงมีคอมปราโดร์อยู่ ความเสื่อมของระบบคอมปราโดร์ในประเทศไทยเกิดขึ้นพร้อมๆ กับความเสื่อมของคอมปราโดร์ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และการที่ญี่ปุ่นเป็นผู้ที่เข้ามาลงทุนรายใหญ่ก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 ก็ไม่นิยมระบบคอมปราโดร์เหมือนบริษัทตะวันตก พ่อค้าคนกลางประเภทนายหน้าได้ก้าวขึ้นมามีบทบาทแทนที่พ่อค้าคอมปราโดร์ นับตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 แต่คนกลุ่มนี้ก็มีบทบาทในเศรษฐกิจไทยไม่นานหมดบทบาทไปภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 พร้อมกับการเริ่มต้นการจักระบบธุรกิจแบบใหม่ การที่พ่อค้าตะวันตกและญี่ปุ่นนิยมที่จะติดต่อกับนายหน้า เพราะค่าใช้จ่าายน้อยกว่าการว่าจ้างคอมปราโดร์ไว้ประจำบริษัท ซึ่งต้องเสียทั้งเงินเดือนและค่านายหน้า (commission) อย่างไรก็ตามในช่วง พ.ศ.2457-2482 (1914-1939) ทั้งพ่อค้าคอมปราโดร์และนายหน้าก็เป็นกลุ่มคนที่มีบทบาทในการขยายตัวของทุนนิยมสู่สังคมไทย

พ่อค้าข้าว (บีฮั้งหรือหยงฮั้ง) บีฮั้งตามคำศัพท์แปลว่าผู้ประกอบธุรกิจในลักษณะห้างข้าว ส่วนหยงฮั้ง แปลว่า นายหน้าค้าต่าง ในบางครั้งก็เรียกว่า หยงฮั้งเก่าแปด ซึ่งเรียกจากลักษณะการประกอบธุรกิจของกลุ่มพวกนี้ คือ เป็นห้างข้าวที่ทำหน้าที่เป็นตัวแทนข้าว ที่โรงสีต่างจังหวัดทั่วราชอาณาจักรส่งมาฝากขาย เมื่อติดต่อลูกค้าจนขายได้แล้ว ก็หักค่านายหน้าร้อยละ 2 ตามมูลค่าสินค้า บีฮั้งหรือหยงฮั้งถือกำเนิดขึ้นก่อนสงครามโลกครั้งที่ 1 ห้างเหล่านี้จะตั้งเรียงรายอยู่ตามถนนทรงวาด ในเขตสำเพ็ง ห้างข้าวประเภทนี้จะมีบทบาทมากขึ้นหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 และกลายเป็นกลุ่มพ่อค้าที่สำคัญที่สุดในการควบคุมตลาดข้าวในประเทศไทย ขณะที่พ่อค้ากลุ่มอื่นๆ ได้แก่ เจ้าของโรงสีข้าว และคอมปราโดร์ ค่อยๆ หมดบทบาทในการควบคุมตลาดข้าวก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2

ธุรกิจห้างขายข้าว “บีฮั้ง” ที่รับฝากขายข้าวของโรงสีต่างจังหวัด เกิดขึ้นราว พ.ศ. 2452-2453 (1909-1910) เมื่อตลาดขายข้าวของไทยสามารถขยายเข้าสู่ยุโรปได้ดี และตลาดยุโรปก็สั่งซื้อข้าวขาวของไทยมากกว่าข้าวกล้อง โรงสีในกรุงเทพฯ ของไทยก็เปลี่ยนเป้าหมายในการสีข้าวให้

¹⁰⁵ หจข. ม.26.5/108 ข้าวหนังสือพิมพ์เกี่ยวกับการค้าข้าว.

ตรงกับความต้องการของตลาดต่างประเทศ และเมื่อตลาดข้าวของไทยสามารถขายข้าวโดยตรงกับตลาดในทวีปอเมริกาได้แล้ว ตลาดข้าวของไทยจึงกว้างขวางกว่าเดิม ในช่วงนี้เองที่นายทุนโรงสีมือในต่างจังหวัดสั่งซื้อเครื่องจักรสีข้าวขนาดเล็กไปตั้งโรงสีเล็กๆ ขึ้นในบางจังหวัด ได้แก่ ฉะเชิงเทรา และนครปฐม เป็นต้น ข้าวที่สีได้เมื่อเหลือจากการจำหน่ายให้แก่คนในท้องถิ่นแล้วก็ส่งไปฝากขายร้านขายข้าวในกรุงเทพฯ โดยห้างขายข้าวหรือบีอีซี จะคิดค่านายหน้าร้อยละ 2 ห้างขายข้าวประเภทนี้จึงได้ชื่อว่าห้างขายข้าวค้าต่าง 98 หรือ “ห้างหยงฮั้ง 98” คือเก็บนายหน้าร้อยละสอง หรือเก็บ 2 เปอร์เซ็นต์นั่นเอง¹⁰⁶

ความสัมพันธ์ระหว่าง “บีอีซี” กับโรงสีต่างจังหวัด เป็นความสัมพันธ์ที่ต้องพึ่งพากันเหมือนน้ำกับปลา และต้องเกี่ยวพันทางการเงินกัน เพราะว่าโรงสีต่างจังหวัดหากซื้อข้าวเปลือกแล้วสีเป็นข้าวสารส่งไปกรุงเทพฯ ถ้าพบโอกาสเหมาะได้ราคาดีก็จำหน่ายออกได้ง่าย สภาพคล่องทางการเงินก็ไม่มีปัญหาอะไร แต่ถ้าตลาดข้าวที่กรุงเทพฯ ราคาตก หากลูกค้าที่จะซื้อข้าวไม่ได้ และถ้าลดราคาเพื่อระบายข้าวออกก็จะขาดทุน หากยืนอยู่ราคาเดิมถึงที่สุด เพื่อรอโอกาสที่เหมาะสมก็ขาดโกดังเก็บสินค้า ขาดคนดูแลแทนและจะเกิดความลำบากทางการเงิน ปัญหานี้เป็นปัญหาใหญ่เรื่องหนึ่งของโรงสีต่างจังหวัด ดังนั้นจึงจำเป็นที่จัดตั้งบีอีซีที่ทำหน้าที่ค้าต่างให้พ่อค้าต่างจังหวัด

บีอีซี หรือหยงฮั้ง มีหน้าที่ในการเกื้อกูลโรงสีต่างจังหวัด 4 ประการ ดังนี้¹⁰⁷

1. สินค้าข้าวสารที่โรงสีต่างจังหวัดขนไปที่บีอีซีแล้ว ไม่ว่าจะขายหรือยังไม่ได้ขายออกไปก็สามารถรับเงินค่าข้าว นำกลับไปโรงสีเพื่อซื้อข้าวเปลือกได้
2. เมื่อผ่านฤดูเก็บเกี่ยว ข้าวเปลือกใหม่จะประดังกันเข้ามามาก โรงสีต่างจังหวัดบางแห่งจะเกิดปัญหาติดขัดเกี่ยวกับเงินทุนไม่คล่อง ก็มักจะขอเบิกล่วงหน้าจากบีอีซีเพื่อกู้ยืมซื้อข้าวเปลือกมาตุนไว้ก่อน

¹⁰⁶ เฉียฮั้งเจ็ง, “สภาพการค้าข้าวในระยะหนึ่งร้อยปี,” หนังสือที่ระลึกครบรอบ 30 ปีของสมาคมปีเชียยงงซ้อ แห่งกรุงเทพฯ (สมาคมพ่อค้าข้าว) (กรุงเทพฯ : สมาคมปีเชียยงงซ้อแห่งกรุงเทพฯ, 2491), หน้า 58-83.

¹⁰⁷ ไต้ว้อเจ็ง, “องค์การจัดตั้งและขอบข่ายการดำเนินธุรกิจของบีอีซี,” หนังสือที่ระลึกครบรอบ 30 ปีของสมาคมปีเชียยงงซ้อแห่งกรุงเทพฯ (สมาคมพ่อค้าข้าว) (กรุงเทพฯ : สมาคมปีเชียยงงซ้อแห่งกรุงเทพฯ, 2491), หน้า 84-87.

3. เมื่อสินค้าข้าวสารขนออกไปแล้ว ถ้าบังเอิญพบกับราคาตลาดไม่ดี หากขายตามราคาตลาดในขณะนั้นก็จะขาดทุน โรงสีต่างจังหวัดก็มีสิทธิขอให้บิ๊อั้งชะลอการขายไว้ก่อนเพื่อหลีกเลี่ยงการขาดทุน ทั้งยังขอเบิกเงินไปกว้านซื้อข้าวเปลือกไว้อีก (ทั้งนี้เนื่องจากในเวลาทีราคาข้าวสารในตลาดตก สินค้าข้าวเปลือกก็มักจะหาซื้อได้ง่าย ทำให้ได้กำไรมาก) รวมทั้งขอหน่วงเวลา รอโอกาสขายขณะราคาข้าวสูงขึ้น เป็นการได้ประโยชน์สองต่อ

4. ไม่เพียงแต่ทางฝ่ายบิ๊อั้งจะต้องคอยช่วยเหลือทางการเงินแก่โรงสีต่างจังหวัดอย่างเต็มที่ ยังต้องคอยรายงานราคาข้าวในตลาดอย่างถูกต้อง เพื่อให้โรงสีต่างจังหวัดไว้พิจารณาในการหยุดซื้อหรือกว้านซื้อข้าวเปลือก โดยทั่วไปจะต้องรายงานราคาตลาดสัปดาห์ละ 2 ครั้ง หากมีกรณีพิเศษเกิดขึ้น เช่นราคาขึ้นลงของตลาดต่างประเทศหรือความเปลี่ยนแปลงในกรุงเทพฯ ก็ต้องรีบโทรเลขแจ้งให้ทราบทันที อันเป็นการปฏิบัติหน้าที่ต่างอย่างเต็มที่ ด้วยเหตุนี้การให้ข้าวสารที่แม่นยำ ขายข้าวให้ได้ราคาสูง เงินทุนต้องเพียงพอ และความเชื่อถือต้องมั่นคง ทั้งหมดนี้คือเงื่อนไขสำคัญของการประกอบอาชีพบิ๊อั้ง

ในระยะแรกบิ๊อั้ง มีจำนวนเพียงสิบกว่าแห่งในกรุงเทพฯ ต่อมาเมื่อการคมนาคมสะดวกขึ้น เส้นทางรถไฟถูกตัดไปทั่วทุกหนแห่งในชนบท โรงสีต่างจังหวัดก็ได้รับแรงกระตุ้นให้เพิ่มจำนวนมากขึ้น จำนวนร้านบิ๊อั้งในกรุงเทพฯ ก็เพิ่มขึ้นตามไปด้วย เมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดมีบิ๊อั้งประมาณ 40 แห่ง จำนวนเงินทุนก็เพิ่มจากแห่งละแสนกว่าบาท มาเป็นสามแสนบาท ก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 และเมื่อหลังสงครามโลกสิ้นสุดราคาข้าวแพงขึ้นจำนวนเงินทุนจึงเพิ่มขึ้นเป็นหลายแสนจนถึงหลายล้านบาท เส้นทางลำเลียงข้าวของบิ๊อั้งมี 2 ทาง คือ ทางน้ำ และทางบก พาหนะในการขนส่งทางน้ำ คือเรือข้าว (บิ๊อั้ง) พาหนะในการขนส่งทางบกคือรถไฟ เนื่องจากเส้นทางในการขนส่งข้าวมี 2 เส้นทาง บิ๊อั้งในกรุงเทพฯ แต่ละแห่งจึงมีโกดังเก็บข้าวทั้ง 2 เส้นทาง บริเวณสถานีรถไฟหัวลำโพงจะมีโกดังเก็บข้าวถึง 80 โกดัง โกดังเหล่านี้ สมาคมพ่อค้าข้าว (บิ๊อั้ง กงซ้อ) จะเป็นผู้เช่าจากกรมรถไฟ ต่อจากนั้นก็จัดสรรให้บิ๊อั้งแต่ละแห่งเช่าตามความต้องการ เมื่อจองโกดังแล้วบิ๊อั้งแต่ละแห่งก็ไปทำสัญญากับกรมรถไฟโดยตรง เพื่อให้โกดังที่เช่ามานั้นเป็นที่เก็บสินค้าข้าวที่ลำเลียงมาทางบก ส่วนสินค้าที่มาทางน้ำ บิ๊อั้งในกรุงเทพฯ แต่ละแห่ง ต่างก็มีโรงเก็บสินค้าของตนตั้งเรียงรายอยู่สองฝั่งริมแม่น้ำเจ้าพระยา ในจังหวัดพระนครและธนบุรี โรงเก็บขนาดใหญ่สามารถเก็บข้าวสารได้หลายหมื่นกระสอบ โรงขนาดเล็กเก็บได้ประมาณหมื่นกระสอบ โรงเก็บสินค้าส่วนใหญ่จะสร้างทำน้ำที่แข็งแรงไว้สำหรับเรือเป๊ะจ่าย กับเรือเอี่ยมจิ้น เข้าเทียบท่า

เพื่อขนย้ายข้าวขึ้นลง พนักงานของบีเอ็มแต่ละแห่ง ปกติจะมีจำนวน 10 ถึง 20 กว่าคน ส่วนกุ๊ลิแบกข้าวปกติจะมีจำนวนหลายสิบถึงร้อยกว่าคน จำนวนพนักงานลูกจ้างของบีเอ็มไม่แพ้จำนวนพนักงานลูกจ้างของโรงสีในกรุงเทพฯ

ในปี พ.ศ. 2479 (1936) กระทรวงเศรษฐการรายงานเรื่องการขนส่งข้าวภายในประเทศ โดยทางรถไฟ กล่าวถึงปัญหาที่เกิดจากพ่อค้าข้าวที่เข้าไปควบคุมการใช้รถไฟ สถานีรถไฟ 4 สถานี คือ บางกอกน้อย หัวลำโพง ช่างนนทรี และ บางซื่อ พ่อค้าชาวจีนได้เข้าไปยึดการใช้มานานแล้ว การยึดอำนาจการใช้ของพ่อค้าชาวจีนทำให้เกิดผลเสียต่อการค้าข้าว ดังนี้

1. สถานีทั้ง 4 ที่พ่อค้าข้าวชาวจีนทั้งหมดมี 14 เจ้าของเข้ายึดอำนาจต่างก็ตั้งราคาค่าขนส่งและค่านายหน้าขายข้าวเท่ากัน ใครลดราคาหรือแย่งซื้อต้องถูกทำโทษโดยวิธีไม่มีผิด

2. รถบรรทุกข้าวทุกคัน จะต้องเสียค่าป้องกันไม่มีผิดให้แก่รายใหญ่ คันละ 1 บาท (รถบรรทุกข้าวปีละ 60,000 คัน) ค่าจ้างกุ๊ลิขนข้าวจะต้องถูกหักเพื่อเสียให้แก่รายกุ๊ลิผู้คุ้มครอง 10 เพอร์เซ็นต์ (เก็บไว้ใช้เพื่ออำนาจไม่มีผิด) เงินค่ากุ๊ลินั้นได้ทราบว่าจะจ่ายกันด้วยธนบัตร ยังจ่ายกันด้วยฝืนเถื่อน

3. พ่อค้าจีน 14 คนนี้เป็นนายหน้าขายข้าวในตัวด้วย ราคาที่พ่อจะขายได้ในกรุงเทพฯ สมมุติว่าเกวียนละ 30 บาท ก็โทรเลขบอกเจ้าของข้าวทางต้นทางว่าราคาขายเพียง 28 บาท เป็นการกินค่านายหน้าตามชอบใจ ปริมาณข้าวทางเจ้าของตรงส่งมาสมมุติว่า 20 เกวียน เมื่อพวกนี้บอกว่ามีเพียง 18 เกวียนก็ต้องเชื่อ นอกจากนี้แล้วข้าวที่อยู่ตามฉางสถานีทั้ง 4 พ่อค้าจีนยังปนข้าวดีกับข้าวเลวอยู่เสมอ เพียงมุ่งแต่กำไรฝ่ายเดียว¹⁰⁸

การจำหน่ายข้าวของบีเอ็ม ก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 ต้องเกี่ยวข้องกับคน 3 กลุ่ม ดังนี้

1. พ่อค้าข้าวแบบยี่ปิวในกรุงเทพฯ ยี่ปิวพ่อค้าข้าวในกรุงเทพฯ จะส่งจอบซื้อข้าวสารจากบีเอ็ม แล้วจำหน่ายผ่านพ่อค้าชาปิวเพื่อนำไปขายแก่ชาวบ้านผู้บริโภคอีกทอดหนึ่ง ปริมาณการบริโภคของประชากรในพระนครธนบุรีในแต่ละเดือนมีจำนวนนับแสนกระสอบ ที่มาของข้าวสาร

¹⁰⁸ หจข (3) สร. 0201.29.1 /19 เรื่องการขนส่งข้างทางรถไฟ (ตั้งฉางสหกรณ์)

หนึ่งแสนกระสอบนี้ ส่วนน้อยมาจากโรงสีในพระนครธนบุรี ส่วนใหญ่มาจากห้างบีฮั้ง ด้วยเหตุนี้บีฮั้งกับบีปิวจึงต้องพึ่งพาอาศัยกันเหมือนปลากับน้ำ เพราะสินค้าของบีฮั้งต้องอาศัยบีปิวนำไปจำหน่าย แต่บีปิวก็ต้องการให้บีฮั้งหนุนช่วยทางการเงิน ในอดีตเมื่อบีปิวสั่งจองสินค้าจากบีฮั้งมักจะสั่งจองด้วยวาจา แล้วบันทึกลงสมุดไม่มีการทำสัญญา ขณะที่จองหากราคาข้าวในตลาดขึ้น บีฮั้งก็จะช่วยเหลือโดยรักษาราคาข้าวจำนวนหนึ่งไว้ให้ขณะที่ยังไม่แพง และเมื่อเวลาราคาข้าวตก บีปิวก็ต้องรักษาคเรดิตโดยนำสินค้าออกตามที่สั่งจอง ทั้งสองฝ่ายต่างต้องพึ่งพาอาศัยกันเพื่ออยู่รอดเมื่อบีปิวขนส่งสินค้าไปแล้ว โดยทั่วไปต้องนำเงินมาชำระภายในหนึ่งสัปดาห์ แต่บางครั้งาก็เลื่อนเวลาออกไปสัปดาห์วันก็มีอยู่เสมอ เพราะฉะนั้นจึงกล่าวกันว่า ถ้าไม่มีบีฮั้ง บีปิวก็เติบโตไม่ได้ และเช่นกันถ้าหากไม่มีบีปิว สินค้าข้าวก็ยากที่จะจำหน่ายออกไปได้สะดวก

2. ผู้แทนสั่งสินค้าข้าวทางคาบสมุทรมลายู และหมู่เกาะชวา เรียกกันว่ากลุ่มบีเกา องค์การจัดตั้งของพวกบีเกา คือ สมาคมมาลายากงซ้อ สมาชิกของสมาคมนี้ ได้แก่ ห้างเฮ้งฮง เกี้ยวจ้วน และเลียงเส็ง เป็นต้น พ่อค้าในกลุ่มบีฮั้งบางคนก็ทำธุรกิจบีเกาไปด้วย เช่น ห้างจินจ้วน ยงหลิ่งจ้วน กิมเซ่งฮง เป็นต้น สมาชิกของสมาคมบีเซียงกงซ้อที่เป็นสมาชิกมาลายูกงซ้อพร้อมกันด้วยนั้น จะทำหน้าที่เป็นตัวแทนโรงสีไฟกรุงเทพฯ และโรงสีต่างจังหวัด ขายสินค้าข้าวที่มีเครื่องหมายของพวกเขา (หมายถึงสมาชิก 2 สังกัด - บีเซียงกับบีเกา) จะส่งราคาข้าวไปให้ลูกค้าผ่านมาลายาสัปดาห์ละ 2 ครั้ง และขณะเดียวกันก็ทำหน้าที่ส่งสินค้า ข้าวตัวอย่างที่มีตราเครื่องหมายที่โรงสีแต่ละแห่งจัดสีเป็นพิเศษ ส่งไปให้ลูกค้าแถบชวาและมาลายู ถ้าลูกค้าพอใจสินค้าข้าวเครื่องหมายชนิดใดก็จะส่งโทรเลขมาสั่งซื้อ เทียบละเอียดกว่ากระสอบ หรืออย่างน้อยก็ร้อยกว่ากระสอบ ด้วยเหตุนี้กลุ่มพ่อค้าบีเกาจึงมีบทบาทในการจำหน่ายข้าวไม่น้อย ช่วยในการระบายออกข้าวของพ่อค้าบีฮั้ง ในช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 โรงสีข้าวที่มีเครื่องหมายต่างพยายามปรับปรุงคุณภาพสินค้าข้าวให้ดีขึ้น ทำให้เกิดการแข่งขันกันอย่างมากในกลุ่มพ่อค้าข้าว

3. ห้างฝรั่ง เป็นห้างข้าวของพ่อค้าตะวันตกที่ทำธุรกิจการค้าข้าวในกรุงเทพฯ บริษัทของชาวอังกฤษ ได้แก่ บริษัท Stell Bros & Co บริษัท Ellerman's Arracan Rice Trading บริษัท D. Couper Johnston & Co. และบริษัท Borneo Co. บริษัทของชาวเดนมาร์ก ได้แก่ บริษัท The East Asiatic Co. บริษัทของชาวฝรั่งเศส ได้แก่ บริษัท Continental Export Co. บริษัทของชาวอินเดีย ได้แก่ บริษัท Ganje Premjee Co. บริษัท Essack Co. บริษัท Gopaldase บริษัท Ossindhada Co. บริษัทของชาวญี่ปุ่น ได้แก่ Mitsui Bussan Kaisha

บริษัท Mitsui Bushi Kaisha บริษัทต่างชาติเหล่านี้ กว้านซื้อทั้งข้าวสารขาว ข้าวกล้อง ข้าวเหนียว ข้าวหนึ่ง และปลายข้าวเป็นปริมาณมาก จึงนับว่าเป็นลูกค้าสำคัญของบีฮั้งด้วย ¹⁰⁹

ในการส่งออกบางครั้งเมื่ออุปทานมากกว่าอุปสงค์ บีฮั้งมีสินค้าล้นโกดัง หรือราคาตลาดในต่างประเทศสูงกว่าราคาในกรุงเทพฯ บีฮั้งก็มักจะลอบนำข้าวส่งออกไปฝากขายตามต่างประเทศ ตลาดข้าวที่บีฮั้งมักส่งออกไปขายในลักษณะนี้ได้แก่ ข้าวเถา ไหเค้ก ฮองกง สิงคโปร์ และคาบสมุทรมาลายา จำนวนห้างขายข้าวสาร (บีฮั้ง) ในกรุงเทพฯ ในปี พ.ศ.2470 (1927) มีทั้งหมด 18 โรง คือ 1.เคียนเส็งจั้น 2.กิมเซ่งฮง 3.เกียฮะ 4.ยงไถฮะ 5.บัวฮงเซ่ง 6.เกียฮวด 7.น้ำเซ่งฮวด 8.ซิงเซ่งฮง 9.ซุ่นไถ่ 10.เคียมฮะเฮง 11.เล่งเซียงฮวด 12.อันเส็ง 13.ฮ่งฮวงเล่า 14.ลีต้งลั้ง 15.ยงเซ่งเฮง 16.ลิมคูนจ้วน 17.ยงซุ่นฮวด และ 18.ฮงเส็ง ร้านค้าในลักษณะนี้เพิ่มจำนวนขึ้นเรื่อยๆ เจ้าของโรงสีข้าวบางคนก็หันมาทำธุรกิจร้านค้าข้าวด้วย

ผู้นำของกลุ่มบีฮั้งที่สำคัญหลังสงครามโลกครั้งที่หนึ่งเป็นต้นมาคือ "กลุ่มเคียงศิริ" เจ้าของห้างเคียนเส็ง เป็นห้างที่เป็นตัวแทนจำหน่ายข้าวให้โรงสีต่างจังหวัดทั่วประเทศ ร้านเคียนเส็งตั้งอยู่บริเวณสะพานหัน เป็นตึก 2 ชั้น 4 คูหา เจ้าของห้างคือ นายเล็ก เคียงศิริ ¹¹⁰ หรือกิมล้อย นายเล็กเป็นบุตรของนายไคเฮง และนางทองสุข เคียงศิริ เกิดเมื่อวันที่ 15 กันยายน พ.ศ. 2437 (1894) ที่แพมะพร้าวเคียนเส็ง หน้าวัดทองนพคุณ ธนบุรี มีพี่น้องร่วมบิดามารดา 10 คน บิดามีอาชีพขายมะพร้าว แจวเรือส่งมะพร้าวตามริมแม่น้ำเจ้าพระยา เรียนหนังสือที่โรงเรียนวัดตะเคียนเมื่อจบ ป.4 แล้วก็เข้าศึกษาต่อที่โรงเรียนวัดบพิตรพิมุข จนจบชั้นมัธยม 6 นายเล็กมีความรู้ในด้านคำนวณและภาษาอังกฤษดีมาก เมื่อบิดาถึงแก่กรรมแล้วจึงได้แยกออกจากครอบครัวไปทำการค้าร่วมกับพี่ชาย 2 คน และได้แยกออกมาทำการค้าโดยสั่งซื้อสินค้าจากต่างประเทศเข้ามาขาย เปิดร้านเป็นตึก 2 ชั้น 4 คูหา ที่ถนนจักรวรรดิ บริเวณที่เรียกว่าสะพานหัน กิจการค้าเจริญรุ่งเรืองดี ต่อมาได้ร่วมกับนายแดง เรืองวิเศษ ทำการส่งรถจากต่างประเทศเข้ามาจำหน่าย มีรถยนต์ยี่ห้อ CHRYLER ยี่ห้อ DODGE ยี่ห้อ SIMCA และยี่ห้อ FIAT เป็นต้น โดยใช้ชื่อบริษัทว่า นาคพานิชย์จำกัด มีน้องชายชื่อนายเซว่ง เคียงศิริ เป็นหุ้นส่วนด้วย ห้างเคียนเส็งที่สะพานหันเป็นห้างใหญ่ในสมัยนั้น ห้างแห่งนี้สั่งซื้อสินค้าจากต่างประเทศเข้ามาจำหน่ายหลายชนิด ที่ขึ้นชื่อคือ

¹⁰⁹ ไคว้จือเอ็ง, เรื่องเดียวกัน.

¹¹⁰ "ชีวประวัติของป่า," หนังสืออนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพนายเล็ก เคียงศิริ ณ เมรุวัดธาตุทอง วันจันทร์ที่ 25 มกราคม พ.ศ. 2531, หน้า 1-8.

ตะเกียงเจ้าพายุแสงอาทิตย์ และรองเท้าผ้าใบตราลูกศร ซึ่งดีที่สุดในยุคนั้น นายเล็กเคยดำรงตำแหน่งเป็นนายกสโมสรสมมิตร และเป็นกรรมการสโมสรจินางกูร รวมทั้งได้เป็นหนึ่งในผู้ก่อตั้งธนาคารกรุงเทพฯ พาณิชยการในปี พ.ศ.2487 (1944) ต่อมาเมื่อประมาณปี 2490 (1947) ก็เป็นผู้หนึ่งที่ริเริ่มก่อตั้ง บริษัทไทยน้ำทิพย์ จำกัด

จากการสำรวจเอกสารที่กรมทะเบียนการค้า กระทรวงพาณิชย์ พบว่าห้างเคียนเส็ง จดทะเบียนจัดตั้งบริษัทอย่างเป็นทางการในปี พ.ศ.2472 (1929) โดยโอนกิจการร้านเคียนเส็งมาดำเนินการ ผู้ถือหุ้นใหญ่มี 2 คน คือ นายเล็ก เคียงศิริ และนายกิมฮง เคียงศิริพี่ชาย ต่อมาพี่ชายผู้นี้ได้ถอนหุ้นไป นายเล็กจึงได้ดำเนินกิจการร่วมกับน้องชายคือ นายเซวณ เคียงศิริ ห้างแห่งนี้ได้จดทะเบียนเริ่มต้นด้วยทุนถึง 300,000 บาท และมีวัตถุประสงค์ที่จะดำเนินกิจการค้าข้าวสารรวมทั้งให้กู้ยืมเงินโดยมีหลักทรัพย์ประกัน¹¹¹ ขนาดเงินทุนของบริษัทนับว่าเป็นธุรกิจขนาดใหญ่ในขณะนั้น

ห้างเคียนเส็ง เป็นตัวแทนจำหน่ายข้าวสารต่างจังหวัด ซึ่งรวมกันอยู่ในสมาคมบีเชียงกงช้อ ขณะเดียวกันก็เป็นบีเกาผู้ส่งออกข้าวไปยังคาบสมุทรมลายู และหมู่เกาะชวาด้วย และนับเป็นพ่อค้าจีนกลุ่มแรกที่เข้าไปบุกเบิกตลาดค้าข้าวในบริเวณนี้ หลังจากพ่อค้าตะวันตกเริ่มถอนตัวจากธุรกิจค้าข้าวในบริเวณนี้ ร้านค้าข้าวบิฮั้งหรือหยงฮั้งรายอื่นๆ ได้แก่ ร้านบัวนงเส็ง เล่าเชียงฮวด เคียมซิงเฮง ยงเซ่งเฮง เกียฮวด ตันลิ่ง คุณจ้วน ชุนไถ่ อันฟองเฮลาไมฮอง อันฟั้งเฮลา ยงไห้ ฮะ ซินซิ่นเฮง และนำเซ่งฮวด ร้านค้าเหล่านี้รวมตัวกันในปีเชียงกงช้อ¹¹² การเกิดร้านข้าวสารในบริเวณถนนทรงวาดจำนวนมาก ทำให้ถนนสายนี้กลายเป็นศูนย์กลางในการส่งออกข้าวในยุคนี้ กลุ่มพ่อค้าเหล่านี้จะเป็นกลุ่มที่มีบทบาทในการส่งออกข้าวแทนกลุ่มโรงสี และร้านค้าบางแห่งก็ทำธุรกิจธนาคารแบบชาวจีนด้วย เช่น ร้านอันฟองเฮลาไมฮอง อันฟั้งเฮลา และชุนไถ่ เมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดมีการจัดตั้งธนาคารแบบตะวันตกขึ้น ร้านค้าเหล่านี้ได้กลายเป็นกลุ่มสำคัญในการผลักดันให้เกิดการจัดตั้งธนาคารแบบใหม่ขึ้น ทั้งนี้เพราะธุรกิจการค้าข้าวสารแบบบิฮั้งขยายตัวมากขึ้น ต้องการเงินทุนขนาดใหญ่ในการทำธุรกิจประเภทนี้ เช่น กลุ่มเคียงศิริ ได้เข้าร่วมในการจัดตั้งธนาคารกรุงเทพฯ พาณิชยการ กลุ่มอันฟองเฮลาไมฮอง เข้าร่วมจัดตั้งธนาคารกรุงเทพฯ เป็นต้น

¹¹¹ กรมทะเบียนการค้า กระทรวงพาณิชย์ แฟ้มบริษัทเคียนเสงจัน (บจ.191).

¹¹² กรมตำรวจสันติบาล กองกำกับกร 3 แผนก 4 (สมาคม) แฟ้มสมาคมพ่อค้าข้าว.

ผู้นำกลุ่มพ่อค้าข้าวที่สำคัญอีกคนหนึ่งคือ นายตี คุ้มศรีวงศ์ เจ้าของห้างค้าข้าวเล่าเชียงฮวด (บริษัทบุญรักษัจจำกัด) นายตี นอกจากเป็นพ่อค้าข้าวเปลือกที่มีชื่อเสียงแล้ว ยังเป็นเจ้าของโรงสีไฟหลายโรง เป็นสมาชิกตั้งสมาคมปีเชียงกงซ้อ (สมาคมพ่อค้าข้าว) และเป็นสมาชิกสมาคมพาณิชย์จีน โดยดำรงตำแหน่ง เหน้ญญิกของสมาคมในปี พ.ศ. 2470 (1927) และเป็นกรรมการของสมาคมในปี พ.ศ.2472 (1929) พ.ศ.2475 (1932) และ พ.ศ. 2479 (1936) ¹¹³ ห้างค้าข้าวเล่าเชียงฮวด เป็นผู้สนับสนุนห้างเคียนเส็ง ในการจัดตั้งสมาคมปีเชียงกงซ้อ เป็นตัวแทนการค้าข้าวให้เจ้าของโรงสีและพ่อค้าต่างจังหวัด ชื่อเสียงของนายตีได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวาง ในปี พ.ศ. 2477 (1934) เมื่อรัฐบาลจัดตั้งโรงสีเพื่อแก้ปัญหาการค้าข้าวของชาวนา นายตีได้ถูกเสนอชื่อเป็นหนึ่งในคณะกรรมการโรงสี และผู้ที่จะถูกคัดเลือกเป็นผู้จัดการโรงสีของรัฐบาล ซึ่งมีรายชื่อ คือ 1. นายมังกร สามเสน ส.ส. 2. นายตี คุ้มศรีวงศ์ 3. พระยามโหสวรรค์ 4. นายม้า เลียบคุณ 5. รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเศรษฐการ โดยตำแหน่ง ¹¹⁴

บริษัทอันฟองเหลาไมสงจำกัด เป็นอีกบริษัทหนึ่งที่ตั้งในปี พ.ศ.2471 (1928) บริษัทนี้แม้ว่าจะไม่ยิ่งใหญ่ที่สุดทางธุรกิจในยุคนี้ แต่ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 แล้ว บริษัทได้เติบโตเป็นหนึ่งใน 5 เสือแห่งวงการค้าข้าว โดยเป็นฐานทางธุรกิจที่สำคัญให้กับธนาคารกรุงเทพ วัตถุประสงค์ในการจัดตั้งบริษัทที่สำคัญ มีดังนี้ ¹¹⁵

1. เพื่อซื้อและขายข้าวสาร ข้าวเปลือกชนิดต่างๆ และรำประเทศสยาม และหรือเพื่อส่งข้าวสาร ข้าวเปลือกชนิดต่างๆ และรำไปขายต่างประเทศ
2. เพื่อเป็นตัวแทนค้าต่างในการซื้อ และขายข้าวสาร ข้าวเปลือก ชนิดต่างๆ โดยจะให้บริการตามธรรมเนียมการค้า
3. เพื่อจัดทำหรือรับจัดทำกิจการต่างๆ อันเป็นการหรือเกี่ยวกับการค้าข้าวสาร ข้าวเปลือกชนิดต่างๆ และรำ ซึ่งเห็นว่าจะเป็นประโยชน์แก่บริษัท
4. เพื่อทำการรับส่งโพยระหว่างประเทศสยามกับประเทศจีน สิงคโปร์ ฮองกง และชวา
5. เพื่อซื้อขายแลกเปลี่ยนตัวเงินในประเทศสยามและประเทศอื่นๆ

¹¹³ กรมตำรวจสันติบาล กองกำกับกร 3 แผนก 4 (สมาคม) แพ้สมาคมพาณิชย์จีน.

¹¹⁴ หจข. (2) สร.0201.57.1/2 เรื่องกระทรวงเศรษฐการเสนอโครงการตั้งโรงสีข้าว.

¹¹⁵ กรมทะเบียนการค้า กระทรวงพาณิชย์ แพ้บริษัทอันฟองเหลาไมสงจำกัด.

6. เพื่อเป็นผู้จัดการ และหรือเป็นตัวแทนในการเดินเรือทะเลของบริษัทหรือบุคคลอื่นๆ
7. เพื่อทำการค้าในแผนกโรงสี

วัตถุประสงค์ข้อที่ 4-7 ได้จัดเพิ่มเติมในปี พ.ศ.2475 (1932) ผู้ถือหุ้นรายสำคัญที่ปรากฏในการประชุมจัดตั้งบริษัทครั้งแรกใน วันที่ 8 ธันวาคม พ.ศ.2471 (1928) มีดังนี้¹¹⁶

1. นายกิมพงษ์ ทองธัช	300	หุ้น
2. นายวองฟุก	300	หุ้น
3. นายเอี้ยกิมเอก	240	หุ้น
4. นายลิมติวเต็ง	10	หุ้น
5. นายสุย แซ่เอี้ย	200	หุ้น
6. นายลิมเจ็ก	200	หุ้น
7. นายฮูเจียกวง (วิโรจน์ ภูธนกิจ)	10	หุ้น
8. นายฮูกิมซง	200	หุ้น
9. นายฮูเปียนบุน	190	หุ้น
10. นายฮูจิด่วน (หลวงพัฒนพงศ์ พานิช ผู้พัฒน์)	120	หุ้น
11. นายเอี้ยกงยี่	<u>140</u>	หุ้น
	<u>1910</u>	หุ้น

ผู้มีบทบาทในการจัดตั้งบริษัทนี้คือ นายกิมพงษ์ ทองธัช เขามีธุรกิจเกี่ยวข้องกับการค้า การนำเข้า ส่งออกข้าว เหมืองแร่และโรงเลื่อย ในช่วงระหว่างพ.ศ.2455-2476 (1912-1933) นายกิมพงษ์มีบริษัทจดทะเบียนดำเนินการอยู่ 12 บริษัท เป็นเหมืองแร่ 4 แห่ง บริษัทการค้า 3 แห่ง บริษัทนำเข้า 2 แห่ง โรงเลื่อย 1 แห่ง บริษัทส่งข้าวออก 1 แห่ง และบริษัทค้าขายเบ็ดเตล็ด อีก 1 แห่ง นายกิมพงษ์ ทองธัชผู้นี้จัดว่าเป็นพ่อค้าที่ดำเนินธุรกิจมากคนหนึ่งในยุคนั้น แต่กิจกรรมทางสังคมด้านอื่นๆ ไม่ค่อยมีปรากฏ ในวันที่ 12 ธันวาคม พ.ศ. 2477 (1934) เขาได้ส่งจดหมายเสนอความคิดเห็นในเรื่องความสำคัญของภาษีศุลกากรมายังรัฐบาล ภาษีนี้นี้มีความสำคัญในการปกป้องและเป็นนโยบายพื้นฐานของอุตสาหกรรม เขาเสนอให้ควบคุมสินค้าเข้าบาง

¹¹⁶ เรื่องเดียวกัน

ชนิด ซึ่งในบางประเทศจะใช้ระบบจำกัดจำนวนสินค้า (quotas) โดยพื้นฐานความคิดของเขาแล้วยังเชื่อในหลักเสรีนิยมทางการค้า แต่รัฐบาลสยามก็ต้องหาวิธีการจัดการกับวิกฤตการณ์เศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในขณะนั้น นายกิมพงษ์ยังได้เสนอเรื่องการจัดตั้งธนาคารชาติด้วย เขาก็ให้เห็นถึงปัญหาของประเทศไทยขณะนั้นว่าได้รับผลกระทบอย่างรุนแรง เนื่องจากเศรษฐกิจโลกตกต่ำ และปัญหาสำคัญคือประเทศไทยไม่มีเงินทุนในการแก้ปัญหาต่างๆ เกิดขึ้นขณะนั้น การสร้างระบบการเงินที่มั่นคงเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุด ดังนั้นการจัดตั้งธนาคารกลางและธนาคารการเกษตรและสหกรณ์เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการปกป้องการเงินของประเทศไทย เมื่อสภาวะการแลกเปลี่ยนเงินตราระหว่างประเทศตกต่ำ ธนาคารกลางจะช่วยสนับสนุนธนาคารเกษตรและสหกรณ์ เขาเสนอว่ารัฐบาลควรเร่งจัดตั้งคณะกรรมการที่ดูแลทางด้าน การแลกเปลี่ยนเงินขึ้นก่อน หากยังไม่สามารถจัดตั้งธนาคารชาติได้ ในวันที่ 1 พฤษภาคม พ.ศ.2478 (1935) เขายังได้เสนอปัญหาความยุ่งยากต่างๆ ที่จะมีเมื่อจะจัดตั้งธนาคารชาติ ในการนำเสนอความคิดเรื่องการจัดตั้งธนาคารชาติของนายกิมพงษ์ ทองรัช Makoto Nambrara ได้วิจารณ์ว่าเขายังไม่ได้เสนอแผนรายละเอียดการจัดตั้งธนาคารชาติ และการอธิบายข้อถกเถียงต่างๆ ที่ตั้งขึ้นก็ยังสับสนมาก ยากที่จะทำความเข้าใจ แต่อย่างไรก็ตามความคิดเรื่อง การจัดตั้งธนาคารชาตินี้ก็เป็นเรื่องสำคัญทางการเงินของไทยขณะนั้น ความคิด ข้อเสนอต่างๆ ของนายกิมพงษ์ ทองรัชผู้นี้มีลักษณะที่เป็นพ่อค้าจีน แต่หัวใจไทย เป็นความชาตินิยมทางเศรษฐกิจที่รุนแรงเช่นเดียวกับนายมังกร สามเสน พ่อค้าเจ้าของโรงสีที่สำคัญอีกคนหนึ่ง¹¹⁷

การเติบโตของกลุ่มพ่อค้าข้าว หรือ บี้ฮั้ง เป็นปรากฏการณ์ทางการค้าที่สำคัญหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 พ่อค้ากลุ่มนี้เติบโตท่ามกลางความเสื่อมของพ่อค้าเก่าที่เคยได้รับผลประโยชน์อย่างมากจากการค้าข้าว คือ บรรดาเจ้าของโรงสีชาวจีนบนลุ่มน้ำเจ้าพระยา คอมปราโดร์พ่อค้าส่งออกชาวตะวันตก คนทั้ง 3 กลุ่มนี้ไม่มีอำนาจในธุรกิจการค้าข้าวอย่างแท้จริงอีกต่อไปแล้ว การค้าข้าวของไทยอยู่ภายใต้การควบคุมของ กลุ่มพ่อค้าข้าวหรือบี้ฮั้ง พ่อค้าเจ้าของโรงสีคอมปราโดร์และพ่อค้าส่งออกชาวตะวันตก มีปัญหาหลายประการทำให้สูญเสียการนำในธุรกิจการค้าข้าว เจ้าของโรงสีชาวจีนนอกจากไม่ได้ควบคุมข้าวอย่างแท้จริงแล้ว ยังต้องประสบปัญหาแข่งขันกันเอง แย่งกันซื้อข้าวเปลือกเพื่อสีส่งออก จนไม่สามารถรวมตัวกันเพื่อสร้างอำนาจต่อการซื้อข้าวเปลือกได้ นอกจากนี้กลุ่มพ่อค้าเจ้าของโรงสีกลายเป็นกลุ่มที่ทำการค้าแบบอนุรักษ คือ

¹¹⁷ Makoto Nambrara, "Economic Plans and the Evolution of Economic Nationalism in Siam in the 1930" (Ph.D. dissertation, University of London, 1998), p. 282-291.

อยู่กับตลาดการค้าเดิม จีนทางใต้ ฮองกง และสิงคโปร์ ตลาดทั้ง 3 นี้ใช้ระบบการขายฝากที่ทำให้เจ้าของโรงสีในกรุงเทพฯ เสียเปรียบทางการค้า ขณะที่พ่อค้าชาวตะวันตก ไม่มีโรงสีเป็นของตนเอง และก็ไม่มีอำนาจในการควบคุมตลาดข้าว บทบาทของพ่อค้าตะวันตกลดเหลือเพียงเป็นตัวกลางนำข้าวของไทยไปขายต่างประเทศเท่านั้น พ่อค้าคอมปราโดร์ก็ต้องพบกับความเสื่อมของระบบดังที่ได้กล่าวไว้แล้ว พ่อค้าข้าวได้เป็นผู้บุกเบิกตลาดใหม่ในการค้าข้าว Mr.J.E.England ผู้จัดการฝ่ายการค้าข้าวของบริษัท Anglo Siam Corporation ได้กล่าวถึงกลุ่มพ่อค้าข้าวว่าได้บุกเข้าทำการค้าข้าวในชวา ซึ่งเคยเป็นตลาดที่ผูกขาดของบริษัทค้าข้าวตะวันตก การเข้าไปในตลาดชวาของพ่อค้าจีนเหล่านี้ไม่ได้ยากเย็นอะไร เพราะว่าพ่อค้าข้าวพื้นเมืองในชวาก็เป็นชาวจีนอยู่แล้ว Mr. J.E.England ได้ย่ำว่าพ่อค้าชาวจีนเหล่านี้ไม่ใช่เจ้าของโรงสี แต่เป็นพ่อค้าข้าว นอกจากตลาดที่ชวาแล้ว พ่อค้าชาวจีนคนหนึ่งยังเข้าไปในตลาดทางตะวันตกด้วย ได้แก่ ยุโรป และคิวบา การเข้าไปในตลาดทั้งสองได้ก็เนื่องจากพ่อค้าคนนี้มีสายสัมพันธ์กับพ่อค้าชาวยุโรปในลอนดอน และบริษัทนี้ยังได้เริ่มทำโรงสีแห่งหนึ่ง เมื่อไม่นานมานี้ ¹¹⁸

พ่อค้าข้าวในเมืองหลวงกลุ่มนี้มีบทบาทต่อพ่อค้าข้าวในชนบทอย่างมาก คือไม่เพียงแต่ขายข้าวให้แก่พ่อค้าข้าวจากชนบทเท่านั้น แต่ยังให้เงินกู้ยืมและยังเข้าร่วมถือหุ้นในโรงสีต่างจังหวัดด้วย

2.3 พ่อค้าคนกลางในชนบท : เจ้าของโรงสีและพ่อค้าข้าวเปลือก

การส่งออกข้าวเป็นจำนวนมากยังได้สร้างให้พ่อค้า หรือนายทุนในชนบทเข้ามามีบทบาทร่วมในกระบวนการจัดหาข้าวเพื่อส่งออกด้วย พ่อค้ากลุ่มนี้เป็นกลไกสำคัญของพ่อค้าในกรุงเทพฯ ในการจัดหาข้าว ภายหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 1 ความต้องการข้าวเพื่อส่งออกมีสูงมาก และพื้นที่การเพาะปลูกได้ขยายตัวออกไปมาก โรงสีในกรุงเทพฯ แต่ก่อนเคยรับซื้อข้าวจากชาวนาเองโดยตรงได้สูญเสียบทบาทในการจัดหาข้าวจากชนบทนี้ให้แก่พ่อค้าคนกลาง โดยพ่อค้าคนกลางจะเป็นผู้รวบรวมข้าวจากชนบทที่ต่างๆ แล้วนำเข้ามาขายยังกรุงเทพฯ พ่อค้าคนกลางได้เพิ่มบทบาทมาก

¹¹⁸ หจช.กค.0301.1.3/65 Economic Council (1932)

ขึ้นเรื่อยๆ จนมีอำนาจเหนือชาวนาและเหนือเจ้าของโรงสีในกรุงเทพฯ¹¹⁹ พ่อค้ากลุ่มนี้มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับพ่อค้าข้าวหรือกลุ่มบั้งในกรุงเทพฯ ดังที่กล่าวไว้แล้วว่าต้องพึ่งพาอาศัยกันในการดำเนินธุรกิจ

พ่อค้าคนกลางเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นชาวจีน กระจายอยู่ทั่วชนบทไทยทำหน้าที่นำข้าวมาส่งมอบให้พ่อค้าข้าวในกรุงเทพฯ และนำสินค้าจากกรุงเทพฯ ไปจำหน่ายให้ชาวบ้านชนบทอีกทีหนึ่ง พ่อค้าเหล่านี้ได้พัฒนาบทบาทจนกลายเป็นนายทุนที่สำคัญของชนบท มีทั้งที่เป็นเจ้าของโรงสี และเป็นคนกลางที่รับซื้อข้าวเปลือกจากชาวนา และในบางแห่งเจ้าของโรงสีก็ทำหน้าที่เป็นพ่อค้าข้าวเปลือก ซื้อข้าวจากชาวนาเองด้วย ทั้งเจ้าของโรงสีและพ่อค้าข้าวเปลือกเรามากเรียกว่า พ่อค้าคนกลาง ซึ่งกลายเป็นสถาบันทุนที่สำคัญในชนบท คนกลุ่มนี้มีวิธีการรวบรวมข้าวเปลือกจากชาวนา 3 วิธีด้วยกัน คือ 1.การนำสิ่งของที่ชาวนาต้องการไปแลกกับข้าวเปลือก ซึ่งมักจะเป็นการแลกเปลี่ยนที่ไม่ยุติธรรม ชาวนามักจะเป็นฝ่ายเสียเปรียบ 2.การรับซื้อข้าวซึ่งมักจะมีกลวิธีการตวงข้าวที่ไม่ถูกต้องและกดราคาข้าวให้ต่ำลงมาก และ 3.การตักข้าวคือการให้ชาวนากู้ยืมเงินล่วงหน้าโดยสัญญาว่าเมื่อชาวนาเก็บเกี่ยวข้าวแล้วต้องนำข้าวมาขายให้แก่ตน การกู้ยืมเช่นนี้ชาวนาจะต้องเสียอัตราดอกเบี้ยที่สูงมาก¹²⁰ การขยายตัวของพ่อค้าคนกลางเหล่านี้ ได้สร้างปัญหาที่สำคัญในชนบทไทยขึ้น

พระยาประสิทธิศาสตร์ หนึ่งในคณะกรรมการแก้ไขวิกฤตการณ์ข้าว ได้กล่าวว่าพ่อค้าผู้ซื้อข้าวในชนบทนั้นเป็นจีนร้อยละ 99 พวกนี้มีความรู้ในมาตราวัด ชั่ง ตวง เป็นอย่างยิ่งและมีทุนอย่างเพียงพอ มีความฉลาดและไหวพริบ ในการเลือกใช้พาหนะเพื่อใช้เป็นประโยชน์แก่การค้าของตน เมื่อรัฐบาลสร้างทางรถไฟพ่อค้ากลุ่มนี้ก็รวบรวมเอาประโยชน์เสียทันทีจึงเป็นการได้เปรียบชาวนาอยู่ตอนหนึ่งแล้ว และถ้าเป็นผู้ออกทุนให้ชาวนาด้วยแล้ว การเอารัดเอาเปรียบชาวนาก็ยิ่งทวีขึ้น แต่บุคคลเหล่านี้มีจำนวนมากมาย จึงเป็นการแย่งกันซื้อข้าวอยู่ในตัวแล้ว ราคาข้าวจึงไม่ตก

¹¹⁹ หจข.กค.0301.1.28/21 Various Papers Connect with Rice Trade Memorandum on The Rice Industry in Siam by The Borneo Company Limited on 2 nd January 1931.

¹²⁰ ถนอม ตะนา, เล่มเดิม, หน้า 64-72.

ต่ำเสียทีเดียว พระยาประสิทธิศัลการได้จำแนกพ่อค้าคนกลางผู้ซื้อข้าวเปลือกในชนบทไว้ด้วยดังนี้

121

“.....ผู้ซื้อข้าวเปลือกนั้นแบ่งออกเป็น 2 จำพวกคือ พ่อค้าจร และพ่อค้าประจำ พ่อค้าประจำเป็นดึกเตเตอร์ในเรื่องราคานั้นอย่างหนึ่งกับเป็นเจ้าของตลาดนั้นอีกอย่างหนึ่ง ถ้าพ่อค้าจรผู้ใดบังอาจมาแย่งซื้อข้าวก็ดี หรือมาขึ้นราคาข้าวให้กับชาวนาก็ดี พ่อค้าจรนั้นก็จงระวังตัว ระวังเรือ หรือระวังพาหนะอื่นๆ ให้จงหนัก ไม่ช้าก็จะถูกทำร้ายด้วยประการทั้งปวง....”

นอกจากพ่อค้าคนกลางที่เป็นผู้ซื้อข้าวเปลือกส่งเข้ามาให้พ่อค้าข้าวเจ้าของโรงสีในกรุงเทพฯ สีเพื่อส่งออกแล้ว พ่อค้าคนกลางยังทำหน้าที่เป็นผู้สีข้าวเองในชนบทด้วย โรงสีต่างจังหวัดขยายตัวเพิ่มขึ้นเป็นลำดับในปี พ.ศ.2441 (1898) โรงสีทั้งหมดมี 41 โรง โรงสีข้าวขนาดใหญ่มี 30 โรงอยุธยาแม่น้ำเจ้าพระยา สีข้าวเพื่อส่งออก ส่วนที่เหลือก็อยู่บริเวณพื้นที่ใกล้เคียง ได้แก่ ฉะเชิงเทรา 4 โรง เป็นต้น ในปี พ.ศ.2462 (1919) จำนวนโรงสีทั่วประเทศมี 158 โรง ในมณฑลกรุงเทพฯ มีโรงสีมากที่สุด 66 โรง ในมณฑลอยุธยา 37 โรง ในมณฑลนครชัยศรี 24 โรง ส่วนภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีเพียง 2 โรง ที่นครราชสีมา และภาคเหนือมีเพียง 1 โรงที่ลำปาง ในปี พ.ศ.2472 (1929) จำนวนโรงสีทั่วประเทศได้เพิ่มมากขึ้นถึง 726 โรง โรงสีในภาคกลางมี 623 โรง เป็นโรงสีในมณฑลกรุงเทพฯ 128 โรง ในมณฑลอยุธยา 156 โรง มณฑลนครชัยศรี 96 โรง ในภาคอีสานมีโรงสีเพิ่มขึ้นเป็น 32 โรง โรงสีเหล่านี้กระจายอยู่ตามเมืองใหญ่ๆ ในภาคนี้ได้แก่ อุบลราชธานี ชุขันธ์ สุรินทร์ และขอนแก่น เป็นต้น และในภาคเหนือก็มีโรงสีเพิ่มขึ้นเป็น 11 โรง ตั้งอยู่ที่เชียงใหม่ เชียงราย ลำพูนและแพร่¹²² ในปีพ.ศ. 2472 (1929) นี้โรงสีในกรุงเทพฯ

¹²¹ หจข. ร.7 ค.7/1 รายงานสินค้าเข้า-ออก.

¹²² ถนอม ตระนา, เรื่องเดิม, หน้า 42,195. มณฑลต่างๆ ประกอบด้วยจังหวัดต่างๆ ดังนี้
มณฑลกรุงเทพ-กรุงเทพฯธนบุรี สมุทรปราการ นนทบุรี มีนบุรี พระประแดง
มณฑลอยุธยา-อยุธยา สระบุรี ลพบุรี อ่างทอง ปทุมธานี สิงห์บุรี รัษฎบุรี
มณฑลปราจีนบุรี-ฉะเชิงเทรา ชลบุรี ปราจีนบุรี นครนายก
มณฑลนครชัยศรี-นครปฐม สุพรรณบุรี สมุทรสาคร
มณฑลราชบุรี-ราชบุรี เพชรบุรี สมุทรสาคร กาญจนบุรี
มณฑลนครสวรรค์-นครสวรรค์ อุทัยธานี ชัยนาท กำแพงเพชร ตาก

ประมาณร้อยละ 50 ได้หยุดดำเนินการ โรงสีในต่างจังหวัดได้เพิ่มบทบาทในการสีข้าวมากขึ้นในระยะแรกโรงสีในต่างจังหวัดจะมีบทบาทเฉพาะการสีข้าวเพื่อบริโภคภายในประเทศเท่านั้น มิใช่เพื่อการส่งออก ต่อมาบทบาทของโรงสีในต่างจังหวัดได้เปลี่ยนไป ข้าวที่ส่งออกจำนวนมากได้รับการสีมาจากต่างจังหวัด และสิ่งนี้เองที่มีผลทำให้ข้าวไทยเสียเครดิต (credit) ¹²³ เพราะโรงสีต่างจังหวัดยังไม่สามารถควบคุมคุณภาพการสีข้าวได้ ข้าวสารที่สีจึงมักจะแตกหัก คุณภาพไม่ดี

มณฑลพิษณุโลก-พิษณุโลก พิจิตร อุตรดิตถ์ สุโขทัย สวรรคโลก

มณฑลนครราชสีมา-นครราชสีมา บุรีรัมย์ ร้อยเอ็ด อุบลธานี ชุขันธ์ สุรินทร์

ขอนแก่น

มณฑลพายัพ-เชียงใหม่ ลำพูน เชียงราย ลำปาง แพร่

มณฑลจันทบุรี-จันทบุรี ระยอง ตราด

มณฑลนครศรีธรรมราช -นครศรีธรรมราช สงขลา ชุมพร สุราษฎร์ธานี พัทลุง

¹²³ หจข.กส.15.2/19 แผนกกองเลขานุการ ส่วนสภาเผยแพร่พาณิชย์ เรื่องตั้ง

อนุกรรมการค้นคว้าเหตุผลในเรื่องสินค้าข้าวของประเทศสยามตกต่ำ พ.ศ.2473

ตารางที่ 13 สถิติโรงสีข้าว 11 มณฑลทั่วประเทศ พ.ศ.2462(1919) และ พ.ศ.2472 (1929)

มณฑล	พ.ศ.2462	พ.ศ.2472
กรุงเทพฯ	66	128
อยุธยา	37	156
ปราจีนบุรี	9	82
นครชัยศรี	24	96
ราชบุรี	4	82
นครสวรรค์	3	46
พิษณุโลก	2	33
รวมโรงสีในมณฑลภาคกลาง	145	623
นครราชสีมา	2	32
พ่ายัพ	1	11
จันทบุรี	2	26
นครศรีธรรมราช	8	34
รวมโรงสีนอกมณฑลภาคกลาง	13	103
รวมจำนวนโรงสีทั้งหมด	158	726

ที่มา : ถนอม ตะนา, "กิจการโรงสีข้าวในที่ราบภาคกลางของประเทศ พ.ศ.2401-2481," (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2572), หน้า 45-50.

ในปี พ.ศ.2473 (1930) มร.เอ.อาร์. มาร์คัลม (Mr.A.R. Malcolm) ผู้จัดการทั่วไปของบริษัท บอร์เนียว (The Borneo Company) ได้กล่าวถึงการเพิ่มขึ้นของโรงสีต่างจังหวัดว่า เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ข้าวเปลือกส่งมาสียังกรุงเทพฯ น้อยลง โรงสีข้าวในกรุงเทพฯ จึงไม่มีข้าวจำนวนมากพอที่จะคัดเกรดให้ได้ข้าวที่ดีพอสำหรับการส่งออก คุณภาพข้าวที่ส่งออกจึงตกต่ำ นอกจากนี้เขาได้ย้ำว่าโรงสีในต่างจังหวัดนี้เป็นผู้ดูดซับผลผลิตส่วนใหญ่ของประเทศเอาไว้ โดยส่วนหนึ่งข้าวเหล่านี้จะถูกสีเพื่อบริโภคในท้องถิ่น อีกส่วนหนึ่งจะถูกส่งมาขายยังกรุงเทพฯ โรงสีต่างจังหวัดเป็นโรงสีขนาดเล็กเมื่อสีข้าวจะได้ข้าวสารที่มีคุณภาพไม่ดีพอที่จะส่งออก นอกจากนี้ข้าวสารมาจาก

โรงสีเล็กๆ เหล่านี้ยังบรรจด้วยถุงเล็กๆ ทำให้ผู้ส่งออกประสบปัญหายุ่งยากในการลำเลียง และมีปัญหาคุณภาพข้าวอีกด้วย Mr. Malcom รู้สึกเห็นใจปัญหาที่เจ้าของโรงสีในกรุงเทพฯ เผชิญอยู่ในขณะนั้น ทำให้ยากที่จะปรับปรุงคุณภาพข้าวให้ดีสำหรับการส่งออกได้ เจ้าของโรงสีในกรุงเทพฯ ไม่ร่ำรวย และมีอำนาจในระบบการค้าข้าวเหมือนสมัยก่อนอีกแล้ว จึงไม่มีเงินทุนพอที่จะปรับปรุงเครื่องจักรเพื่อให้สีข้าวได้ดีตามมาตรฐาน ในอดีตเจ้าของโรงสีในกรุงเทพฯ สามารถซื้อข้าวจากชนบทได้โดยตรงและในบางครั้งยังให้เงินชวนาทู้ยืมอีกด้วย แต่ในปัจจุบันการซื้อข้าวต้องผ่านพ่อค้าคนกลางและพ่อค้าเหล่านี้เป็นผู้ที่เอาธนาเอาเปรียบผู้ผลิตคือชาวนาอย่างมาก ในอดีตเจ้าของโรงสีในกรุงเทพฯ สามารถรักษาคุณภาพในการส่งออกได้เนื่องจากอำนาจการค้าข้าวอยู่ในมือของเขาอย่างแท้จริง Mr. Malcolm กล่าวถึงปัญหาพ่อค้าคนกลางในชนบทเหล่านี้เอาธนาเอาเปรียบชาวนาโดยการเป็นนายทุนเงินกู้¹²⁴

บริษัท บอร์เนียว ได้ทำบันทึกเรื่องปัญหาข้าวในประเทศไทย ในวันที่ 2 มกราคม พ.ศ. 2474 (1931) ในช่วงวิกฤตเศรษฐกิจอีกครั้ง โดยชี้ปัญหาคุณภาพข้าวที่ตกต่ำ ปัญหาของชาวนาและโรงสีในกรุงเทพฯ ล้วนเกิดจากพ่อค้าคนกลางทั้งสิ้น ในชนบทพ่อค้าคนกลางได้เข้าไปให้ชาวนาทู้ยืมเงิน โดยเรียกดอกเบี้ยแพง ชาวนาใช้ข้าวเปลือกก่อนเก็บเกี่ยวจำหน่ายไว้ ด้วยเหตุนี้ข้าวเปลือกจึงตกอยู่กับมือพ่อค้าคนกลาง พ่อค้าคนกลางเหล่านี้เองที่เป็นผู้ที่ขาดศีลธรรมในการปนข้าวชนิดต่างๆ ไว้ด้วยกัน เพื่อให้ได้กำไรมากๆ เจ้าของโรงสีก็ต้องตกอยู่ในมือของพ่อค้าคนกลาง เจ้าของโรงสีต่างแข่งขันกันและเก็งกำไรอยู่กับราคาข้าว โดยที่ควบคุมข้าวไว้ในมือเพียงน้อยนิดหรือควบคุมไม่ได้เลย¹²⁵

ปัญหาเรื่องพ่อค้าคนกลาง กลายเป็นนายทุนเงินกู้ที่สำคัญในชนบทนี้ ชาวนาตกอยู่ในสภาวะที่เป็นหนี้สินจำนวนมาก เป็นปัญหาสำคัญที่เกิดขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัฐบาลได้คิดวิธีการแก้ปัญหานี้โดยนำสหกรณ์เข้าไปใช้ชาวนาทู้ยืมเงินแทนกลุ่มนายทุนเงินชาวจีน ในช่วงวิกฤตเศรษฐกิจ พ.ศ. 2472-2474 (1929-1931) บริษัท อีสเอเซียติก (East Asiatic Company) บริษัทของชาวเดนมาร์ก ทำการปล่อยเงินกู้กับชาวนาแทนพ่อค้าคนกลางชาวจีน บริษัทอ้างว่าการที่ชาวนาต้องเผชิญอยู่กับ

¹²⁴ หจข.กส. 15.2/31 สภาเผยแพร่พาณิชย์ ข่าวหนังสือพิมพ์ Daily Mail on 19th Friday December 1930.

¹²⁵ หจข.กค. 0301.1.28/21 Various Papers Connected with Rice Trade.

การกั๊ยมีดอกเบ็ยสูงทำให้ต้นทุนการผลิตข้าวของไทยสูงไปด้วย ซึ่งจะทําให้ยากกับการแข่งขันในดานราคาข้าวในตลาดโลก ดังนั้นบริษัทจึงคิดโครงการให้ชาวนากั๊ยมีเงินในอัตราดอกเบ็ยที่ถูกโดยคิดอัตราดอกเบ็ยแค่ร้อยละ 10 ต่อปี บริษัทได้ดำเนินโครงการนี้เพื่อต้องการแก้ปัญหาพ่อค้าคนกลางโดยจะซื้อข้าวโดยตรงจากชาวนา ชาวนาสามารถนำข้าวเปลือกมาประกันการกั๊ยมีเงินโครงการของบริษัทดำเนินไปด้วยความสำเร็จในจังหวัดนครราชสีมา พิษณุโลก อุดรธานี และขยายต่อไปยังภาคเหนือ คือเชียงใหม่ ลำปาง บ้านหมี่ พิจิตร ฯลฯ รัฐบาลเห็นว่าจะเป็นการอันตรายต่อประเทศทําให้ที่ดิน และการค้าข้าวตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของคนต่างชาติ จึงได้ให้บริษัทล้มเลิกโครงการไปในที่สุด¹²⁶

ในปี พ.ศ.2475 (1932) Mr.J.E. England ผู้จัดการฝ่ายข้าวและกระสอบของบริษัท Anglo Siam Corporation, Ltd. ได้เสนอว่าพ่อค้าข้าวเปลือกชาวจีนหรือที่เรียกว่าพ่อค้าคนกลางเป็นเสมือนหนามที่ทิ่มอยู่ในเนื้อของทั้งชาวนาและเจ้าของโรงสี คนกลางเหล่านี้เป็นเสมือนนายหน้าของโรงสีที่จะควบคุมราคาข้าวเปลือก และเป็นผู้สร้างความเสี่ยงภัยให้กับชาวนาที่ไม่รู้ราคาข้าวเปลือกของตนเองที่แท้จริงราคาเท่าไร และโรงสีก็ได้รับความเสียหายจากการบังคับให้ซื้อ ข้อเสนอของ Mr.J.E. England ก็คือต้องกำจัดพ่อค้าคนกลางชาวจีนเหล่านี้ออกไป ในอดีตเจ้าของโรงสีเคยให้กั๊ยมีเงินกับชาวนา ด้วยดอกเบ็ยที่แพง โดยเฉพาะในพื้นที่ ๆ มีการปลูกข้าวพันธุ์ดี ทําให้โรงสีมีข้าวที่ดีสำหรับส่งออกได้ แต่ต่อมานายทุนเงินกู้ได้เกิดขึ้นมากมายในชนบท ทําให้ชาวนามีหนี้มีสินกับนายทุนเหล่านี้มาก รัฐบาลได้ใช้วิธีสหกรณ์เข้าไปแก้ไขแต่ก็ไม่ได้ผล¹²⁷

การที่พ่อค้าคนกลาง ทั้งผู้ที่ทำหน้าที่เป็นผู้ซื้อข้าวเปลือกและสีข้าวส่งมายังกรุงเทพฯ สามารถขยายตัวอย่างกว้างขวางทั่วชนบทไทยในระยะนี้ เกิดจากปัจจัยที่สนับสนุนหลายประการด้วยกันได้แก่ การที่รัฐบาลสนับสนุนให้ราษฎรหักล้างถางพงเพื่อขยายพื้นที่ทำนา รัฐบาลได้ปล่อยให้การลงทุนในธุรกิจข้าวของพ่อค้าเป็นไปอย่างอิสระ โดยรัฐบาลไม่ได้เข้าไปควบคุม การที่ชาวจีนอพยพเข้ามาจำนวนมาก พวกเขาเหล่านี้ได้เข้ามาในธุรกิจการค้าข้าวอย่างครบวงจร นับตั้งแต่เป็นผู้ซื้อข้าวในชนบท เจ้าของโรงสีผู้ส่งออกข้าว กรรมการโรงสี และกรรมการแบกหามตามท่าเรือต่างๆ นอกจากนี้การพัฒนาระบบคมนาคมก็เป็นปัจจัยที่สำคัญอีกประการหนึ่ง การคมนาคมทั้งทางบกและทางน้ำได้รับการพัฒนามากขึ้น เส้นทางที่ได้รับการพัฒนานี้ทําให้พ่อค้า

¹²⁶ หจข.กรค.

¹²⁷ หจข.กค.0301.1.37/65 Economic Council.

สามารถขนข้าวออกจากแหล่งผลิตได้ รถไฟได้เพิ่มบทบาทในการขนส่งข้าวมากขึ้นทุกที ปริมาณข้าวเปลือกใน พ.ศ. 2462 (1919) ที่ลงมายังกรุงเทพฯ ทางรถไฟวันละ 3,500 เกวียน มาทางเรือวันละ 18,000 เกวียน เป็นปริมาณที่มากกว่าทางรถไฟ 5 เท่า ในพ.ศ. 2471 (1928) ระหว่างเดือนมิถุนายนถึงสิงหาคม มีการขนข้าวเปลือกมาทางรถไฟ 49,228 ตัน คิดเป็นปริมาณที่มากกว่าทางรถไฟประมาณ 4 เท่าครั้ง¹²⁸ การขนส่งข้าวในภาคอีสานมากรุงเทพฯ ทั้งหมดใช้เส้นทางรถไฟ ทางรถไฟเป็นปัจจัยสำคัญต่อการขยายพื้นที่ปลูกข้าวเจ้าเพื่อส่งออกในภาคอีสานอย่างมาก เจ้าพระยาพลเทพ อธิบดีกระทรวงที่ดินและการเกษตรกล่าวว่า การขยายเส้นทางรถไฟไปยังอุบลและโคราช ทำให้พื้นที่การปลูกข้าวขยายตัวไปด้วย และยังอาจทำให้คุณภาพของข้าวที่ไทยผลิตได้ตกต่ำลง¹²⁹

การขยายตัวของระบบไปรษณีย์โทรเลขนับเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่สนับสนุนให้พ่อค้าคนกลางสามารถขยายตัวไปในชนบทได้ ระบบโทรเลขของไทยเจริญขึ้นนับตั้งแต่ปลายสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และได้พัฒนาอย่างมากในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ระบบนี้ทำให้พ่อค้าคนกลางที่มีจำนวนมากสามารถรู้ราคาข้าวในตลาดต่างประเทศ¹³⁰ และในกรุงเทพฯ ได้ พ่อค้าคนกลางจึงรู้ว่าควรจะซื้อข้าวจากชานนาเท่าไรและควรจะขายในราคาเท่าไร และเมื่อไรเป็นระยะเวลาที่เหมาะสมที่จะขายข้าวให้เจ้าของโรงสีในกรุงเทพฯ ระบบโทรเลขที่เจริญนี้มีความสำคัญในการดำเนินการค้ามากเปรียบเหมือนกับระบบเส้นประสาทของตลาดการค้าระหว่างประเทศ¹³¹ ระบบนี้ทำให้พ่อค้าคนกลางในชนบทมีเพียงเชื่อมต่อกับพ่อค้าในกรุงเทพฯ เท่านั้น แต่ยังสามารถเชื่อมต่อกับตลาดต่างประเทศด้วย

พ่อค้าข้าวและเจ้าของโรงสีในกรุงเทพฯ จะต้องสร้างความสัมพันธ์กับพ่อค้าคนกลางเหล่านี้เป็นอย่างดี เพื่อเป็นหลักประกันได้ว่าจะได้ข้าวเปลือกหรือข้าวสารเพื่อส่งออก เพราะว่าการซื้อข้าวในชนบท อยู่ในมือของพ่อค้าเหล่านี้ เมื่อมีการแข่งขันกันส่งออกข้าว โรงสีต่างๆ ในกรุงเทพฯ

¹²⁸ หจข. รพท.2/13 จดหมายเหตุผลสภาเผยแผ่พาณิชย์ พ.ศ.2471.

¹²⁹ หจข. กส.15-2/31 สภาเผยแผ่พาณิชย์ ข้าวหนังสือพิมพ์ The Siam Observer Friday December 19,1930.

¹³⁰ ถนอม ตะนา, เล่มเดิม, หน้า 77.

¹³¹ Latham A.J.H,Ibid., p. 213.

ต่างพากันแย่งซื้อข้าวจากพ่อค้าข้าวเปลือก โรงสีข้าวจะพยายามหาขาประจำ เพื่อจะได้ข้าวเปลือกป้อนโรงสีของตนเพียงพอ ด้วยการให้เงินล่วงหน้ากับพ่อค้าคนกลาง เป็นทุนสำหรับซื้อข้าวเปลือกมาขายโรงสีของตน¹³² ในเดือนกรกฎาคม พ.ศ.2462 (1919) ซึ่งเป็นปีที่น้ำท่วมใหญ่ เจ้าของโรงสีต่างจังหวัดได้ยื่นเรื่องขอส่งข้าวเข้ากรุงเทพฯ ต่อคณะกรรมการกำกับตรวจตราข้าว โดยนายгимแสง สิทธิคุ เจ้าของโรงสีชะฮวด และชะฮอง จังหวัดเพชรบุรี ได้ยื่นเรื่องราวต่อเจ้าพระยาอมราชว่า นายгимแสงได้ทำสัญญาขายข้าวสารต่อร้านค้าข้าวกลางแสงกรุงเทพฯ เป็นจำนวน 5400 กระสอบ และได้ทำติดต่อกันมาหลายปีแล้ว โรงสีที่จังหวัดนครราชสีมาอยู่ 2 โรง ของนายเพ็ญมี ข้าวเปลือกอยู่ 3 หมื่นหาบ ได้ทำสัญญาส่งข้าวเปลือกให้ยี่ห้อกลางแสง กรุงเทพฯ 7000 หาบ อีกโรงหนึ่งของนายгимหลิน ทำสัญญาส่งข้าวสาร 5,100 กระสอบ ให้ยี่ห้อสุนไต้ กรุงเทพฯ¹³³ นายหลีเต็กอ พ่อค้าส่งออกข้าวและเจ้าของโรงสีหลายโรงในกรุงเทพฯ มีพ่อค้าคนกลางที่เป็นขาประจำจำนวนมากในท้องที่ต่างๆ ทำหน้าที่จัดหาข้าวให้ ได้แก่ ที่จังหวัดพระประแดง มณฑลปราจีนบุรี มณฑลอยุธยา มณฑลนครชัยศรี และยังมีพ่อค้าคนกลางอื่นๆ ที่อยู่ในกรุงเทพฯ อีกจำนวนมากพ่อค้าเหล่านี้ได้เข้าชื่อขอภัยโทษให้กับนายหลีเต็กอ เมื่อนายหลีเต็กอ ถูกขังข้อหาฉ้อโกงทรัพย์ ใน พ.ศ. 2469-2471 (1926-1928) โดยอ้างว่าการถูกจับของนายหลีเต็กอ ทำให้ราคาข้าวตกต่ำ¹³⁴ พ่อค้าส่งออกรายอื่น เช่นเดียวกัน จำเป็นที่จะต้องมีพ่อค้าคนกลางเหล่านี้เป็นกลไกในการรวบรวมข้าวจากชนบทมาให้

พ่อค้าคนกลางก็คือนายทุนในชนบทนั่นเอง พ่อค้าเหล่านี้นอกจากจะนำสินค้าที่สำคัญ คือ ข้าวออกมาจากชนบทแล้ว ยังมีบทบาททำให้สินค้าเข้าสามารถกระจายสู่ชนบทไทยด้วย แหล่งที่รวมของสินค้าเหล่านี้ที่สำคัญจะอยู่บริเวณตลาดชายฝั่งในสำเพ็ง พ่อค้าในตลาดแห่งนี้จะรับสินค้านำเข้าจากพ่อค้ายุโรปในรูปของเครดิต (credit) และจำหน่ายสินค้านี้ดั่งกล่าวให้แก่พ่อค้าคนกลางในรูปของเครดิตเช่นกัน โดยพ่อค้าจากเมืองหลวงจะมีเรือบรรทุกสินค้าและร้านสาขาของตนในต่างจังหวัด ร้านสาขาเหล่านี้จะมีความสัมพันธ์ใกล้ชิด กับพ่อค้าต่างจังหวัด¹³⁵ เช่นร้านข้าวฮั่วหลี

¹³² ถนอม ตะนา, เล่มเดิม, 76.

¹³³ หจข. ร.6 น.31.1.3/36 เมมมอแรนดัม เรื่องการกำกับตรวจตราข้าว.

¹³⁴ หจข. ร7 รล.20 1ก/10 ฎีกานายหลีเต็กอ กับหลีเม้งขอพระราชทานอภัยโทษ (3 พ.ย.2469- 27 ก.ย.2471)

¹³⁵ Virginia, Thomson, Thailand : The New Siam (New York : Paragon Book Reprint Corporation, 1967), p. 427.

จำหน่ายสินค้าหลายชนิด ในสำเพ็งได้เปิดร้านสาขาที่ตำบลแควใหญ่ ปากน้ำโพ จังหวัด นครสวรรค์ ในปี พ.ศ. 2457 (1914) ร้านบัวนอย่งตั้ง ร้านค้าผ้าอยู่ระหว่างถนนเจริญกรุงกับถนน พระราม 4 อำเภอสามแยก ได้เข้าไปตั้งร้านค้าผ้าที่ตำบลวัดบน อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา ในปี พ.ศ. 2467 (1924) เป็นต้น¹³⁶

ในระยะก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 พ่อค้าขายส่งในเมืองหลวงได้เพิ่มบทบาทของตน โดยการ ทำหน้าที่เป็นผู้นำเข้ามามากขึ้นโดยนำสินค้ามาจากพ่อค้าชาวจีนด้วยกันที่เมืองท่าฮ่องกง และสิงคโปร์ พ่อค้าเหล่านี้ไม่สามารถติดต่อโดยตรงกับพ่อค้ายุโรปได้ ไม่สามารถมีเครดิตทางการค้าระยะ ยาว และยังไม่คุ้นเคยกับวิธีการค้าของพ่อค้าตะวันตก¹³⁷ สินค้าที่มาจากฮ่องกงและสิงคโปร์ เป็น สินค้าที่มาจากหลายแห่ง ทั้งจากจีน ยุโรป ญี่ปุ่น อเมริกา สินค้าจากประเทศเหล่านี้มักถูกนำมา ถ้ายที่เมืองท่าทั้ง 2 แห่ง พ่อค้านำเข้าจะอาศัยพ่อค้าคนกลาง หรือนายทุนในชนบทเป็นผู้ช่วย กระจายสินค้าไปสู่ชาวนาในหมู่บ้าน พ่อค้าคนกลางนี้ จะเป็นกลุ่มเดียวกับพ่อค้าที่ควบคุมข้าวใน ชนบท พ่อค้าเหล่านี้จะนำสินค้าไปแลกกับข้าวของชาวบ้าน จำหน่ายโดยการให้กู้ยืมก่อนและใช้ คืนเมื่อเก็บเกี่ยวเสร็จ ซึ่งส่วนใหญ่การจ่ายคืนมักจะเป็นในรูปแบบข้าว พ่อค้าคนกลางหรือนายทุนใน ชนบทจึงกลายเป็นกลไกที่สำคัญของการเติบโตของพ่อค้าในเมือง ทั้งในธุรกิจนำเข้าและธุรกิจส่ง ออก

การขยายตัวของระบบทุนนิยมและการค้าในชนบท ทำให้อาณาจักรของพ่อค้าจีนขยายตัว ตามไปด้วย พ่อค้าในเมืองหลวงสามารถเติบโตและพัฒนาธุรกิจของตนขึ้นมาได้ ก็เนื่องจากการ สร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างเมืองหลวงและชนบทได้สำเร็จ ดังได้กล่าวมาแล้ว พ่อค้าใน เมืองหลวงไม่ว่าจะเป็นเจ้าของโรงสี พ่อค้าข้าวล้วนจำเป็นต้องอาศัย พ่อค้าคนกลางหรือเจ้าของ โรงสีในชนบทเป็นผู้จัดหาข้าวให้ การค้าผ้าและสิ่งทอก็เช่นกัน ที่ขยายตัวหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ก็เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงบรรณนิมการบริโภคของชาวชนบท ไม่ว่าจะเป็นเรื่องรูปแบบการแต่งกาย หรือความนิยมใช้ผ้าหรือเส้นใยจากโรงงานอุตสาหกรรม การเปลี่ยนแปลงการบริโภคเหล่านี้ทำให้ ธุรกิจการค้าผ้าที่ชาวจีนเข้ามามีบทบาทเติบโตขึ้น

¹³⁶ หจข. รพท.2/9 จดหมายเหตุผลสภาเผยแพร่พาณิชย์ 2469 รายชื่อ หุ้นส่วนสามัญ.

¹³⁷ Virginia Thomson, Ibid. p. 427-428.

Mr.W.A.Graham. ได้เขียนหนังสือ ชื่อ Siam ซึ่งบรรยายความสัมพันธ์ระหว่างพ่อค้าในเมืองหลวง และพ่อค้าคนกลางในชนบทในธุรกิจข้าว พ.ศ. 2467(1924) ไว้ว่า เมื่อไม่นานมานี้เอง โรงสีข้าวได้กระจายในอยู่ตามเมืองต่างๆ ในต่างจังหวัด เจ้าของโรงสีข้าวและกรรมกรส่วนใหญ่เป็นชาวจีน เมื่อมีการแข่งขันกันสีข้าวมากในกรุงเทพฯ เจ้าของโรงสีได้ส่งคนไปซื้อข้าวเพื่อต่อรองราคากับเจ้าของเรือข้าวก่อนที่มาถึงกรุงเทพฯ การเคลื่อนย้ายข้าวจากท้องนามายังโรงสีไม่มีปัญหาเลย เพราะมีกองทัพของพ่อค้าคนกลางที่คอยซื้อข้าวจากชาวนาและขายให้เจ้าของโรงสี ผู้ที่ประกอบอาชีพนี้จะทำงานหนัก รอบคอบและหลักแหลมในเชิงธุรกิจดังนั้นข้าวจึงอยู่ในมือของชาวจีนทั้งหมด ความไม่ระแວดระวังและความยากจนของชาวนามักบีบบังคับให้ชาวนาต้องขายผลิตผลทันทีหลังจากเก็บเกี่ยวแล้ว ถ้ามีฉะนั้นแล้ว ไม่ต้องสงสัยเลยว่าสถานภาพของตลาดจะอยู่ในมือของพ่อค้าคนกลาง ซึ่งจะกำหนดราคาที่จะซื้อในราคาที่จะทำให้พ่อค้าคนกลางได้กำไรอย่างมาก และเมื่อเข้ามาถึงกรุงเทพฯ พ่อค้าคนกลางก็จะทำให้ราคาข้าวสูงขึ้น ถ้ามีการสั่งซื้อจากตลาดต่างประเทศเข้ามาทันที พ่อค้าคนกลางสามารถสร้างผลกำไรได้อย่างมากภายใต้กฎเกณฑ์การซื้อขายเช่นนี้¹³⁸

Mr.Graham ได้บรรยายถึงพ่อค้าคนกลางที่พัฒนาขึ้นมาเป็นสถาบันว่า พ่อค้าคนกลางเหล่านี้จะเสียภาษีการค่าน้อยมาก และโอนรายได้เกือบทั้งหมดกลับไปยังบ้านเกิดเมืองนอนในประเทศจีน พฤติกรรมของพ่อค้าคนกลางนี้ทางฝ่ายรัฐบาลไทยไม่ค่อยพอใจนัก เช่นเดียวกับเจ้าของโรงสีก็พยายามรวมตัวกันต่อต้านพ่อค้าข้าวเปลือกเหล่านี้ แต่ในความเป็นจริงแล้ว วงจรการค้าเช่นนี้มีอยู่เพื่อตอบสนองตลาดที่บีบคั้น และเนื่องจากการขาดความมั่นใจในระหว่างเชื้อชาติต่างๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้อง การดำเนินการต่างๆ ของเจ้าของโรงสีมักจะล้มเหลวเมื่อมีความต้องการข้าวในตลาดสูง¹³⁹

พ่อค้ารับซื้อข้าวเปลือก ได้พัฒนามาเป็นเจ้าของโรงสีข้าวในชนบท และรับหน้าที่เป็นผู้สีข้าวส่งมอบให้กับพ่อค้าในเมืองหลวง แทนการจัดหาข้าวเปลือกเช่นเดิม ดังเช่นกรณีของโรงสีพิจิตรพันธ์ ของนายวิญญู ปัญจมาภิรมย์ ได้ก่อตั้งโรงสีโดยการสะสมทุนด้วยตนเอง นายวิญญูปัญจมาภิรมย์ เป็นชาวจีนไหหลำ อพยพมาจากประเทศจีนในปี พ.ศ. 2461(1918) มารับจ้าง

¹³⁸ Graham, W.A, Siam (London : Alexander Moring Limited, The Dela More, 1924), p.78-79.

¹³⁹ Ibid.,

ทำงานเป็นเสมียนโรงสีในกรุงเทพฯ 2 ปี ต่อมาได้อพยพมาอยู่ที่จังหวัดพิจิตร โดยรับจ้างเป็นครูสอนหนังสือเงินจนสะสมทุนได้พอประมาณ จึงหันมาประกอบอาชีพค้าข้าวเปลือก ต่อมาได้ร่วมทุนกับเพื่อน 4 คน ทุนละ 3,500 บาท ก่อตั้งโรงสีขึ้นชื่อว่าโรงสีพิจิตรพันธ์ รับซื้อข้าวเปลือกจากชาวนามาสีเป็นข้าวสาร แล้วนำบรรทุกใส่เรือไปส่งพ่อค้าข้าวในกรุงเทพฯ ให้กับบริษัทอันพงเหลา และซุ่นเชียงหลี¹⁴⁰ บริษัททั้ง 2 แห่งนี้เป็นบริษัทส่งออกข้าวรายใหญ่ของกรุงเทพฯ ส่งข้าวสารไปจำหน่ายประเทศสิงคโปร์และฮ่องกง¹⁴¹ นอกจากนี้ยังมีกรณีของนายเหล็ง แซ่ลิ่ม หรือหลวงวิจารณ์ภัยกิจ เป็นจีนแต่ใจ ได้ก่อตั้งโรงสีไฟแสงชะ ที่อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก เมื่อหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 โดยรับซื้อข้าวเปลือกจากพ่อค้าคนกลางบริเวณใกล้เคียงมาสีเป็นข้าวสารนำไปจำหน่ายที่พิษณุโลก และส่งตลาดที่กรุงเทพฯ¹⁴² บริษัทข้าวที่กรุงเทพฯ เหล่านี้ก็คือพวกบู้ฮั้งหรือพวกหยงฮั้งนั่นเอง

การขายข้าวของเจ้าของโรงสีต่างจังหวัดให้กับบริษัทส่งออกข้าวที่กรุงเทพฯ ส่วนใหญ่จะออกมาในรูปแบบการขาย การขายเชื่อ เจ้าของโรงสีต่างจังหวัดจะเดินทางไปติดต่อกับพ่อค้าข้าวที่กรุงเทพฯ ตัวแทนในการช่วยติดต่อพ่อค้าข้าว ก็คือ “หยง” จะทำหน้าที่พาพ่อค้าข้าวที่ต้องการข้าวสาร และคอยเก็บเงินให้แก่เจ้าของโรงสีที่ส่งข้าวมาทางกรุงเทพฯ การซื้อขายข้าวสารระหว่างโรงสีกับพ่อค้าข้าวสารที่กรุงเทพฯ มีลักษณะเป็นการขายเชื่อ โดยมี “หยง” เป็นผู้ดูแลให้¹⁴³ กลุ่ม “หยง” ทำหน้าที่เป็นตัวเชื่อมระหว่างบริษัทส่งข้าวออกกรุงเทพฯ และพ่อค้าข้าวต่างจังหวัดทำให้การซื้อขายข้าวสะดวกขึ้น ในบางครั้งหยงจะต้องเดินทางไปจัดการหาข้าว ให้กับบริษัทผู้ส่งออกในกรุงเทพฯ ด้วย หยง จึงทำหน้าที่ทั้งนายหน้าของโรงสีต่างจังหวัดและบริษัทส่งออกข้าวที่กรุงเทพฯ

การผลิตข้าวที่ขยายไปในจังหวัดต่างๆ ทั่วประเทศ ทำให้เมืองและชนบทจำเป็นต้องเชื่อมโยงกันมากขึ้น ในภาคอีสานอธิบดีกรมตรวจกสิกรรมได้รายงานสภาพการออกตรวจพื้นที่ในระหว่าง

¹⁴⁰ เพียงใจ เจริญโสพล, “บทบาทชาวจีนทางการผลิตและการค้าข้าวในบริเวณภาคเหนือตอนล่างของประเทศไทย หลังการสร้างเส้นทางรถไฟสายเหนือ พ.ศ. 2448-2488,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2537), หน้า 84.

¹⁴¹ เล่มเดียวกัน, หน้า 97.

¹⁴² เล่มเดียวกัน, หน้า 85.

¹⁴³ เล่มเดียวกัน, หน้า 96.

วันที่ 31 มีนาคม พ.ศ.2474 (1931) ถึง 5 มิถุนายน พ.ศ. 2475 (1932) ว่าการเดินทางระหว่างขอนแก่น และภูเวียง ได้ผ่านเกวียน 2-3 เล่ม ภายใน 7 ชั่วโมง ส่วนมากเกวียนเหล่านั้นบรรทุกข้าวเปลือกและเดินทางไปทางทิศตะวันออก กล่าวคือ ขอนแก่น เพื่อจำหน่ายข้าวเปลือกให้แก่โรงสี ณ ที่นั่น เกวียนเหล่านี้เล่มหนึ่งจะบรรทุกข้าวได้ 3-4 กระสอบ มีเกวียน 2-3 เล่ม บรรทุกข้าวเปลือกโดยใช้ลำแพนกรูทั้งเกวียน มีเกวียนหลายเล่มบรรทุกเขากวางเพิ่มจำนวนข้าวเปลือกไปด้วย บางเล่มเดินทางไปทางทิศตะวันออกบรรทุกแฝกอย่างเดียว เกวียนที่เดินทางไปทางทิศตะวันออก 172 เล่มบรรทุกข้าวเปลือก ที่เหลือ 10 เล่มบรรทุกแฝก และ 4 เล่มเป็นเกวียนเปล่า เกวียนที่เดินทางไปทางทิศตะวันตก 11 เล่มบรรทุกสินค้าเบ็ดเตล็ดอีก 18 เล่มบรรทุกสังกะสีลูกฟูกสำหรับมุงหลังคา และ 86 เล่มเป็นเกวียนเปล่า¹⁴⁴

สภาพการบรรทุกของเกวียนที่อำเภอภูเวียง แสดงให้เห็นถึงการเคลื่อนย้ายข้าวเปลือกเพื่อนำมาขายให้กับโรงสีที่อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น โรงสีที่ขอนแก่นนี้จะให้ราคาข้าวเปลือกเกวียนละ 25 บาท ต่อจากนั้นก็จะเป็นข้าวสารส่งต่อมาขายในกรุงเทพฯ อีกทีหนึ่ง¹⁴⁵ ราคาข้าวเปลือกที่ซื้อขายกันในต่างจังหวัดจะถูกกว่ากรุงเทพฯ มาก ใน พ.ศ.2474 (1931) ถึง 2475 (1932) ราคาข้าวเปลือกที่กรุงเทพฯ จะอยู่ในระหว่างราคา 35-48 บาท ต่อเกวียน¹⁴⁶ ขณะที่ราคาข้าวเปลือกที่ต่างจังหวัดจะอยู่เพียง 25 บาทต่อเกวียน การที่พ่อค้าคนกลางในต่างจังหวัดสามารถถดราคาข้าวเปลือกที่อยู่ห่างไกลได้มาก โรงสีจึงขยายตัวเข้าไปตั้งในแหล่งปลูกข้าวต่างๆ มากขึ้น ชาวบ้านในภาคอีสานแม้ว่ายังไม่ละทิ้งการทอผ้า และอุตสาหกรรมในครัวเรือนทั้งหลาย แต่ก็นิยมบริโภคสินค้าเข้าจากโรงงานอุตสาหกรรมมากขึ้น ดังนั้นสภาพของเกวียนที่บรรทุกสินค้าออกจากขอนแก่นพบว่ามีการบรรทุกสังกะสีลูกฟูกสำหรับมุงหลังคา จำนวนหลายเล่มเกวียนด้วยกัน สังกะสีลูกฟูกนี้เป็นสินค้าจากโรงงานอุตสาหกรรมที่ถูกส่งจากกรุงเทพฯ เข้าไปที่ขอนแก่นอีกทีหนึ่ง ชาวบ้านเมื่อขายข้าวได้แล้วก็จะซื้อสังกะสีนี้กลับไป

Graham ได้กล่าวถึงสินค้านำเข้าจากโรงงานอุตสาหกรรมว่า ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 มีการเปลี่ยนแปลงในตลาดสินค้านำเข้า คือสินค้านำเข้าเริ่มเข้ามามีบทบาทในตลาดของไทยมากขึ้น ชาวไทยเริ่มบริโภคสินค้านำเข้าที่นอกเหนือจากความจำเป็น ในการดำรงชีวิตเพิ่มขึ้นด้วย และเนื่อง

¹⁴⁴ หจข. (3) สร.0202. 45/3 จดหมายเหตุสุภาพเผยแผ่พาณิชย์ พ.ศ. 2476 หน้า 480.

¹⁴⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 481.

¹⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 455.

จากภายในสังคมไทยไม่สามารถผลิตสินค้าเหล่านี้เอง ความต้องการของคนไทยจึงต้องพึ่งพิงกับสินค้านำเข้า สินค้าเหล่านี้จะมีจำหน่ายทั่วอาณาจักรตามตลาดในหมู่บ้าน สินค้าเหล่านี้ได้แก่ ผ้าจากแมนเชสเตอร์ (Manchester) และ บอมเบย์ (Bombay) ขนบึงกรอบบรรจุกระป๋องเป็นที่คุ้นเคยกันอย่างดี นมจากสวิสและนอร์เวย์ บุหรี่จากบริษัทต่างๆ ที่แข่งขันกันโฆษณาด้วยสีสันสดใส สินค้าเหล่านี้สามารถพบเห็นได้อยู่ทั่วไป ชาวบ้านนุ่งห่มด้วยผ้าลายดอกสีสดต่างๆ จากอังกฤษ และอินเดีย ชงน้ำชาในกาเหล็กเคลือบสีน้ำเงินหรือสีชมพู และเพลงในถ้วยกระเบื้องและจานรองที่เข้าชุดกัน เคลือบทองรอบๆ ขอบ และตกแต่งด้วยถ้อยคำที่เป็นภาษาต่างประเทศ เช่น ถ้อยคำขออภัย "Forget me not" หรือถ้อยคำอุทิศให้ "For a good child" ¹⁴⁷ Graham ได้บรรยายถึงสินค้านำเข้าเหล่านี้ว่าได้เข้าไปในหมู่บ้านที่ห่างไกล แม้แต่ชาวเขาเมื่อเปิดเปิบของเขาออกมา สิ่งที่พบนอกจากหมากสีเสียด และแหวนม้วนผมแล้ว สิ่งของจำเป็นอื่นๆ ที่เพิ่มเติมขึ้นมาคือ ไม้ขีดไฟ ของญี่ปุ่นหรือจีน ของบุหรี่ยี่ห้อ "Cycle" หรือ "Eagle" กระป๋องดีบุกใบเล็กๆ พร้อมด้วยกระจกหน้าต่างที่ปิดสัดส่วนปิดอยู่ และบางครั้งก็มีมีดพกเลียนแบบพวก แยกกี้ (Yankee) ¹⁴⁸ ภาพของสิ่งของเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันของชาวบ้านเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงสินค้านำเข้าจากต่างประเทศทั้งตะวันตก และตะวันออก ได้เข้าไปมีบทบาทในวิถีชีวิตของชาวชนบทไทย

ในปี พ.ศ. 2477 (1934) นายเจมส์ เอ็ม แอนดรูส์ (Mr. James M Andrews) แห่งมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด (Harvard University) ได้เข้ามาทำการสำรวจสภาพเศรษฐกิจชนบทไทย ครั้งที่ 2 การดำเนินการนี้เป็นความร่วมมือระหว่างรัฐบาลไทย กับมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด การสำรวจครั้งนี้ได้แสดงถึงสภาพเศรษฐกิจชนบทไทยในระหว่าง พ.ศ. 2476-2478 (1933-1935) ¹⁴⁹ ชาวไทยซื้อผ้าและผลิตภัณฑ์สิ่งทอจากตลาดบริโภคมมากขึ้น ในปี พ.ศ. 2476 (1933) ปรากฏว่าชาวภาคกลางใช้เงินซื้อผ้าจากตลาดบริโภคมเป็นเงิน 12.65 บาท คิดเป็นร้อยละ 4.41 ของรายจ่ายทั้งหมด ชาวภาคใต้ใช้เงินซื้อผ้าจากตลาดบริโภคม เป็นเงิน 5.62 บาท คิดเป็นร้อยละ 7.06 ของรายจ่ายทั้งหมด ชาวภาคเหนือใช้เงินซื้อผ้าจากตลาดบริโภคมเป็นเงิน 5.46 บาท คิดเป็นร้อยละ 8.86 ของรายจ่ายทั้งหมด และภาคอีสานใช้เงินซื้อผ้าจากตลาดบริโภคมเป็นเงิน 3.73 บาท คิดเป็นร้อยละ 7.07 ของรายจ่ายทั้งหมด

¹⁴⁷ Graham, *Ibid.* p.117.

¹⁴⁸ *Ibid.*

¹⁴⁹ Andrew, James M., *Siam 2nd Rural Economic Survey 1934-1935*

ตารางที่ 14 การใช้จ่ายประจำปีของชาวไทยในปี พ.ศ.2476 (1933)

(หน่วย : บาท)

ภาค	ทำการ เกษตร	อาหาร	ผ้า	ค่าใช้ จ่ายใน บ้าน	ค่าเช่า ที่ดิน	ใช้หนี้	ค่าใช้ จ่ายอื่นๆ	รวมค่า ใช้จ่าย
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	33.3	8.72	3.73	3.33	0.23	0.25	8.18	29.58
ภาคใต้	4.41	23.92	5.82	5.84	1.26	0.70	15.59	58.59
ภาคเหนือ	7.27	16.10	5.46	4.46	2.06	0.73	14.79	51.93
ภาคกลาง	33.76	49.80	12.65	10.18	19.56	12.80	29.82	177.46

ที่มา : Andrews, James M., Siam 2 nd Rural Economic Survey 1934-1935. p.216.

ตารางที่ 15 รายรับ ค่าใช้จ่ายทั้งหมดและค่าใช้จ่ายในการซื้อผ้า ปี พ.ศ.2476 (1933)

(หน่วย : บาท)

ภาค	รายได้ทั้งหมด	รายจ่ายทั้งหมด	ค่าใช้จ่ายในการซื้อผ้า	คิดเป็นร้อยละ
ตะวันออกเฉียงเหนือ	30.16	29.58	3.73	7.07
ภาคใต้	73.89	58.59	5.82	7.06
ภาคเหนือ	65.20	51.93	5.46	6.86
ภาคกลาง	184.56	177.46	12.65	4.41

ที่มา : Andrews, James M., Siam 2 nd Rural Economic Survey 1934-1935. p.197 ,
p.217.

ในภาคกลางและภาคใต้การทอผ้าเกือบจะไม่ปรากฏให้เห็นอีกแล้ว ถึงแม้ว่าเครื่องมือทอผ้ายังคงมีปรากฏให้เห็นอยู่บ้าง ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือการซื้อผ้าจากตลาดมีน้อยกว่าภาคอื่น เหตุผลสำคัญที่ชาวอีสานหันมาซื้อผ้าจากตลาด ทั้งที่สามารถทอผ้าอย่างดีใช้ได้กันทุกครัวเรือน เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงในการแต่งตัวใหม่ ผ้าแถบรัดอก หรือผ้าคาดอก ของหญิงไทยที่ทอกันในครัวเรือนได้หายไปแล้ว และถูกแทนที่ด้วยผ้าแถบรัดอกจากต่างประเทศ และยังมีเสื้อแบบใหม่

ที่เหมือนกับเสื้อชั้นในแบบเก่าของสตรีชาวยุโรปเข้ามาแทนที่ผ้าของชาวพื้นเมือง ไสร่งที่ออกแบบเป็นลายดอกไม้สีสันสดใสเป็นที่ต้องการอย่างมากของชาวอิสาน และมีขายในตลาดเกือบทุกแห่ง ลายผ้าเหล่านี้ได้ออกแบบตามอย่างผ้าของมาเลย์ และชวา ไสร่งเหล่านี้ได้นำเข้ามาจากต่างประเทศ ราคาถูก และสีสันสดใสและถึงแม้ว่าผ้าไสร่งเหล่านี้จะใช้ได้ไม่ทนเท่ากับไสร่งที่ชาวพื้นเมืองทอใช้เอง แต่ชาวอิสานก็กระตือรือร้นที่จะบริโภคสินค้าเหล่านี้¹⁵⁰

ผ้าซิ่น เป็นผ้าถุงสั้นของผู้หญิงลาวคล้ายไสร่ง ในขณะนั้นก็นำเข้ามาจากต่างประเทศเช่นกัน ญี่ปุ่นเป็นผู้ผลิตผ้าซิ่นฝ้ายพิมพ์ ราคาถูกซึ่งมีลวดลายหลากหลายนี้ ได้ออกแบบลวดลายตามแบบลายทอพื้นบ้านผู้หญิงลาวทางตะวันออก แต่สีสันของผ้าจะสดใสกว่า ผ้าซิ่นชนิดนี้ประสบความสำเร็จอย่างมาก และเป็นที่ยอมรับในตลาดตามเมืองต่างๆ ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เช่นเดียวกับผ้าเช็ดตัว และผ้าห่มที่นำเข้ามาจากต่างประเทศก็มีแนวโน้มที่จะเข้าไปแทนที่ผ้าห่มที่หนักของชาวพื้นเมือง การใช้จ่ายในการซื้อเครื่องนุ่งห่ม ของชาวอิสานในความเป็นจริงแล้ว จะเน้นหนักไปในเรื่องของการซื้อวัตถุทิพย์ คือ ด้ายฝ้ายและด้ายไหมสังเคราะห์ ชาวอิสานพบว่าด้ายพื้นเมืองสีสันไม่สดใส สีเหล่านี้ได้มาจากต้นพืชหลากหลายชนิด ด้ายเหล่านี้ถูกแทนที่ด้วยเส้นใยสังเคราะห์จากต่างประเทศ ราคาถูก ขณะเดียวกันสีก็สดใสกว่า ด้ายไหมสังเคราะห์ให้ประกายสดใสกว่าไหมดิบของชาวพื้นเมือง ชาวอิสานเข้าใจว่าการใช้ไหมเหล่านี้ทอผ้าจะทำให้ได้ผ้าชนิดที่ดีขึ้น ด้ายฝ้ายที่ใช้ทอชาวบ้านมักจะซื้อจากตลาด เนื่องจากฝ้ายพื้นเมืองมีไม่เพียงพอ ในหลายท้องที่พบว่าราคาของไหมนั้นถูกกว่าฝ้าย¹⁵¹

ในภาคกลางเป็นภาคที่มีการซื้อผ้าและผลิตภัณฑ์สิ่งทอต่างๆ บริโภคมากที่สุด ในรายงานของนายเจมส์ เอ็ม แอนดรูส์ กล่าวว่าเครื่องนุ่งห่มเกือบทุกชนิดของชาวภาคกลาง ซื้อจากตลาด ฝ้ายคุณภาพไม่ดีผลิตในกรุงเทพฯ โดยชาวจีน ซึ่งทอด้วยกี่กระตุก ส่วนคุณภาพของผ้าถุงที่ดีกว่านั้นจะนำเข้ามาจากดินแดนตะวันออกเฉียงใต้ และผ้าถุงไหมส่วนใหญ่จะนำเข้ามาจากประเทศจีน สำหรับผ้าซิ่นได้รับความนิยมในหมู่ชาวกรุงเทพฯ เมื่อไม่นานมานี้ ซึ่งก่อนหน้านั้นผู้หญิงกรุงเทพฯ จะสวมผ้าถุงเช่นเดียวกับหญิงไทยเกือบทั้งหมด ผ้าซิ่นเหล่านี้จะทอมาจากเชียงใหม่ ลำพูน ชนบท และอุบล ผ้าจากอิสานจะราคาแพงกว่าผ้าทางเหนือ ที่ทอด้วยลวดลายที่ง่ายกว่า

¹⁵⁰ Ibid. p. 123.

¹⁵¹ Ibid. p. 123-127.

สำหรับในภาคกลางแล้วกล่าวได้ว่า ผ้าคาดอก ผ้าชะม้า ผ้าห่ม และโล่ง เกือบทั้งหมดนั้นสั่งเข้ามาจากต่างประเทศ¹⁵²

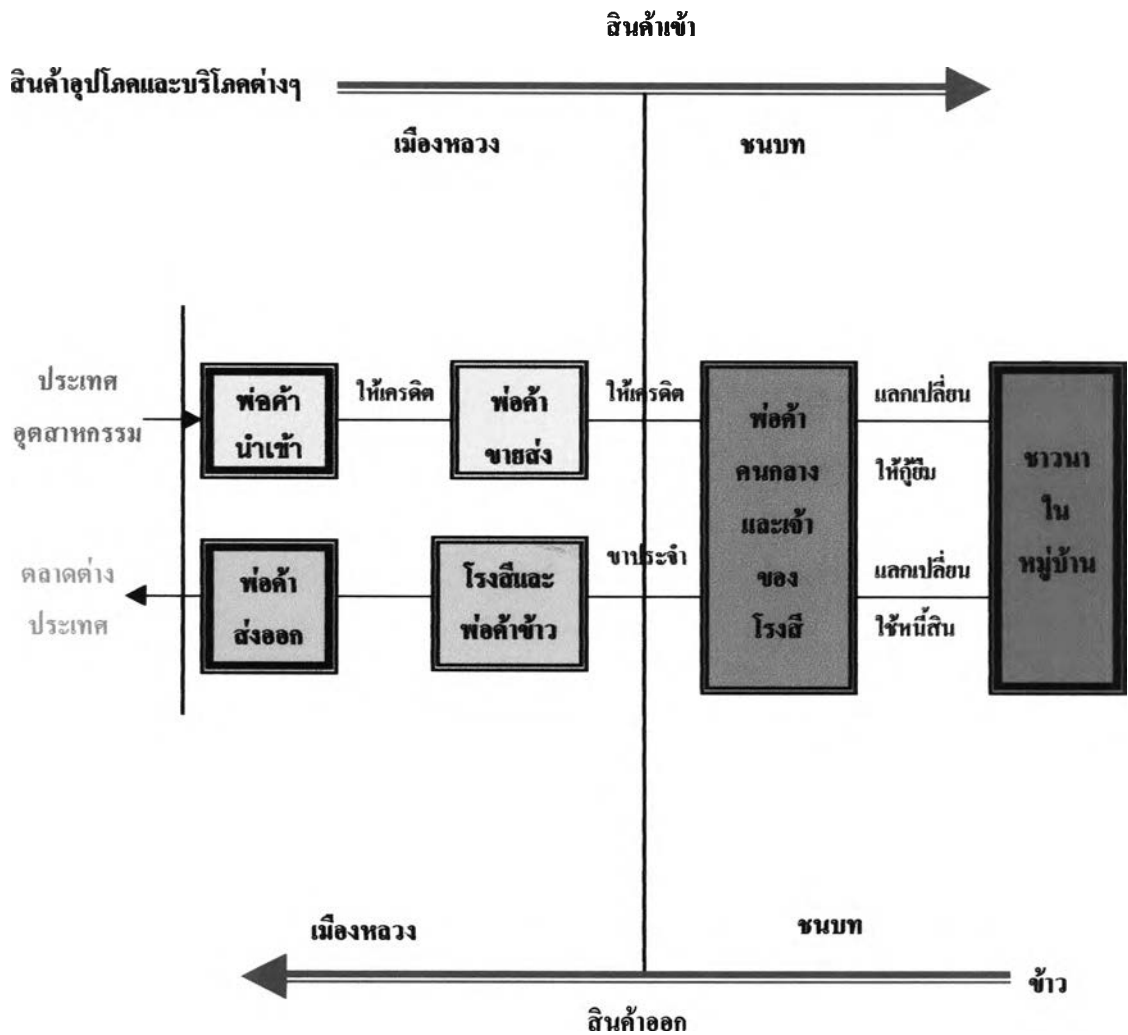
การที่ชนบทไทย หันมาบริโภคผ้า และผลิตภัณฑ์จากต่างประเทศไม่ว่าจะเป็นในเรื่องของ ผ้าถุง ผ้าซิ่น ผ้าคาดอก ผ้าห่ม ผ้าเช็ดตัว ผ้าชะม้า ผ้าโล่ง หรือ การซื้อเส้นด้ายฝ้าย ไหมสังเคราะห์เพื่อใช้ในการทอผ้า ทำให้การนำเข้าผลิตภัณฑ์เหล่านี้จากต่างประเทศมีแนวโน้มสูงขึ้นทุกปี โรงงานทอผ้าที่ผลิตผ้าซิ่นเองของชาวจีนก็มีบทบาทสำคัญในการผลิตเครื่องนุ่งห่ม ให้ชาวชนบทได้ใช้สอย การเพิ่มขึ้นของการนำเข้า และการผลิตสิ่งทอเองในกรุงเทพฯ ทำให้ธุรกิจการค้าผ้าและผลิตภัณฑ์สิ่งทอของชาวจีนขยายตัวมากขึ้น พ่อค้าชาวจีนได้กลายเป็นกลุ่มที่พ่อค้าที่สำคัญในการเข้าควบคุมธุรกิจประเภทนี้

พ่อค้าคนกลางรับซื้อข้าวและพ่อค้าขายผ้าในต่างจังหวัดในบางแห่งจะเป็นคนกลุ่มเดียวกัน เช่น สระบุรี นายแก้งฮุย แซ่เหลียว นายแปะแดง แซ่เหลียว และนายกิมฮั่ง แซ่แต้ 2 ตระกูล แซ่เหลียว และแซ่แต้ เป็นพ่อค้าจำหน่ายผ้าพื้นเมือง ผ้าซิ่น ผ้าขาวม้า และผ้าต่างประเทศที่อำเภอเมืองสระบุรี และยังเป็นเจ้าของโรงสีข้าวที่ตำบลปากเพรียว อำเภอเมือง จังหวัดสระบุรีอีกด้วย การประสบความสำเร็จจากการเป็นพ่อค้าท้องถิ่นในการประกอบธุรกิจทั้ง 2 ประเภทคือ ขายข้าว และขายผ้า ทำให้ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ทั้ง 2 ตระกูลนี้ได้ร่วมทุนกันจัดตั้ง ห้างฮ่งเอี้ยเซ่ง (ภายหลังเปลี่ยนเป็นบริษัท ธานีพรชัยจำกัด) ขึ้นที่กรุงเทพฯ ใน ปีพ.ศ. 2489 (1946) ด้วยทุนจดทะเบียน 240,000 บาท¹⁵³ กลุ่มนี้ได้กลายเป็นกลุ่มค้าข้าวที่สำคัญของไทย หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ด้วย กรณีกลุ่มฮ่งเอี้ยเซ่งนี้นับเป็นความสำเร็จของพ่อค้าจากชนบทที่เคลื่อนย้ายการลงทุนเข้ามาตั้งร้านข้าวที่ถนนทรงวาด และเป็นผู้ส่งข้าวรายใหญ่ของประเทศต่อมา

¹⁵² Ibid. p.127.

¹⁵³ ระวีวรรณ เกียรติกำพลชัย, “ลักษณะและบทบาทของกลุ่มพ่อค้าส่งออกข้าวของประเทศไทย พ.ศ. 2489-2528,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาเศรษฐศาสตร์บัณฑิต วิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532), หน้า 37.

ตารางที่ 15 แบบจำลอง ความสัมพันธ์ระหว่างพ่อค้าในเมืองหลวงและพ่อค้าในชนบท

ความสัมพันธ์ระหว่างพ่อค้าเมืองหลวงโดยเฉพาะกลุ่มบั้ง หรือหยั้ง กับพ่อค้าในต่างจังหวัด ทั้งพ่อค้าโรงสี คนกลาง เป็นไปอย่างใกล้ชิด ทรวงวดได้พัฒนาขึ้นมาเป็นศูนย์กลางของสินค้าออกและสินค้าเข้า ส่วนลำเพ็งได้พัฒนาเป็นตลาดขายส่งของประเทศ ก็เนื่องจากขบวนการเชื่อมโยงทางการค้าระหว่างเมืองและชนบทมีมากขึ้น สินค้าเข้าจากโรงงานอุตสาหกรรมต่างประเทศจะถูกนำเข้าจากพ่อค้าจีนและตะวันตก มาส่งมอบให้พ่อค้าขายส่งในกรุงเทพฯ ส่วนใหญ่ก็จะอยู่บนถนนทรวงวดและลำเพ็ง พ่อค้าขายส่งสินค้าก็จะส่งสินค้าไปให้พ่อค้าคนกลางหรือนายทุนในชนบท เพื่อให้ขายส่งเหล่านั้นจำหน่ายสินค้าเข้าไปในหมู่บ้าน หลังจากขายสินค้าแล้วพ่อค้า

ก็จะซื้อสินค้าจากหมู่บ้านที่สำคัญ คือ ข้าว ออกมาเพื่อจะนำข้าวทั้งในรูปข้าวเปลือกและข้าวสาร ส่งมอบให้โรงสีและบริษัทค้าข้าวในกรุงเทพฯ อีกที่หนึ่ง กลุ่มพ่อค้าข้าวในกรุงเทพฯ เหล่านี้ก็จะทำหน้าที่ในการส่งออกต่างประเทศ

การขยายตัวการส่งออกข้าว การเพิ่มการผลิตข้าวในชนบทของไทย และการบริโภคสินค้าจากโรงงานอุตสาหกรรมโดยเฉพาะผ้า และสิ่งทอทั่วไทยทำให้พ่อค้าทั้งเมืองหลวงและชนบทต้องเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน การเติบโตและพัฒนาการของพ่อค้าหรือนายทุนในเมืองหลวง ส่วนสำคัญก็มาจากขบวนการเชื่อมต่อระหว่างเมืองหลวงและชนบท ที่เกิดขึ้นหลังสงครามโลกครั้งที่ 1

พ่อค้าคนกลาง หรือนายทุนในชนบท บางคนก็สร้างปัญหาให้การปกครองของท้องถิ่นและเมืองหลวงมาก หลวงสิทธิเทพการ เป็นนายทุนท้องถิ่นที่อื้อฉาวและมีคดีความที่ขึ้นสู่ศาลฎีกามากที่สุดในช่วงระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 1 ถึง 2 โดยเฉพาะในช่วง พ.ศ.2475-2476 (1932-1933) ถูกฟ้องร้องจากอัยการและชาวบ้านที่ถูกโกงที่ดิน และทรัพย์สินอยู่หลายคดีด้วยกัน หลวงสิทธิเทพการ เดิมชื่อนายกิมเลียง วังตาล เกิดเมื่อประมาณ พ.ศ.2427 (1884) ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่หนองกบ ตำบลบางตาล อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี นายกิมเลียง ผู้นี้เป็นผู้มีอิทธิพลกว้างขวางคนหนึ่งในลุ่มแม่น้ำแม่กลอง ในเขตนครปฐม ราชบุรี และเพชรบุรี เป็นเจ้าที่ดินและพ่อค้าเงินกู้รายใหญ่ นอกจากนี้ยังเป็นเจ้าของกิจการมากมายในเขตจังหวัดราชบุรี นายกิมเลียงเป็นพ่อค้าข้าวสำคัญในเขตบางตาล ประกอบกิจการโรงสี และเป็นนายทุนเงินกู้ด้วย โดยให้ชาวนากู้ยืมเงินโดยใช้ที่ดิน และทรัพย์สิน เช่น โค เป็นหลักทรัพย์ประกัน ในปี พ.ศ.2466 (1923) นายกิมเลียง ได้ทำหนังสือกราบบังคมทูลต่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 7) ขอลงอาณัติ 8 สายที่เขาเป็นหัวเรี่ยวหัวแรง ในการจัดสร้างในเขตบางโป่ง จังหวัดราชบุรี และในเขตคลองบางตาล นครไชยศรี ถนนทั้ง 8 สายนี้เป็นถนนสำหรับยานพาหนะ เช่น รถและเกวียน โค กระบือ เดินได้ 2 สาย เดินได้เฉพาะเกวียนและสัตว์พาหนะ 1 สาย อีก 5 สายใช้ได้เฉพาะผู้คนสัญจรไปมาเท่านั้น การก่อสร้างถนนทั้ง 8 สายนี้ ดำเนินมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2462 (1919) และสร้างเสร็จในปี พ.ศ. 2466 (1923) รวมการก่อสร้างถนน 8 สายใช้เงินทั้งสิ้น 34,449 บาท 78 สตางค์ การถวายถนนต่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ในครั้งนี้ นายกิมเลียงอ้างว่า เพื่อให้ผ้าของทูลีพระบาททรงพระเกษมสำราญ¹⁵⁴ นายกิมเลียงผู้นี้ได้ชื่อว่าเป็นบุคคลที่พยายามติดต่อใกล้ชิดกับราชสำนักและข้าราชการผู้ใหญ่ที่อยู่ในเมืองหลวงนอกจากทำการค้าขายในเขตบ้านโป่ง

¹⁵⁴ หจข. ร.6 คค 6.1/27 นายกิมเลียง วังตาล สร้างถนน 8 สายให้รัฐบาล

และวังศาลแล้ว นายกิมเลียงยังทำธุรกิจป่าไม้ซึ่งต้องขอรับทำสัมปทานกับรัฐบาลในเขตจังหวัดกาญจนบุรีด้วย¹⁵⁵

ความเป็นผู้มีอิทธิพลของหลวงสิทธิเทพการ เป็นที่กล่าวขานกันทั่วไปในประเทศและมีอยู่ครั้งหนึ่ง หนังสือพิมพ์ The New York Times ของอเมริกา ฉบับวันที่ 30 มีนาคม พ.ศ. 2475 (1932) ได้ลงข่าวของนายกิมเลียง วังศาล หรือหลวงสิทธิเทพการผู้นี้ ว่าเป็นคนใกล้ชิดกับราชสำนักได้ช่วยเหลือผู้คนไว้มากมายลับๆ คิดขบถต่อราชสำนัก โดยนายกิมเลียงรวบรวมพรรคพวกจากผู้ที่เป็นลูกหนี้ ทำการฝึกหัดแบบทหาร อย่างที่ไม่เคยมีในตำนาน แม้แต่ขบถที่เกิดขึ้นในอเมริกากลางและใต้ หนังสือพิมพ์ฉบับนี้ได้บรรยายสภาพชีวิตของนายกิมเลียงว่า เป็นข้าราชการกรมท่าซ้าย มีบ้านพักเปรียบเสมือนวังสูง 3 ชั้น ประดับประดาอย่างวิจิตร และยังมีบ้านประมาณอีก 50 หลังอยู่ล้อมรอบในเขตนครไทรบุรี เมืองนครปฐม เล่าลือกันว่านายกิมเลียงมีทรัพย์สินถึง 10 ล้านบาท หรือประมาณ 5 ล้านเหรียญสหรัฐ เงินประมาณ 1 ใน 5 ส่วนนี้ นายกิมเลียงได้ให้ชานากู๋ยืมไปชานาพวกนี้ต้องจ่ายทั้งต้น และดอกเบี้ย คืนโดยการมาฝึกทหารให้ อิทธิพลของนายกิมเลียงมีมากเนื่องจากมีเพื่อนที่มีอำนาจอยู่ในกรุงเทพฯ เมื่อฤดูหนาวที่แล้งมีราษฎร 300 คน เข้าชื่อกันทำฎีกาเสนอผู้ว่าราชการเมืองนครปฐม กล่าวโทษเรื่องนำลูกหนี้มาเป็นทาส ผู้ว่าราชการจังหวัดได้ทำการไต่สวนเรื่องราว แต่ก็ต้องถูกอิทธิพลของผู้มีอำนาจโยกย้ายไปที่อื่น ต่อมาพระองค์เจ้าอาทิตย์ได้รับแต่งตั้งให้มาสะสางคดีนี้แทน โดยได้ร่วมกับพระพิจารณกลกิจ หัวหน้าแผนกตำรวจกองพิเศษ สืบสวนคดีนี้ พร้อมกับรวบรวมพยานได้ 200 คน ในที่สุดนายกิมเลียงก็ถูกจับดำเนินคดี¹⁵⁶

บทความของหนังสือพิมพ์ The New York Times ฉบับนี้เป็นที่วิพากษ์วิจารณ์ในราชสำนักเป็นอย่างมาก พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวิจารณ์ว่า “เรื่องนี้ออกจะซ้นและหนังสือพิมพ์ The New York Times คงได้เรื่องไปจากหนังสือพิมพ์ Bangkok Daily Mail”¹⁵⁷ การที่พระองค์ทรงวิจารณ์เช่นนี้ เพราะหนังสือพิมพ์ The New York Times นำเรื่องไปแต่งให้

¹⁵⁵ หจข. สบ. 2.47/74 เล่ม 5 หลวงสิทธิเทพการ ขอพระบรมราชานุญาตทำป่าไม้กระยาเลยในแขวงจังหวัดกาญจนบุรี

¹⁵⁶ หจข. ร.7 รล. 19.3/37 นวยอร์คไทม์ ลงข่าวเรื่องนายกิมเลียง วังศาล

¹⁵⁷ เรื่องเดียวกัน

สนุกสนานยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตามเรื่องการใช้สิทธิพลของนายกิมเลียง วังตาล ในเขตนครปฐม และราชบุรี ก็เป็นความจริง เพราะปรากฏว่ามีราษฎรร่วมกันฟ้องร้องเรื่องการใช้สิทธิพลของเขาอยู่เสมอ

ในปี พ.ศ.2476 (1933) นักโทษชื่อยวม ถึก และตัน ที่ถูกศาลพิพากษาคดีคุกที่จังหวัดราชบุรี ในปี พ.ศ. 2471 (1928) ร้องทุกข์ว่าหลวงสิทธิเทพการผู้นี้ ได้ปลุกพยานเท็จปรักปรำให้พวกเขาต้องติดคุกคดีฆ่าคนตาย และขอร้องให้ทางการพิจารณาใหม่ คดีนี้นักโทษทั้ง 3 คนถูกกล่าวหาว่าฆ่านายแจ้ง อินทโชติตาย โดยหลวงสิทธิเทพการ ซึ่งไม่ได้เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์นี้เลยได้หาพยานปรักปรำการเข้าไปเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์นี้ ของหลวงสิทธิฯ เป็นการแต่งเรื่องขึ้นทำให้ผู้ผิดที่แท้จริงพ้นจากลงโทษ และผู้ที่ไม่ได้ทำผิดต้องติดคุก เป็นการแสวงหาผลประโยชน์ในขบวนการหลวงสิทธิฯ ได้เรียกร้องผลประโยชน์ทั้งเงิน และโฉนดที่ดินจากผู้พ้นจากการลงโทษ ส่วนนายยวม นายถึก และตัน ไม่ยอมเสียเงินให้แก่หลวงสิทธิฯ เลยถูกปรักปรำให้ติดคุก นักโทษทั้ง 3 คน ยังให้การว่าคนในแถบนี้กลัวหลวงสิทธิทุกคน คดีนี้แม้ว่าทางการจะเห็นใจนักโทษ แต่กรรมวิธีการเห็นว่าเป็นคดีที่ศาลฎีกาได้พิจารณาเสร็จเด็ดขาดแล้ว จะร้องฟื้นขึ้นพิจารณาใหม่ไม่ได้ ไม่มีทางที่จะช่วยเหลือได้¹⁵⁸

ในช่วงระยะ พ.ศ. 2470-2480 (1927-1937) อิทธิพลในท้องถิ่นของหลวงสิทธิฯ มีมาก และเป็นนายทุนเงินกู้รายใหญ่ที่สุด มีคดีฟ้องร้องในเรื่องทรัพย์สิน ระหว่างลูกหนี้ และเจ้าหนี้หลายรายด้วยกัน การให้กู้ยืมก็มักจะใช้หลักทรัพย์ที่เป็นที่ดินเป็นประกัน ในความขัดแย้งกับลูกหนี้ หลวงสิทธิฯ จะมีวิธีการจัดการด้วยอำนาจอิทธิพลของตนเอง โดยไม่พึงกฎหมายเช่น ในวันที่ 1-28 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2473 (1930) หลวงสิทธิฯ ได้จับนางไสว สอาดแก้ว และนายเที่ยง สอาดแก้ว ราษฎรในเขตหนองกบ จังหวัดราชบุรี มาเขียนตีมีบาดแผลหลายแห่ง¹⁵⁹ คดีของหลวงสิทธิฯ แม้จะมีมากที่สุดศาลฎีกา แต่หลวงสิทธิฯ ไม่ได้รับการพิจารณาลงโทษถึงติดคุก เนื่องจากศาลพิจารณาว่าขาดหลักฐานที่ชัดเจน ในปี พ.ศ.2478 (1935) ราษฎร 12 คน ได้ถวายฎีกาของพระราชทานระงับภัยอันเกิดจากการรุกรานของหลวงสิทธิเทพการ ซึ่งได้ให้ลูกจ้างทำการรุกรานเบียดเบียนข้าวและที่นาของราษฎรที่เกิดจากการ หักสร้างทางพงในเขตบ้านหนองโสน ที่ดินดัง

¹⁵⁸ หจข. สร.0201.40/537 เรื่องอ้ายยวม ถึก ตัน นักโทษ ร้องว่าหลวงสิทธิเทพการ ปลุกพยานปรักปรำจำเลยในคดีฆ่าคนตายจนต้องรับโทษจำคุก

¹⁵⁹ คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 831 และ 832 พ.ศ.2476 คดีระหว่างอัยการราชบุรี โจทย์ และ หลวงสิทธิเทพการจำเลย

กล่าวไม่ใช่ที่ของหลวงสิทธิฯ กระทรวงมหาดไทยได้ทำการระงับเหตุ โดยให้กรรมการอำเภอ พร้อมด้วยกำนัน ท้องที่ทำรังวัดแบ่งที่ดินให้ราษฎรคนละ 25 ไร่ ต่อมาที่ป่าหนองโสนได้เปลี่ยนสภาพเป็นที่นากว่าครึ่งของจำนวนที่พระราชทาน หลวงสิทธิฯ ได้พยายามจะเอาที่ดินบริเวณนี้ด้วยอิทธิพลโดยใช้ลูกจ้างเป็นจำนวนมาก มีอาวุธเข้าทำการรังควานราษฎรที่มีที่นาในป่าพง ให้ได้รับความเดือดร้อน และขู่เชิญบังคับเอาเงินคนละ 120 บาท เป็นค่าที่พระราชทาน ถ้าไม่มีเงินก็จะต้องทำหนังสือเช่ากับหลวงสิทธิฯ ราษฎรจำนวนหนึ่งหวาดกลัวอิทธิพลของหลวงสิทธิฯ ได้อพยพไปอยู่ที่อื่น ส่วนผู้ที่ยังคงอยู่ก็มีความหวาดกลัวในพฤติกรรมมรุกรานของหลวงสิทธิฯ และลูกจ้างเป็นอย่างมาก¹⁶⁰

นายกิมเลียง วังตาล หรือหลวงสิทธิเทพการ เป็นตัวอย่างที่ดีของพ่อค้าท้องถิ่น ที่พยายามสร้างความสัมพันธ์กับราชสำนักและได้รับตำแหน่งเป็นข้าราชการ การมีตำแหน่งราชการทำให้หลวงสิทธิเทพการใช้อำนาจและอิทธิพลมากขึ้น พฤติกรรมการใช้อำนาจของหลวงสิทธิฯ เป็นพฤติกรรมที่นอกเหนือกฎหมาย เป็นลักษณะที่เรียกว่า “เจ้าพ่อ” ทั้งอำนาจรัฐทั้งท้องถิ่นและส่วนกลางก็ไม่สามารถเข้าไปจัดการได้ สภาวะเช่นนี้เกิดจากการที่ราษฎรมีหนี้สินมาก ขาดแคลนเงินต้องนำเอาทรัพย์สินไปจำนอง และในที่สุดทั้งที่ดินและทรัพย์สินต่างๆ ก็ต้องสูญสิ้นไป

3. พ่อค้าจีนกับธุรกิจธนาคารพาณิชย์ ประกันภัยและการเดินเรือ

กิจการธนาคาร ประกันภัย และการเดินเรือ เป็นกิจการที่ช่วยให้ธุรกิจการส่งออกและการนำเข้าของพ่อค้าสะดวกขึ้น พ่อค้าจีนได้พัฒนาการค้าของตนครบวงจรโดยดำเนินธุรกิจทั้ง 3 นี้เมื่อการค้าขยายตัวขึ้นภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 กิจการทั้ง 3 นั้นนอกจากจะแสดงให้เห็นพัฒนาการทางการค้าของชาวจีนแล้ว ยังแสดงให้เห็นชีวิตทางเศรษฐกิจของชาวจีนที่ร่วมมือกันต่อสู้แข่งขันกับนักธุรกิจตะวันตก แม้ว่าธุรกิจเหล่านี้จะมีขนาดเล็กและการบริหารก็ใช้ระบบครอบครัวความเชื่อถือในหมู่พ่อค้าด้วยกันก็ตาม

¹⁶⁰ หจข. สร. 0201.40/2159 นายอน ไชยอ่อน กับพวกราษฎรป่าหนองโสน กล่าวโทษหลวงสิทธิเทพการ (พ.ศ. 2482)

3.1 ธนาคารพาณิชย์

หลังจากธนาคารจีนสยามซึ่งเป็นธนาคารขนาดใหญ่ที่จัดตั้งโดยชุมชนจีนในประเทศไทยล้มลงในปี พ.ศ.2456 (1913) พ่อค้าจีนยังคงมีธนาคารของตนเองที่เป็นแหล่งพึ่งพิงทางการเงินและอำนวยความสะดวกทางการค้าอยู่ เนื่องจากพ่อค้าจีนยังไม่นิยมที่จะติดต่อกับธนาคารของชาวยุโรป และธนาคารสยามก็มาจล (ซึ่งขณะนั้นบริหารงานโดยชาวยุโรป) ถึงแม้ว่าธนาคารเหล่านี้จะมีคอมปราโดร์ เป็นชาวจีนคอยติดต่อบริการแก่พ่อค้าจีนก็ตาม เนื่องจากธนาคารเหล่านี้คิดดอกเบี้ยและอัตราแลกเปลี่ยนเงินสูง นอกจากนี้ยังมีระเบียบทางเอกสารที่เข้มงวด ธนาคารของชาวจีนถือกำเนิดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 เนื่องจากพ่อค้าชาวจีนไม่ต้องการเป็นเพียงตัวกลางให้แก่นักลงทุนชาวตะวันตก ธนาคารจีนที่เกิดขึ้นเหล่านี้มีแบบแผนการดำเนินงานที่มีลักษณะคล้ายกันคือ ไม่เข้มงวดในเรื่องระเบียบทางการเงินเนื่องจากในระบายนี้อังไม่มีการจัดตั้งธนาคารกลาง (central banks) ขึ้นมาควบคุม การดำเนินงานในลักษณะที่ไร้ระเบียบการเงินของธนาคารจีนนี้เองก็เป็นจุดอ่อนที่ทำให้ธนาคารจีนล้มเหลว การขยายตัวของธนาคารจีนจากการขยายตัวของการผลิตและการค้าของชุมชนจีนที่เพิ่มขึ้น โดยเฉพาะเกิดจากความต้องการของกลุ่มภาษาที่ต้องการที่จะจัดตั้งธนาคารเพื่อรองรับเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนตนเอง ธนาคารจีนเกิดขึ้นในเวลาเดียวกับที่ห้างการค้าของยุโรป และญี่ปุ่นมีบริการในเรื่องสินเชื่อเพิ่มขึ้นในบริเวณเอเชียตะวันออกเฉียงใต้¹⁶¹

นอกจากธนาคารจีนมีความจำเป็นในการจัดตั้งเพื่ออำนวยความสะดวกทางการค้าที่ขยายตัวมากในระบายนี้อแล้ว การโอนเงินกลับประเทศจีนของชาวจีนอพยพ ซึ่งมีมากในระบายนี้อก็เป็นอีกปัจจัยสำคัญทำให้มีธนาคารจีนดำเนินกิจการกันมาก การโอนเงินนี้มีทั้งส่งกลับไปช่วยเหลือครอบครัว และช่วยบูรณะฟื้นฟูประเทศจีน รวมทั้งสนับสนุนกลุ่มการเมืองต่างๆ ธนาคารของชาวจีนในประเทศไทยในระบายนี้อสามารถแบ่งได้เป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มธนาคารที่เป็นของชาวจีนโพ้นทะเลในที่อื่นๆ ที่เข้ามาเปิดดำเนินกิจการ ธนาคารเหล่านี้จะเป็นธนาคารขนาดใหญ่มีความแตกต่างจากธนาคารจีนแบบเก่า ทั้งในการจัดองค์กรและนโยบายการดำเนินกิจการ โดยธนาคารจะรับฝากเงินให้กู้ยืมและจ่ายเงินล่วงหน้า ซื้อขายตัวเงิน และทำธุรกิจแลกเปลี่ยนเงินตราต่างประเทศ เช่น

¹⁶¹ Brown , Rajeswary Ampalavanar, Capital and Entrepreneurship in South - East Asia. (London : Macmillan Press, 1994), p. 164,166.

เดียวกับธนาคารพาณิชย์สมัยใหม่¹⁶² อีกกลุ่มหนึ่งคือ ธนาคารที่จัดตั้งภายในชุมชนการค้าในประเทศ เป็นธนาคารขนาดเล็กไม่ต่างจากร้านค้าดำเนินธุรกิจธนาคารแบบเก่าของชาวจีน คือ ขณะที่ทำธุรกิจธนาคารก็ทำร้านโหยก๊วน (remittance house) หรือธุรกิจอื่นๆ ควบคู่กันไปด้วย ธนาคารเหล่านี้มีทั้งรับฝากเงิน แต่ส่วนใหญ่รับแลกเงินเพียงอย่างเดียว ธนาคารพาณิชย์จีนทั้ง 2 กลุ่มนี้ ดำเนินกิจการเพื่ออำนวยความสะดวกให้แก่พ่อค้าจีนทั้งในธุรกิจส่งสินค้าเข้า และส่งสินค้าออก ที่สำคัญคือ ธุรกิจการค้าข้าว การดำเนินธุรกิจของธนาคารทั้ง 2 กลุ่ม มีดังนี้

ธนาคารของชาวจีนโพ้นทะเล เป็นธนาคารของชาวจีนที่มาจากภายนอกประเทศ ธนาคารแรกที่เข้ามาดำเนินการคือ ธนาคารซีไฮทง (Sze Hai Tong Bank) ต่อมาได้เปลี่ยนเป็นธนาคาร Four Seas Communication bank. ธนาคารแห่งนี้เข้ามาดำเนินการในปี พ.ศ. 2542 เป็นธนาคารที่จัดตั้งโดยชาวแต้จิ๋ว ในสิงคโปร์ เมื่อปี พ.ศ.2450 (1907) ธนาคารมีสาขาทั้งในกรุงเทพฯ และฮ่องกง ดำเนินธุรกิจอย่างค่อนข้างระมัดระวัง มีความมั่นคงทั้งทางด้านเงินทุนและเงินสำรอง สามารถดำเนินการมาได้ถึงปี พ.ศ.2515 (1972) แล้วจึงรวบกิจการเข้ากับ OCBE (Oversea Chinese Banking Corporation)¹⁶³ การเข้ามาดำเนินการของธนาคารแห่งนี้แสดงให้เห็นถึงการเติบโตและเครือข่ายการค้าโพ้นทะเลของพ่อค้าแต้จิ๋วในธุรกิจการค้าข้าวขณะนั้น ในปีพ.ศ. 2473 (1930) เมื่อเกิดปัญหาการจำหน่ายข้าวของไทยในตลาดสิงคโปร์ ผู้จัดการธนาคารซีไฮทง ซึ่งขณะนั้นดำรงตำแหน่งนายกสมาคมพ่อค้าจีนด้วยได้นำพ่อค้าทั้งหมด 14 คน เข้าปรึกษากับเสนาบดีกระทรวงพาณิชย์และคมนาคมของไทย¹⁶⁴ ธนาคารกวางตุ้ง (Bank of Canton) เป็นธนาคารที่จัดตั้งโดยชาวกวางตุ้งในฮ่องกง เข้ามาดำเนินการในปี พ.ศ.2462 (1919) การเข้ามาดำเนินการในไทย ก็เพื่ออำนวยความสะดวกให้แก่พ่อค้าที่ส่งข้าวไปขาย และนำสินค้าเข้าจากฮ่องกง และทางใต้ของประเทศจีน ธนาคารแห่งนี้เป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างขวางในชุมชนการค้าจีน ผู้จัดการของธนาคารแห่งนี้ชื่อ นายอึ้งเซ่งชิว ได้ดำรงตำแหน่งนายกสมาคมพาณิชย์จีนในไทย ในระหว่างพ.ศ. 2470-2472 (1927-1929) นายอึ้งเซ่งชิวผู้นี้เป็นผู้ที่สามารถเรียกรับเงินจากพ่อ

¹⁶² Lee Sheng-Yi, The Money and Banking Development of Malaysia and Singapore. (Singapore: University of Singapore Press, 1974), p. 75.

¹⁶³ Brown, Rajeswary Ampalavanar. Ibid, p. 161.

¹⁶⁴ หจข. กส.15.2/19 เรื่องตั้งอนุกรรมการคัดค้านค่าเหตุผล ในเรื่องสินค้าข้าวของประเทศสยามตกต่ำ

ค้าจีน สร้างที่อยู่อย่างถาวรให้กับสมาคมพาณิชย์จีนที่สาธรใต้ กรุงเทพฯ เมื่อปีพ.ศ.2471(1928)¹⁶⁵ ธนาคารกวางตุ้งยังเป็นแหล่งระดมเงินและส่งเงินของของฝ่ายก๊กมินตั๋งในประเทศไทยกลับไปเคลื่อนไหวต่อต้านญี่ปุ่นในประเทศจีนด้วย¹⁶⁶ ธนาคารสุดท้ายคือธนาคารโอเวอร์ซีไชนิส (The Oversea Chinese Bank) เป็นธนาคารของชาวฮกเกี้ยนที่จัดตั้งขึ้นในสิงคโปร์ปี พ.ศ.2462(1919) เข้ามาดำเนินการในไทยปีพ.ศ.2479 (1936) ธนาคารแห่งนี้มีความสัมพันธ์เป็นพิเศษกับร้านโพยก๊วนต่างๆ และทำหน้าที่เป็นตัวแทนเพียงแห่งเดียวของธนาคารส่งเงินและออมทรัพย์แห่งประเทศไทยจีน (The Postal Remittance and Saving Bank of China) ในระยะก่อนและหลังสงครามโลกครั้งที่ 2¹⁶⁷ ธนาคารมีสาขาทั้งในฮ่องกงและประเทศจีน ธนาคารมีชื่อเสียงมากในการดำเนินธุรกิจการแลกเปลี่ยนเงินตรา ในปี พ.ศ.2481 (1938) จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้สั่งปิดธนาคารแห่งนี้เนื่องจากฝ่าฝืนคำสั่งคำสั่งส่งเงินกลับประเทศจีน

ธนาคารจีนที่จัดตั้งในประเทศ การล้มของธนาคารจีนสยามในปี พ.ศ.2456 (1913) ทำให้รัฐบาลไม่อนุญาตให้มีการจัดตั้ง ธนาคารจีนในประเทศขึ้นมาอีก แต่พ่อค้าจีนก็ยังคงมีธนาคารในลักษณะห้างเงินที่ดำเนินกิจการอยู่ในชุมชนจีน ธนาคารพวกนี้จัดตั้งโดยไม่ได้จดทะเบียน ดำเนินธุรกิจชุมชนการค้าแถวสำเพ็ง รัฐบาลเองก็รู้เรื่องการดำเนินธุรกิจของธนาคารเหล่านี้แต่ก็ไม่เข้าไปจัดการตราบใดที่ธนาคารไม่สร้างปัญหาให้กับเศรษฐกิจดังที่ผ่านมา ธนาคารในลักษณะห้างเงินเหล่านี้ได้แก่ บริษัทเบงกั๋วเซียงเงินจิง ตั้งเมื่อปี พ.ศ.2451 (1908) บริษัทนี้ทำการให้กู้เงินและรับฝากเงินเอาอย่างห้างเงินมีสมุดเงินสำหรับลูกค้า แต่ไม่ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาต มีนายทองคำเป็นผู้จัดการ¹⁶⁸ ยังมีบริษัทและคณะธนาคารตั้งในปี พ.ศ.2451(1908) ธนาคารนี้ตั้งขึ้นเพื่อรับฝากเงินและให้กู้เงินเช่นเดียวกับธนาคาร บริษัทนี้ได้ตั้งข้อบังคับกำหนดเงินทุนไว้ 300,000 บาท แบ่งออกเป็น 3000 หุ้นๆ ละ 100 บาท มีนายพร้อมเป็นผู้จัดการ นายสง (รัชฎากรโกศล) และพระศรีธรรมเป็นกรรมการอำนวยการ ธนาคารแห่งนี้มีทั้งพ่อค้าจีนและข้า

¹⁶⁵ กรมตำรวจสันติบาล กองกำกับกร 3 แผนก 4 (สมาคม) รายชื่อคณะกรรมการสโมสรพาณิชย์จีน วันที่ 24 มกราคม พ.ศ. 2470.

¹⁶⁶ หจข. ร7 ม.18/6 เรื่องจีนปิดสินค้าญี่ปุ่นและหยุดงาน และให้คนไทยทำงานแทน (19 พ.ย.-5 ธ.ค.2471)

¹⁶⁷ Lee Sheng – Yi, Ibid. P.83.

¹⁶⁸ คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 133 พ.ศ.2457 คดีระหว่างโจทก์นายทองคำ กับจำเลยนายเซ่ง อี้

ราชการไทยเข้าหุ้นด้วย ในปี พ.ศ.2457 (1914) บรรดาข้าราชการไทย ที่เข้าหุ้นได้พากันถอนทุนคืนหมด¹⁶⁹ ธนาคารแข่งขัน ของนายตันหงษ์ เป็นห้างเงินเก่าแก่ตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ดำเนินธุรกิจทางการเงินหลายอย่างทั้งรับฝากเงินเช่นเดียวกับธนาคาร ชื่อชายตัวสัญญาทางการค้า และทำร้านโพงก๊วนด้วย ในวันที่ 22 กรกฎาคม พ.ศ.2459 (1916) มีหลักฐานการจดทะเบียนของห้างเงินชื่อหมื่นยิดเงินจง ตั้งอยู่บนถนนราชวงศ์ เป็นห้างเงินที่ให้กู้และรับฝากเงิน¹⁷⁰ ธนาคารในลักษณะห้างเงินเหล่านี้ไม่มีถาวร

ธนาคารชุนฮกซึ้ง เป็นธนาคารที่ดำเนินกิจการค่อนข้างใหญ่กว่าธนาคารอื่นๆ มีการรับฝากเงินจากลูกค้าด้วย เจ้าของธนาคารคือหลวงศกรินทร์ภักดี หรือ เต้เต้เห่า เตชะกำพุช ตระกูลเตชะกำพุช เป็นตระกูลทางการค้าเก่าแก่ตระกูลหนึ่งของไทย ต้นตระกูลคือขุนพัฒน์หรือเจ้าสัวหอย เป็นจีนอพยพมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทำกิจการโรงบ่อนเบี้ยและหอย ก.ข. กิจการนี้ทำรายได้ให้กับจีนหอยมาก สันนิษฐานว่าในระยะแรกคงเป็นการผูกขาดรับช่วงจากนายอากรอีกต่อหนึ่ง ยังมีได้เข้าประมูลโดยตรงจากรัฐบาล ต่อมาเมื่อประมาณทศวรรษ 2420 1877-1887) จีนหอยได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น “ขุนพัฒน์” นายอากรบ่อนเบี้ย กิจการของขุนพัฒน์ (หอย) มีความเจริญรุ่งเรือง มีโรงบ่อนอยู่หลายแห่ง เช่นที่สำเพ็ง ตลาดพลู ขุนพัฒน์ (หอย) ได้ขยายการลงทุนในกิจการอื่นๆ อีก เช่น ร้านโพงก๊วนแข่งชุนหลี โรงรับจำนำชุนแข่งหลี ธนาคารชุนฮกซึ้ง ธนาคารมีสาขาอยู่ที่ฮ่องกง ชัวเถา และสิงคโปร์ ธนาคารชุนฮกซึ้งเมื่อแรกตั้งไม่ได้ดำเนินธุรกิจทางด้านรับฝากและให้กู้ยืมเงิน จะดำเนินการเฉพาะด้านการค้ากับต่างประเทศ โดยธนาคารจะเป็นผู้รับรองและรับผิดชอบการเก็บเงินค่าสินค้าต่างๆ ที่ซื้อขายกันระหว่างพ่อค้าในกรุงเทพฯ และพ่อค้าในฮ่องกง ชัวเถาและสิงคโปร์ เมื่อประมาณปลายทศวรรษ 2450 (1912-1916) เจ้าสัวหอยถึงวัยชราจึงได้มอบกิจการค้าต่างๆ ให้บุตรชายเต้เต้จิ้น เต้เต้เห่า และบุตรชายบุญธรรมเต้เต้เพ็ง¹⁷¹ เต้เต้เห่า ต่อ

¹⁶⁹ คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 331 , 332 พ.ศ.2457 คดีระหว่างโจทก์ พระศรีขรภูมิ พระมหาควนุกิจ กับจำเลยบริษัทสะพานธนาคาร นายสง (รัชฎาภกรโกศล) อำแดงเพิ่ม นายพร้อม ขุนประพันธ์ เหว่ญักษ์ นายเทียนฮ็อก

¹⁷⁰ หจข. รพท. 2/8 จดหมายเหตุผลาเผยแพร่พาณิชย์ พ.ศ.2468.

¹⁷¹ ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล, “ขุนนางไทยเชื้อสายจีนบางตระกูล ในสมัยรัตนโกสินทร์” ชาวจีนแต่จิ๋วในประเทศไทยและภูมิภาคเดิมนที่เขาสัน (กรุงเทพฯ : ศูนย์เงินศึกษา สถาบันเอเชีย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539), หน้า 293-303.

มาได้รับบรรดาศักดิ์เป็นหลวงศักรินทร์ภักดีในปี พ.ศ. 2465 (1922) เป็นบุตรชายคนเล็กที่ได้รับมอบกิจการธนาคารซุนฮกซ่งให้ดูแลหลังจากนางเลียบ มารดาถึงแก่กรรมแล้วในปี พ.ศ.2466 (1923) แต่ได้หาได้ขยายกิจการธนาคารจากการทำธุรกรรมการค้ากับต่างประเทศมาเป็นธนาคารเต็มรูปแบบที่รับฝากและให้กู้ยืมเงิน นอกจากธนาคารแล้วหลวงศักรินทร์ภักดี มีร้านทองชื่อ ซ่งซุนหลีซุนก็ด้วย เมื่อกิจการธนาคารประสบความสำเร็จมากขึ้น และจำเป็นต้องเดินทางดูแลการค้าในต่างประเทศอยู่เสมอ จึงได้เลิกกิจการอื่น เหลืออยู่แต่เฉพาะกิจการธนาคารเท่านั้น ธนาคารซุนฮกซ่งเลิกกิจการไปเมื่อ พ.ศ. 2482 (1939) หลังจากที่รัฐบาลได้ออกพระราชบัญญัติควบคุมธนาคารในปี พ.ศ. 2480 (1931) ธนาคารจีนถูกควบคุมเข้มงวดขึ้น จนทำให้ต้องเลิกกิจการไปในที่สุด¹⁷²

ธนาคารซุนฮกซ่ง เป็นที่ยอมรับในหมู่ชาวจีนมาก เนื่องจากตระกูลเตชะกำพุช เป็นต่อต้นตระกูลที่มีชื่อเสียงกว้างขวางในด้านการค้า และธิดาของตระกูลยังได้สมรสกับข้าราชการผู้ใหญ่ และมีตำแหน่งถึงพระสนมเอกและพระวรชายาในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วยแบบแผนเช่นนี้เป็นลักษณะเช่นเดียวกัน เจ้าภานุมาศในยุคนั้นได้เงินพี่ชายของแต่ได้หา มีบรรดาศักดิ์เป็นพระสวามีภักดีภูวนารถ เป็นผู้ทำการค้าอย่างกว้างขวาง หลังจากบิดาเจ้าสัวหอยถึงแก่กรรมแล้วก็ช่วยดูแลกิจการของตระกูลมาตลอด จนกระทั่งมีการแบ่งทรัพย์สินเมื่อมารดาเสียชีวิต แต่ได้เงินได้รับกิจการโรงรับจำนำ ร้านโหยก๊วนมาดูแล ยังได้ตั้งร้านแลกเงินซุนหลีและร้านขายทองชื่อ “ซ่งซุนหลี จินกี” ร้านนี้ตั้งอยู่ที่ถนนเยาวราช แต่ได้เงินเป็นพ่อค้าที่มั่งคั่ง และมีชื่อเสียงในปลายสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในปี พ.ศ.2452 (1909) เคยร่วมกับพ่อค้าจีนคนอื่นๆ จัดตั้งบริษัทเรือเมล์จีนสยาม บริษัทนี้ตั้งได้ไม่นานก็ล้มเลิกกิจการ ในปี พ.ศ.2466 (1923) และ 2468 (1925) มีตำแหน่งเป็นกรรมการสโมสรพานิชจีน เขาเป็นผู้นำคนสำคัญของชุมชนจีนที่ทำงานสาธารณกุศลให้ชุมชนหลายอย่าง¹⁷³

ธิดาคนโตของเจ้าสัวหอย ชื่อ แต่กิมไล้ สมรสกับนายปลื้ม สุจริตกุล ต่อมาได้เลื่อนตำแหน่งเป็นเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี ทั้ง 2 มีบุตรธิดาด้วยกัน 12 คน ธิดาคนโต ชื่อ “เป็รื่องสุจริตกุล” ได้รับโปรดเกล้าให้เป็น “พระสุจริตสุดา” พระสนมเอกในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎ

¹⁷² เรื่องเดียวกัน

¹⁷³ เรื่องเดียวกัน

เกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ 27 ตุลาคม พ.ศ. 2464 (1921) ส่วนธิดาคคนที่ 5 ชื่อ “ประไพ สุจริตกุล” ได้เป็น “พระอินทราณี” พระสนมเอกในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ 12 มกราคม พ.ศ. 2464 (1921) และต่อมาได้เป็น “สมเด็จพระนางเจ้าอินทรศักดิศจี พระวรราชชายา” ทั้งแต่ไต้จีนและแต่ไต้เห่า นั้นมีฐานะเป็นน้ำของพระสนมเอกและพระวรราชชายาในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในปี พ.ศ. 2465 (1922) ทั้ง 2 คนได้รับแต่งตั้งเป็นพระสวามีภักดีภูวนารถ (แต่ไต้จีน) และหลวงศักรินทร์ภักดี (แต่ไต้เห่า) เนื่องจากหลานสาวทั้งสองได้เป็นพระสนมเอก ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ¹⁷⁴ การสร้างความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับเจ้านายชั้นสูงและพระเจ้าแผ่นดินสร้างชื่อเสียงทางการค้าให้ตระกูลเดชะกำพูน ทำให้ภาพของธุรกิจที่ดำเนินอยู่มั่นคง ซึ่งเป็นส่วนสำคัญผู้ที่จะดำเนินธุรกิจเกี่ยวกับธนาคารและการเงิน

ธนาคารอีกประเภทหนึ่งคือ ธนาคารแลกเงิน ธนาคารประเภทนี้มีบทบาทในการเป็นพ่อค้าคนกลางที่สำคัญสำหรับเจ้าของโรงสีที่ต้องขายตั๋ว (drafts) ธนาคารแลกเงินประเภทนี้อำนวยความสะดวกแก่ธุรกิจการส่งข้าวออกของเจ้าของโรงสี ดำเนินงานโดยอาศัยการไว้วางใจซึ่งกันและกัน ไม่จำเป็นต้องมีค้ำประกันหรือใบส่งสินค้า (bill of lading) เหมือนกับพวกธนาคารยุโรปต้องการ ในการซื้อขายตั๋ว ธนาคารจะคิดกำไรเพียงอัตราร้อยละ 76 สตางค์ ต่อเดือน ¹⁷⁵ ธนาคารประเภทนี้พวกเจ้าของโรงสีนิยมใช้เพราะสะดวกและคล่องตัวมาก

เมื่อรัฐบาลได้ออกพระราชบัญญัติเก็บภาษีธนาคารพาณิชย์ ในปี พ.ศ. 2475 (1932) พวกธนาคารแลกเงินเงินในกรุงเทพฯ ได้ทำหนังสือมาถึงนายตันซิวเม้ง หวังหลี นายกสมาคมพ่อค้าจีนในขณะนั้น เพื่อให้ชี้แจงต่อรัฐบาลถึงความไม่เป็นธรรมในการเก็บภาษีตามพระราชบัญญัติดังกล่าว เพราะทำให้พ่อค้าจีนเสียเปรียบธนาคารพาณิชย์ของชาวตะวันตก ในหนังสือของพวกธนาคารแลกเงินได้กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของธนาคารประเภทนี้ว่า ¹⁷⁶

“.....ธนาคารเงินแลกเงินชนิดซื้อขายตั๋ว ดราฟ ซึ่งมีทำกันหลายแห่งเวลานี้ ได้อุบัติขึ้นในกรุงเทพฯ มีเวลาประมาณ 20 ปีมานี้เอง เหตุผลที่จีนคิดตั้งธนาคารชนิดนี้

¹⁷⁴ เรื่องเดียวกัน

¹⁷⁵ หจข. กค.0301.1.28/22 Question Arising out of Banking & Insurance Tax Act.

¹⁷⁶ เรื่องเดียวกัน

ขึ้นก็เพราะว่าพ่อค้าจีนมิได้รับความสะดวก ไม่ได้ราคาเงินดีตามสมควรจากธนาคารฝรั่ง ความคิดริเริ่มตั้งธนาคารแลกเงินขึ้นมาจากพ่อค้าที่ส่งสินค้าเข้ามาขายในกรุงเทพฯ และพ่อค้าที่ส่งเข้า (ผู้เขียน - หมายถึงข้าว) ไปจำหน่ายต่างประเทศนั่นเอง โดยเล็งเห็นว่าถ้าพ่อค้าเหล่านี้มาแลกเปลี่ยนตัวเงิน แทนที่จะให้เงินผ่านทางธนาคารฝรั่งแล้วก็จะไม่ต้องเสียค่าธรรมเนียม นายหน้า และราคาเงินก็ดีกว่าซื้อขายตัวตราพากับธนาคารฝรั่ง การแลกเปลี่ยนตัวเงินกันเช่นนั้นนานๆ เข้าก็เกิดมีสำนักกลางช่วยให้ความสะดวกต่างๆ พ่อค้าจีนมาติดต่อเป็นจำนวนมากขึ้น มีข้ามนานก็เลยกลายเป็นสำนักงานใหญ่สำหรับแลกเปลี่ยนเงิน เรียกตามภาษาจีนว่า "ช่วยด้วย" มีห้างร้านอยู่ในลำเพ็งโดยมาก...."

ธนาคารแลกเงินของชาวจีนนี้ได้เติบโตขึ้นมาเป็นลำดับ พ่อค้าจีนที่ต้องส่งเงินส่งสินค้าไปต่างประเทศ ตลอดจนผู้ส่งสินค้าเข้านิยมใช้ธนาคารประเภทนี้ เพราะสะดวกในการติดต่อ ค่าบริการย่อมเยาว์กว่าธนาคารฝรั่ง และเมื่อเกิดวิกฤตการณ์ทางการเงิน ธนาคารแลกเงินก็จะช่วยพยุงธุรกิจของชาวจีนเพื่อให้อยู่รอด เช่นในปี พ.ศ.2473 (1936) อังกฤษได้ออกจากมาตรฐานทอง มีผลทำให้ราคาเงินบาทสูงขึ้นมามาก ธนาคารฝรั่งพากันพร้อมใจลดอัตราแลกเปลี่ยนเงินผิดราคา ระหว่างซื้อกับขายถึง 20 กว่าเหรียญ ในจำนวน 100 บาท และในบางครั้งก็ไม่ยอมรับแลกเปลี่ยนเงินเลย ทำให้พ่อค้าที่ใช้บริการธนาคารฝรั่งได้รับความเดือดร้อนมาก พวกธนาคารจีนได้ช่วยเหลือพวกพ่อค้าชาวจีนเหล่านั้นให้ได้แลกเปลี่ยน ดังความในหนังสือของพวกธนาคารแลกเงินที่มีไปถึงนายตันซิวเม้งว่า¹⁷⁷

".....ครั้งนั้นธนาคารแลกเงินได้ทำประโยชน์ช่วยเหลือพ่อค้าต่างๆ มากที่สุด บรรดาพ่อค้าโรงสีได้อาศัยธนาคารแลกเงินจีนในยุคนั้นเป็นอันมาก ถ้าพ่อค้าต่างๆ ต้องอาศัยธนาคารฝรั่งฝ่ายเดียว โดยไม่มีธนาคารจีนคอยสนับสนุนอยู่บ้างแล้ว ก็น่ากลัวว่าการค้าขายของประเทศสยามจะอยู่ในที่คับขันยิ่งนัก ธนาคารฝรั่งจำเป็นอยู่เองที่จะฉวยโอกาสกดราคาเงินตามใจชอบ และเมื่อคิดอัตราพ่อค้าโรงสีแพงเท่าใด พ่อค้าโรงสีก็ต้องคิดเอากับพ่อค้าข้าวเปลือกอีกต่อหนึ่ง ผลสุดท้ายก็ตกหนักอยู่กับชาวนาเรานั่นเอง....."

¹⁷⁷ เรื่องเดียวกัน

ธนาคารแลกเงินเปรียบเหมือน “คนกลาง” เป็นที่พักพิงของพ่อค้าต่างๆ เมื่อเงินผ่านเข้าผ่านออกก็ได้รับค่านายหน้า และอาจได้กำไรหรือขาดทุนขึ้นอยู่กับอัตราแลกเปลี่ยนที่ขึ้นลง ธนาคารแลกเงินนี้เคยได้รับกำไรอย่างมากเมื่อเมืองไทยยังอยู่ในมาตรฐานทอง และเมื่อเมืองไทยออกจากมาตรฐานทองแล้วอัตราแลกเปลี่ยนก็ไม่ได้กำไรมาก โดยปกติแล้วธนาคารประเภทนี้จะได้กำไร 100 บาท ต่อ 76 สตางค์¹⁷⁸ ดังที่กล่าวมาแล้ว

ตามพระราชบัญญัติเก็บภาษีธนาคารพาณิชย์ในปี พ.ศ. 2475 (1932) กำหนดให้ธนาคารแลกเงินเสียภาษี 100 บาท ต่อ 25 สตางค์ ธนาคารแลกเงินได้ร้องคัดค้านเพราะว่าใน 100 บาท ได้กำไรเพียง 76 สตางค์ และการดำเนินการต้องทั้งซื้อและขาย ตามพระราชบัญญัติฉบับนี้จะคิดเป็น 200 บาท ดังนั้นภาษีก็ต้องจ่ายคิดเป็น 50 สตางค์ ธนาคารจะไม่ได้กำไรเลย ในการแลกเปลี่ยนเงินตราในบางครั้งอาจจะใช้วิธีโทรเลขจะทำให้กำไรลดลง สำหรับวิธีการนี้ 100 บาทจะได้กำไรเพียง 25 สตางค์เท่านั้น ดังนั้นถ้าจะต้องเสียภาษีตามพระราชบัญญัติแล้ว ธนาคารประเภทนี้จะต้องขาดทุน ขณะที่พระราชบัญญัตินี้กล่าวว่านี้ ธนาคารประเภทนี้รับฝากเงิน ซึ่งเป็นธนาคารฝรั่งโดยมากไม่ต้องเสียภาษีแลกเปลี่ยนเงิน พระราชบัญญัติฉบับนี้จึงสร้างความไม่พอใจให้แก่บรรดาเจ้าของธนาคารแลกเงินชาวจีนเป็นอันมาก¹⁷⁹

การที่พ่อค้าจีนนิยมใช้ธนาคารแลกเงิน เพราะว่าถ้าใช้ธนาคารฝรั่ง จะต้องเสียค่านายหน้าให้คอมปราโดร์ เมื่อคอมปราโดร์รับรองแล้วจึงจะติดต่อกับธนาคารได้ บางคราวก็ต้องมีใบบรรทุกสินค้า (Bill of Lading) ไปวางเป็นประกัน ขณะที่ธนาคารแลกเงินจีนไม่มีเรื่องยุ่งยากเช่นนี้ อาศัยความเชื่อถือระหว่างพ่อค้าเป็นสำคัญ พ่อค้าต่างๆ จึงมีความพอใจและได้รับความสะดวกในการใช้บริการเป็นอย่างมาก¹⁸⁰

กิจการธนาคารแลกเงินของชาวจีนขยายตัวอย่างมากเท่าที่ปรากฏมีถึง 12 แห่ง ในปี พ.ศ. 2475 (1932) นอกจากนี้ยังมีร้านค้าที่ดำเนินกิจการแลกเปลี่ยนเงินอีกจำนวนมาก การที่ธนาคารประเภทนี้มีจำนวนมาก นอกจากจะช่วยเหลือพ่อค้าในเรื่องของการแลกเปลี่ยนเงินตราแล้ว ยังให้กู้ยืมเงินกับพ่อค้าด้วย พ่อค้าและเจ้าของโรงสีส่วนมากไม่มีทุนในการดำเนินกิจการเอง ต้องอาศัย

¹⁷⁸ เรื่องเดียวกัน

¹⁷⁹ เรื่องเดียวกัน

¹⁸⁰ เรื่องเดียวกัน

หมุนเงินซื้อขายตัวแลกเงิน ธนาคารแลกเงินบางแห่งคิดอัตราร้อยละ 1 ถึง 2 ต่อเดือนก็มี¹⁸¹ ธนาคารแลกเงินยังได้กำไรมากจากการแลกเปลี่ยนเงิน โดยเฉพาะในระยะเวลาที่ค่าเงินบาทและเงินเหรียญฮ่องกงมีความผันผวน ดังปรากฏในวันที่ 30 พฤศจิกายน พ.ศ. 2474 (1931) ธนาคารทั่วไปได้แจ้งอัตราแลกเปลี่ยน 100 บาท ต่อ 147 เหรียญ แต่อัตราไม่ได้เป็นเกณฑ์ที่เชื่อถือได้ พวกธนาคารจีนแลกเปลี่ยนกัน 100 บาท ต่อ 170 เหรียญเศษ¹⁸²

เจ้าของธนาคารส่วนใหญ่ก็คือเจ้าของโรงสี และบริษัทพ่อค้าข้าวขนาดใหญ่ที่มีเงินทุนหมุนเวียนมาก เช่น ธนาคารหวังหลี ธนาคารกวางเกี๊ยะหลง ธนาคารเลียวยงเฮง และธนาคารจีนแสง เป็นต้น¹⁸³ นอกจากธุรกิจการซื้อขายตัวแล้ว ธุรกิจสำคัญอีกประการหนึ่งของธนาคารประเภทนี้คือการเป็นร้านโหยก๊ว (remittance house) รับส่งเงินกลับไปยังประเทศจีน รายได้ของธุรกิจประเภทนี้มาจาก ค่าบริการส่งเงิน ค่าดอกเบี้ยของเงินที่รับฝากก่อนที่จะดำเนินการส่งและบางครั้งก็จะได้จากอัตราแลกเปลี่ยนขึ้นลงที่เปลี่ยนแปลงไป การส่งเงินพ่อค้าจะแลกเปลี่ยนเงินฮ่องกง ธุรกิจโหยก๊วและธุรกิจส่งออกจะมีความสัมพันธ์กัน เนื่องจากพ่อค้าจะเปลี่ยนเงินที่รับฝากโหยก๊วเป็นรูปของสินค้า ซึ่งโดยปกติแล้วมักจะเป็นข้าว เงินโหยก๊วนี้ก็จะถูกส่งไปยังซัวเถา (Swatow) ในรูปของข้าว¹⁸⁴ หลังจากขายข้าวได้แล้วจึงจะส่งเงินไปตามที่รับฝากโหยก๊วจากพ่อค้าจะมีร้านสาขาของตนทั้งในฮ่องกงและซัวเถาเพื่อดำเนินการค้าข้าวและโหยก๊ว

ทั้งธนาคารพาณิชย์ของชาวจีนที่มาจากต่างประเทศ และจัดตั้งขึ้นในประเทศสามารถรองรับการค้าของพ่อค้าชาวจีนได้เป็นอย่างดี และธนาคารทั้ง 2 กลุ่มนี้มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับร้านโหยก๊ว โดยเฉพาะธนาคารในประเทศส่วนใหญ่พัฒนามาจากร้านโหยก๊วเดิม เช่น ธนาคารซุนฮกเซ็ง ธนาคารตันเปงซุน ธนาคารกวางซุนหลี และธนาคารเซ่งซุนหลี เป็นต้น¹⁸⁵ เมื่อคณะ

¹⁸¹ หจข. (2.) สร. 0201.57.1/2 กระทรวงเศรษฐกิจเสนอโครงการตั้งโรงสีข้าว

¹⁸² หจข. (3) สร. 0201.45/1 จดหมายเหตุผลสภาเผยแผ่พาณิชย์ ตลาดสินค้าของประเทศสยามรายสามเดือน วันที่ 31 ธันวาคม พ.ศ.2474 หน้า 341.

¹⁸³ พรรณี บัวเล็ก, วิเคราะห์นายทุนธนาคารพาณิชย์ไทย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2529), หน้า 38.

¹⁸⁴ Skinner, William G., Chinese Society in Thailand : An Analytical History (New York : Cornell University Press, 1957), P. 224.

¹⁸⁵ หจข. ร6 น. 25/5 โหยก๊วส่งเงินไปเมืองจีน บัญชีรายชื่อโหยก๊ว (4 ธันวาคม รศ.129)

ราษฎรขึ้นปกครองประเทศได้ให้ความสนใจในกิจการธนาคารกลุ่มนี้ โดยเฉพาะการส่งเงินกลับประเทศจีน ซึ่งรัฐบาลถือว่าเป็นปัญหาสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้ประเทศไม่พัฒนา เหตุการณ์สำคัญที่มีผลกระทบกับธนาคารของชาวจีนคือ ในวันที่ 27 กรกฎาคม พ.ศ. 2482 (1938) ได้มีการจับกุมชาวจีนหลายคน รวมทั้ง Mr.Ong Thye Chee ผู้จัดการธนาคารโอเวอร์ซีไชนิส (The Oversea Chinese Bank) และ Mr. W.S. Choi ผู้จัดการธนาคารกวางตุ้ง (The Bank of Canton) ในข้อหาสมรู้ร่วมคิดกันรวบรวมเงินและส่งเงินจากประเทศไทยไปยังประเทศจีนอย่างปิดบัง¹⁸⁶ หลังจากเหตุการณ์นี้บทบาทของธนาคารจีนก็ซบเซาลง

พ่อค้าชาวจีนไม่เพียงแต่ใช้ธนาคารที่ดำเนินงานโดยชาวจีน แต่ยังใช้ธนาคารของชาวตะวันตกด้วย ธนาคารตะวันตกจะมีคอมปราโดร์ เป็นชาวจีน คอมปราโดร์นี้มีบทบาทในการลดช่องว่างระหว่างพ่อค้าจีนกับชาวตะวันตกลง คอมปราโดร์ธนาคารของชาวตะวันตกหลายคนก็เข้ามามีบทบาทในกิจกรรมทางการเมืองและทางสังคมของชาวจีนด้วยเช่น นายเจียจี้เสง คอมปราโดร์แบงก์ชาเตอร์ เป็นผู้หนึ่งที่ร่วมก่อสร้างสโมสรพานิชจีน และเป็นกรรมการใน พ.ศ. 2457 , 2458, 2460 และ 2462 นายอึ้งฮุยเท็ง คอมปราโดร์แบงก์อินโดไชนาก็คือเป็นกรรมการสโมสรพานิชจีนใน พ.ศ. 2458 ,2462 , 2466 และ 2468 นายตันเล่งซื่อ คอมปราโดร์ ธนาคารสยามกัมมาจล ก็เป็นอีกผู้หนึ่งที่ร่วมก่อตั้งสโมสรพานิชจีน และเป็นกรรมการในสโมสรแห่งนี้ ในพ.ศ.2457 , 2460 , 2462 , 2466 และ 2470¹⁸⁷ นอกจากนี้ นายตันเล่งซื่อและนายตันเกงชวณบุตรชายยังเป็นสมาชิกของสโมสรจีนกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นสาขาของก๊กมินตั๋งในประเทศด้วย¹⁸⁸ นายว่องฮังเจา คอมปราโดร์ธนาคารฮ่องกงและเซี่ยงไฮ้ ก็เป็นผู้ที่ร่วมในการจัดตั้งสโมสรพานิชกรุงเทพฯ และยังทำงานสังคมสงเคราะห์ใน “บ้านพักของชาวกวางตุ้ง” ด้วย¹⁸⁹ คอมปราโดร์จีนในธนาคารฝรั่งสามารถลดช่องว่างระหว่างพ่อค้าจีนรายใหญ่ และธนาคารตะวันตกได้ แต่พ่อค้าจีนรายเล็กๆ ก็ยังนิยมใช้ธนาคารของชาวจีนกันเองมากกว่า เพราะไม่มีระเบียบการเงินที่เคร่งครัด

¹⁸⁶ Landon, Kenneth Perry, The Chinese in Thailand (New York Institute of Pacific Relation, 1941), p. 285.

¹⁸⁷ กรมตำรวจสันติบาล กองกำกับการ 3 แผนก 4 (สมาคม) เพิ่มสโมสรพานิชยจีน.

¹⁸⁸ หจช. ร.7 ม. 8/2 เรื่องนายเซียวฮุยเสง

¹⁸⁹ ประารธนา โกเมน, “สมาคมจีนในกรุงเทพฯ พ.ศ. 2440-2488”, หน้า 211.

ตารางที่ 16 เปรียบเทียบขนาดธุรกิจของธนาคารพาณิชย์ของชาวจีนและยุโรปปีพ.ศ.2475(1932)

กลุ่ม	ธนาคาร	ขนาดธุรกิจ (บาท)	คิดเป็นร้อยละ
1.ธนาคารยุโรป	ชาร์เตอร์	68,378,985	
	ฮ่องกงเซี่ยงไฮ้	67,150,252	
	อินโดไชน่า	11,447,552	
	เมอร์เคนไทม์	10,566,413	
	สยามกัมมาจล	31,298,728	
	รวม	188,841,930	82.26
2.ธนาคารจีน	ซีไฮทง	9,943,178	
	กวางตุ้ง	5,996,807	
	ซุ่นฮกเซ็ง	2,872,483	
	รวม	18,813,468	8.20
3.ธนาคารแลกเปลี่ยน	ไท่ซัว	3,348,290	
	กวางซุ่นหลี่	3,111,830	
	เลี้ยววงเฮง	3,066,999	
	ตันเปงซุน	3,004,255	
	เซงซุนหลี่	1,417,286	
	จินเสง	1,395,656	
	กวางเกี๊ยะหลง	798,268	
	เซงฮงไถ่	318,867	
	โหวงฮก	273,393	
	อันฟองเหลาไมฮง	27,393	
	ตันฮวงหลี่จิ้น	2,445,065	
	อันฟองไมฮง	2,700,764	
	รวม	21,908,057	9.45
	รวม 3 กลุ่ม	229,563,455	100

ที่มา : หจข.กค.0301.1.25/62 Question Arising out of Banking & Insurance Tax Act Bc 2475 Petition by Chineses Chamber of Commerce Regarding Banking Tax

หมายเหตุ ตัวเลขข้างต้นเป็นการดำเนินธุรกิจภายใน 5 เดือน ของธนาคารต่างๆ ที่นายตันซิวเม้ง นายกสมาคมพาณิชย์จีนหรือสโมสรพาณิชย์จีนรวบรวมเสนอต่อรัฐบาล เพื่อคัดค้านการเก็บภาษีธนาคารแลกเปลี่ยนสูงกว่าธนาคารรับฝากในกลุ่มที่ 1 และ 2 เมื่อ พ.ศ.2475 และขนาดธุรกิจของกลุ่ม 1 และ 2 คิดจากเงินฝากและเงินทุนของธนาคาร

การปรากฏตัวของธนาคารชาวจีนประเภทต่างๆ ในสมัยนี้ได้แสดงให้เห็นถึงความก้าวหน้าในทางธุรกิจพ่อค้าจีน ธนาคารชาวจีนทั้งหลาย 2 ประเภท มีขนาดธุรกิจเพียงร้อยละ 17.74 ขณะที่ธนาคารยุโรปมีขนาดธุรกิจถึงร้อยละ 82.26 แต่ธนาคารของชาวจีนจะมีความคล่องตัวในการให้กู้ยืมเงิน ซึ่งจะเหมาะกับลักษณะการทำธุรกิจของพ่อค้าชาวจีนที่อาศัยความคุ้นเคยกันมาก กว่า การประกันด้วยหลักทรัพย์ คอมปราโดร์ชาวจีนที่ทำงานให้กับธนาคารตะวันตกก็มีบทบาทสำคัญในการนำเงินจากสถาบันดังกล่าวมาเป็นประโยชน์ต่อการดำเนินธุรกิจของพ่อค้าชาวจีนด้วย

3.2 ประกันภัย

การดำเนินธุรกิจประกันภัยของชาวจีนมีมาตั้งแต่ก่อนสงครามโลกครั้งที่ 1 แล้วแต่ไม่ปรากฏหลักฐานว่า เริ่มมีการดำเนินกิจการตั้งแต่เมื่อไหร่ บริษัทประกันภัยของชาวจีนที่ก่อตั้งเป็นแห่งแรกในกรุงเทพฯ คือ บริษัทเซียงอัน ต่อมาก็มียุโรปอื่นๆ ติดตามเข้ามาเป็นลำดับคือ เลียงฮะ หวังหลี ไท่เซียง อันฮ้าง ฮ่วยอัน เกียทุง กวงอันลิ่ง และเซ่งเซียวหลี รวมทั้งหมด 9 บริษัท บริษัทเหล่านี้ก่อตั้งก่อนสงครามโลกครั้งที่ 1 ทั้งสิ้น เมื่อสงครามสิ้นสุดธุรกิจประกันภัยกลับเฟื่องฟูยิ่งขึ้น และธุรกิจประกันภัยนับว่าเจริญจนถึงที่สุดเมื่อ พ.ศ.2460 เมื่อบริษัทประกันภัยจากฮ่องกงทั้งหมด 7 บริษัท เข้ามาเปิดสาขาในประเทศไทย ได้แก่ บริษัทฮกอัน เสี่ยงไต้ เซียงฮั้ว ไชชี ย่งอัน เสียงฮัน กิมแซ เมื่อมีการประกอบธุรกิจประกันภัยมากขึ้น บริษัทเหล่านี้ได้ร่วมกันจัดตั้ง สมาคมประกันภัยเงินขึ้นในปีพ.ศ.2460 โดยมีสมาชิกในระยะแรก 10 บริษัท ทั้งนี้เพื่อช่วยเหลือกิจการประกันภัยของชาวจีนในขณะนั้น¹⁹⁰

การที่บริษัทประกันภัยเฟื่องฟูมากหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ก็เนื่องมาจากธุรกิจการค้าขายที่เฟื่องฟู ธุรกิจการส่งออกข้าวต้องการบริษัทประกันภัยที่จะมาค้าประกันการส่งสินค้า การที่บริษัทประกันภัยฮ่องกง เข้ามาดำเนินธุรกิจประกันภัยในไทยมากในขณะนี้ ก็เนื่องมาจากพ่อค้าจีนในไทยมีสายสัมพันธ์ทั้งทางธุรกิจและทางเครือญาติอย่างใกล้ชิดกับพ่อค้าจีนในฮ่องกงและในประเทศจีนตอนใต้ บรรดาพ่อค้าจีน เจ้าของโรงสี ทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด ร้านค้าของชาวจีนนิยมที่จะใช้บริษัทประกันภัยของชาวจีนมากกว่าบริษัทชาวตะวันตก เจ้าของบริษัทประกันภัยของชาวจีนก็มักจะดำเนินกิจการธนาคารควบคู่กันไปด้วย เช่น กลุ่มหวังหลี มีกิจการธนาคารหวัง

¹⁹⁰ เอกสารภาษาจีน, “สมาคมประกันภัยเงินแห่งประเทศไทย,” ประวัติสมาคมเงินในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เซนจูร์วัฒนธรรมการค้า, 2503), หน้า 79.

หัตถ์และบริษัทประกันภัยหลวงหัตถ์ กลุ่มบลูกุลมีธนาคารจินแสงและบริษัทประกันภัยจินแสง กลุ่มล่าช้ามีธนาคารเกี๊ยะหลงและบริษัทประกันภัยกวางอันหลง เป็นต้น

ในปี พ.ศ. 2472 (1929) รัฐบาลได้ออกพระราชบัญญัติประกันภัย ทำให้บริษัทประกันภัยที่ดำเนินงานอยู่ในขณะนั้นต้องมาจดทะเบียนกับรัฐ บริษัทประกันภัยของชาวจีนก็เช่นเดียวกับธนาคารยังเป็นกิจการเล็กๆ เมื่อเปรียบกับธุรกิจประเภทนี้ของชาวตะวันตก ในปี พ.ศ.2474 (1931) บริษัทประกันภัยที่ได้รับอนุมัติจากรัฐให้ดำเนินธุรกิจได้ แบ่งออกเป็นดังนี้ บริษัทประกันชีวิต 5 บริษัท ประกันอัคคีภัย 56 บริษัท ประกันภัยทางทะเล 29 บริษัท ประกันรถยนต์ 13 บริษัท และประกันอุบัติเหตุ 5 บริษัท บริษัทประกันภัยของชาวจีนได้รับอนุมัติให้ดำเนินกิจการเพียง 2 ประเภท คือ ประกันอัคคีภัย 10 บริษัท และประกันภัยทางทะเล 5 บริษัท เมื่อเปรียบเทียบทรัพย์สินที่รับประกันภัย ปรากฏว่าบริษัทประกันอัคคีภัยของชาวจีนรับประกันไว้คิดเป็นร้อยละ 34.82 ของทรัพย์สินประกันอัคคีภัยทั้งหมด และบริษัทประกันภัยทางทะเลของชาวจีนรับประกันทรัพย์สินไว้ร้อยละ 10.56 ของทรัพย์สินประกันภัยทางทะเลทั้งหมด¹⁹¹

บริษัทประกันภัยเหล่านี้ค่อยๆ ลดจำนวนลง เนื่องจากนโยบายภาษีอากรและนโยบายควบคุมธุรกิจประเภทนี้ของรัฐ ในวันที่ 29 มีนาคม พ.ศ.2475 (1932) รัฐบาลได้บังคับให้บริษัทประกันภัยวางเงินประกันเพิ่มจากเดิม 100,000 บาท เป็น 200,000 บาท บริษัทประกันภัยจีนได้รวมตัวกันร้องเรียนว่าบริษัทไม่สามารถทำตามข้อบังคับของรัฐบาลได้ เนื่องจากเศรษฐกิจตกต่ำและการค้าฝืดเคือง บริษัทของชาวจีนที่เข้าชื่อกันร้องเรียนในครั้งนี้มีอยู่ 8 บริษัทด้วยกัน ได้แก่ บริษัทย่งอันเป่าเฮี้ยมจำกัด , บริษัทเซียงอานไฟร์แอนด์มารีนอินชัวร์นัสน์จำกัด , บริษัทลุ่นไถ่มีวซวอไฟร์อินชัวร์นัสน์ , บริษัทจินแสงอินชัวร์นัสน์จำกัด , บริษัทเซียงหลีจำกัด , บริษัทเตี้ยอันเป่าเฮี้ยมจำกัด , บริษัทหวงฮอนไฟร์แอนด์มารีนอินชัวร์นัสน์จำกัด และบริษัทจิ้งเซียงประกันภัยจำกัด รัฐบาลได้ประกาศใช้ข้อบังคับนี้เมื่อ 1 เมษายน พ.ศ.2476 (1933) โดยให้มีผลบังคับใช้ในวันที่ 1 กรกฎาคม พ.ศ. 2476(1933)¹⁹² ปรากฏว่าใน พ.ศ.2484 (1941) เหลือบริษัทประกันภัยของชาว

¹⁹¹ นจช. สร.0201.23/1 บริษัทประกันไฟ (พ.ศ.2475-2476)

¹⁹² เรื่องเดียวกัน

เงินเพียงไม่กี่บริษัทที่ยังคงดำเนินกิจการอยู่ ได้แก่ บริษัทฮั่วเคียมลีนฮะ บริษัทหลวงหลี่ บริษัท
เซ่งเซียงหลี่ บริษัทเซียงอาน บริษัททวงอ้นหลง และบริษัทย่งอ้นเป้าเฮียม¹⁹³

ตารางที่ 17 ขนาดธุรกิจของบริษัทประกันภัยเงินจำแนกตาม ความเสี่ยงที่บริษัทประกันภัยรับได้

พ.ศ. 2475-2476(1932-1933)

(หน่วย : บาท)

ชื่อบริษัท	ประกันอัคคีภัย	ร้อยละ	ประกันภัยทางทะเล	ร้อยละ
จินเสง	3,456,925			
จิงเซียง	2,568,015			
ฮั่วเคียมลีนฮะ	3,767,158			
ลุ่นไถ่	5,666,440		54,964	
เซ่งเซียงหลี่	1,643,245			
เซียงไอ้	2,989,300		1,353,773	
เซียงอ้น	7,067,208			
เตียอ้นเป้าเฮียม	3,105,605		1,306,301	
วิงออน	2,905,090			
ย่งอ้นเป้าเฮียม	5,456,525		1,332,657	
Standard Insurance comp.*			177,542	
รวม	38,625,511	34.82	4,255,237	10.56
ทรัพย์สินรับประกันภัยทั้งหมดทั้งของชาวจีน และชาวตะวันตก	110,920,666	100	40,266,763	100

ที่มา : หจข.สร. 0201.23/1 บริษัทประกันไฟ (พ.ศ.2475-2476)

- บริษัท Standard Insurance Company เป็นของ นายตันบูเลียด รับประกันภัยทางทะเลเท่านั้น

¹⁹³ Ministry of Economic Affair , Department of Commerce Commercial
Directory for Thailand 1941.และพรณี บัวเล็ก, เรื่องเดียวกัน, หน้า 75.

ตารางที่ 18 บริษัทประกันภัยที่ดำเนินกิจการใน พ.ศ.2476 (1933)

ชื่อบริษัท	จดทะเบียนเมื่อ	ทุน	เจ้าของ
1. ยงอันแป๊ะเฮียม	2472	1,000,000	เสรษฐภูมิภักดี
2. เชียงอานไฟร์ แอนมาริน อิน ชัวร์นส์	2472	1,000,000	อึ้งตระกูล
3. ลุ่นไถ่มิวซวลไฟอินชัวร์นส์			หลามกันเชียง
4. จินแสงอินชัวร์นส์			บูลกุล
5. เชนงเชียงหลี	2472	1,000,000	เซียวไก่ชวณ
6. เตี้ยอันแป๊ะเฮียม	2472	500,000	นายกิมกี๋และนายท่วนเอี้ยก
7. วิงออน			
8. จั้งเชียงประกันภัย	2471		แบ้งเซียง
9. หล่วงหลีประกันภัย	2472	1,000,000	หวังหลี
10. กวางอันหลงประกันภัย	2476	250,000	ล้ำซ่า
11. ฮั่วเคี่ยมลันฮะ	2473	1,000,000	Mr.Lim Leuy Sua Mr.Chue Hu Kiew
12. ฮั่วอันแป๊ะเฮียม	2472	400,000	บูลสุข, บูลกุล ตันธวนิชย์
13. ฮั่วเชียงประกันภัย	2476	400,000	เสรษฐภูมิภักดี
14. เชียงไฮ้อประกันภัย			
15. จินเชียง			แต่แก๊งฮุ้น

ที่มา : พรรณี บัวเล็ก , วิเคราะห์นายทุนธนาคารพาณิชย์ของไทย พ.ศ. 2475-2516. หน้า 35
และรวบรวมเพิ่มเติม

3.3 การเดินเรือ

การเดินเรือพาณิชย์ระหว่างประเทศ เป็นกิจการสำคัญอันหนึ่งที่ช่วยส่งเสริมธุรกิจการค้าของพ่อค้าจีน การขนส่งสินค้าออก และนำเข้าสินค้ารวมทั้งการอพยพ เดินทางระหว่างประเทศในขณะนี้ทำให้พ่อค้าจีนมีความจำเป็นที่ต้องมีพาณิชย์นาวีเป็นของตนเอง แต่กิจการเดินเรือระหว่างประเทศของชาวจีน ยังคงเป็นเพียงแค่การเช่าเรือของบริษัทเดินเรือของชาติตะวันตกมาให้เช่าต่อ

เท่านั้น พ่อค้าไม่ได้มีเรือเป็นของตัวเอง ธุรกิจการเช่าเรือเพื่อมาดำเนินการขนส่งสินค้าและผู้โดยสาร รวมทั้งเป็นเอเยนต์หรือตัวแทนให้บริษัทตะวันตกชาวจีนในขณะนี้ เป็นธุรกิจที่เป็นที่นิยมทำกันมาก พ่อค้าส่งออกข้าวรายใหญ่ มักมีกิจการเดินเรือในลักษณะนี้ควบคู่ไปด้วย

บริษัทเดินเรือระหว่างประเทศที่ครอบครองน่านน้ำในเอเชียด้านตะวันออกนับตั้งแต่เกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 ยังคงเป็นบริษัทตะวันตก เรือกลไฟของ 2 ชาตินี้เข้ามาจับบทบาทแทนชาติเยอรมัน ในระยะนี้คือชาติอังกฤษและนอร์เวย์ เส้นทางเดินเรือระหว่าง กรุงเทพฯ - ฮองกง - ชัวเถา มีบริษัทอังกฤษ 2 บริษัท คือ บริษัทไชน่านาวิกेशन (ปล่องดำ ห้างบอร์เนียวเป็นตัวแทน) และบริษัทอินโดไชน่านาวิกेशन (ปล่องแดง ห้างแองโกลสยามเป็นตัวแทน) ทั้งสองบริษัทมีเรือสินค้าเดินเป็นประจำอยู่ในน่านน้ำประเทศจีนเป็นจำนวนมาก และเป็นบริษัทเก่าที่มีความแข็งแรง บริษัทไชน่านาวิกेशनใช้เรือชื่อ "คัลตัน" "เกียงซู" "กวางเจา" "ตงหยวน" ฯลฯ เป็นพาหนะรับสินค้าและคนโดยสารไปฮองกงและชัวเถา ส่วนบริษัทอินโดไชน่านามีเรือชื่อ "จ๊กซัง" "ซุนซัง" "ฮับซัง" "ยิดซัง" ฯลฯ ทั้งสองบริษัทเก็บค่าระวางและค่าโดยสารเท่ากันจึงไม่มีการแข่งขัน แต่เรือกลไฟของบริษัทอินโดไชน่าน่าสนใจกว่าเรือของบริษัทไชน่านาวิกेशन ผู้โดยสารจึงนิยมเรือปล่องดำมากกว่า เรือบริษัทปล่องแดงเดินไม่กี่ปีก็ลาโรงจากสยามไป แต่บริษัทปล่องดำยังคงเดินตลอดมา ในระยะนี้มีบริษัทนอร์เวย์สำคัญบริษัทหนึ่งส่งเรือเข้ามาเดินประจำในประเทศสยาม คือ บริษัทไชน่าริมรุกเกียรด บริษัทนี้ต้นหวังหลีเป็นตัวแทนจัดการและส่งเรือชุดแรกอันมีนามว่า "เฮเลียด" "เฮลาส" "ไฮรา" "ฮีโร" "ฮีวันโด" ฯลฯ มาเดินทั้งทางสายฮองกงและสิงคโปร์ ห้างต้นหวังหลีได้จัดการเป็นระเบียบผลเป็นที่น่าพอใจแก่เจ้าของเรือเป็นอันมาก บริษัทสำนักงานและท่าเรืออยู่ตำบลยานนาวา ซึ่งแต่เดิมเป็นของบริษัทเรือเมลล์จีนสยาม¹⁹⁴

เส้นทางเดินเรือด้านกรุงเทพฯ - สิงคโปร์ มีบริษัทอังกฤษ 2 บริษัท ส่งเรือกลไฟเข้ามาเดินแทนเยอรมัน คือ บริษัทเสตรีดสติมชิป (ห้างบอร์เนียวเป็นผู้แทน) และบริษัทบริติชอินเดียนสติมนาวิกेशन (ห้างบอมเบย์เบอร์มาเป็นผู้แทน) บริษัทเสตรีดสติมชิปเป็นบริษัทที่มีชื่อเสียงกว้างขวางในน่านน้ำมาลายู และได้ส่งเรือ "กัวล่า" "กาตอง" มาเดินเป็นรุ่นแรก ส่วนบริษัทบริติชอินเดียน (เรียกย่อว่าบริษัท บี.ไอ.) เป็นบริษัทที่เบ้มิมน่านน้ำอินเดีย และได้ส่งเรือลำแรกชื่อ "มาตาฮารี" มาเดินระหว่างสิงคโปร์และกรุงเทพฯ สำหรับต่อเชื่อมกับเรือเดินสมุทรที่บรรทุกกระสอบมาจากกัล

¹⁹⁴ เอก วิสกุล, การเดินทางเรือพาณิชย์ประเทศไทย พิมพ์เป็นที่ระลึกในการฉาปนกิจศพนาย ใปี ศราภยวานิช ฌ. วัดมกุฏกษัตริยาราม 27 เมษายน พ.ศ. 2493, หน้า 5.

กัตตา ภายหลังจากบริษัทได้ถอนเอาเรือ "มาตาฮารี" ไปเดินสายอื่น และส่งเรือกำปั่นยนต์ทันสมัยสองลำมาเดินแทนชื่อ "กฤษณา" และ "โกล่า"¹⁹⁵

บริษัทอีสเอเชียติกเป็นบริษัทสำคัญในไทยอีกบริษัทหนึ่งที่เข้ามาดำเนินกิจการเดินเรือขนส่งและโดยสารในไทย บริษัทนี้ผู้ถือหุ้นใหญ่เป็นชาวเดนมาร์ก ในราวปี พ.ศ. 2442 (1899) บริษัทนี้ทดลองส่งข้าวไทยบรรทุกเรือกำปั่นไปจำหน่ายยังทวีปยุโรป ปรากฏว่าได้ผลเป็นที่น่าพอใจ บริษัทจึงสร้างเรือกำปั่นขึ้น 3 ลำ สำหรับบรรทุกสินค้าระหว่างประเทศสยามกับยุโรปโดยตรง ไม่ต้องถ่ายเรือที่สิงคโปร์เหมือนเรือลำอื่น เรือกำปั่นลำแรกใช้ชื่อว่า "สยาม" เรือลำนี้เคยมีชื่อว่าบรรทุกข้าวสาร และไม้สักของไทยไปยุโรปจำนวนมากที่สุดในสมัยนั้น ต่อมาในปี พ.ศ. 2454 (1911) บริษัทอีสเอเชียติกริเริ่มสร้างเรือกำปั่นขนาดใหญ่โดยใช้เครื่องยนต์ดีเซลแทนเครื่องสตีมไอน้ำ เรือกำปั่นลำใหม่นี้มีระวางขับน้ำ 6000 ตัน และให้ชื่อว่า "เซลันเดีย" การทดลองใช้เครื่องยนต์ดีเซลสำหรับเดินเรือสมุทรขนาดใหญ่นี้เป็นของใหม่ แต่เมื่อใช้ไปแล้วปรากฏว่าได้ผลดีเกินคาด บริษัทเรือกลไฟอื่นๆ ได้เปลี่ยนแปลงไปสร้างกันต่อๆ มาแพร่หลายทั่วไป นับว่าบริษัท อีสเอเชียติกเป็นบริษัทแรกในการริเริ่มเรือประเภทนี้ และกรุงเทพฯ ก็ได้ชื่อว่าเป็นท่าเรือแรกที่มีกำปั่นยนต์มาเดินเป็นประจำ หลังจากได้สร้างเรือ "เซลันเดีย" แล้วบริษัทอีสเอเชียติกได้สร้างเรือกำปั่นยนต์มาเดินในน่านน้ำสยามเพิ่มอีกหลายลำ เช่น เรือ "ยุกแลนเดีย" "กีโอเนีย" "ลาแลนเดีย" "โบริงเกีย" "แอลเซีย" เป็นต้น เรือเหล่านี้ล้วนมีรูปทรงสวยงามและมีห้องชาลูนโดยสารชั้นหนึ่งอย่างหรู¹⁹⁶

เรือพาณิชย์ของญี่ปุ่นเริ่มเข้ามาเดินในประเทศไทย หลังสงครามโลกครั้งที่ 1 สิ้นสุดแล้ว ในปี พ.ศ. 2461 (1918) บริษัทไชคาไกโซเซนโกชา ส่งเรือชื่อ "ฟูกุซุมารุ" และเรือไฟ "เดลีมารุ" เข้ามาในประเทศไทยเป็นรุ่นแรก ต่อมาในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2469 (1926) ได้ขยายเส้นทางเดินเรือระหว่าง กรุงเทพฯ - ไซ่ง่อน - ญี่ปุ่น โดยมีเรือชื่อ "ปัตตาเวียมารุ" และ "สุรบายามารุ" เดินเป็นประจำ บริษัทमितซุบุชังเป็นบริษัทสำคัญอีกบริษัทหนึ่งที่ส่งเรือพาณิชย์ญี่ปุ่นมาเดิน¹⁹⁷ นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2461 (1918) มีหลักฐานว่าบริษัทमितซุบุชังโกชา ได้ทำสัญญากับพระอนุวัตรราชนิยม (นายสง เตชะวนิช) เช่าเรือกลไฟชื่อ โทฟูมารุ เป็นเวลา 12 เดือน คิดค่าเช่าเป็นจำนวนเงินตันละ 38 เหรียญสิงคโปร์ เรือลำนี้มีระวางทั้งสิ้น 1800 ตัน ภายหลังจากพระอนุวัตรราชนิยม

¹⁹⁵ เรื่องเดียวกัน

¹⁹⁶ เรื่องเดียวกัน

¹⁹⁷ เรื่องเดียวกัน

บอกเลิกสัญญาเช่าทำให้บริษัทมิตซุซึฯ ได้รับความเสียหาย บริษัทจึงฟ้องร้องเรียกค่าเสียหายสูงถึง 1,036,142 บาท 96 สตางค์ ศาลฎีกาพิจารณาให้บริษัทมิตซุซึฯ เป็นฝ่ายชนะคดี และมีการคิดค่าเสียหายตามสัญญาไม่ให้เกิดเกินกว่าที่โจทก์ฟ้องร้องตามการพิจารณาของศาลอุทธรณ์¹⁹⁸ การเดินเรือของบริษัทมิตซุซึฯ ในระยะแรกยังเป็นรูปของการให้เช่าเรือสินค้า ซึ่งพ่อค้าจีนกำลังตื่นตัวกับธุรกิจนี้อย่างมาก ในปีพ.ศ. 2471 (1928) บริษัทมิตซุซึฯ ได้กำหนดเส้นทางเดินเรือระหว่างท่าเรือกรุงเทพฯ - ญีปุ่น เดือนละ 1 ครั้ง เรือของบริษัทมิตซุซึฯ เป็นเรือกำปั่นยนต์ทันสมัยแทบทั้งสิ้น มีชื่อ “นาชิซันมารุ” “อาคาชิซันมารุ” เป็นต้น “เรือของบริษัทมิตซุซึฯ บรรทุกสินค้าของญี่ปุ่นจากเมืองท่าโกเบตรงมายังเมืองท่ากรุงเทพฯ ที่เดียว และขากลับก็บรรทุกข้าวสารและสินค้าอื่นๆ ของไทยไปญี่ปุ่น ในปีพ.ศ. 2479 (1936) เป็นปีที่สถิติการเดินเรือและระหว่างญี่ปุ่นกับไทยขึ้นสูงสุด คือมีเรือพาณิชย์ญี่ปุ่นเข้ามายังท่าเรือกรุงเทพฯ ถึง 74 ลำ คิระวางน้ำหนักได้ 214,942 ตัน คิระส่วนเฉลี่ยได้ตัวเลขร้อยละ 16 ของเรือพาณิชย์ทั้งหมด¹⁹⁹

บริษัทเดินเรือของชาวจีนที่ดำเนินกิจการอยู่ในระยะนี้ มีลักษณะที่เช่าเรือสินค้าจากตะวันตกและญี่ปุ่นมาดำเนินการขนส่งข้าวและขนผู้โดยสารที่อพยพระหว่างประเทศจีนและไทย พ่อค้าชาวจีนบางกลุ่ม เช่น หวังหลีก็รับเป็นเอเยนต์เรือให้กับบริษัทต่างชาติอีกทีหนึ่งไม่ได้มีเรือเดินสมุทรเป็นของตัวเอง บรรดาเจ้าของโรงสีใหญ่ๆ มักจะต้องมีกิจการเดินเรือเพื่อขนสินค้าของตนไปจำหน่ายที่ฮ่องกงและสิงคโปร์ ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 1 การเดินเรือพาณิชย์กลายเป็นกิจการที่สำคัญ พ่อค้าโรงสีที่เช่าเรือมาเดินประสพโชคดีมีกำไรมาก เช่นในกรณีของนายหลีเต็กอ้อ เจ้าของยี่ห้อคุณแสง กล่าวกันว่าเขาสามารถสร้างกำไรในช่วงเวลา 3 ปีถึง 5 ล้านบาท ในปี พ.ศ. 2470 (1927) มีบริษัทเรือไฟสำคัญบริษัทหนึ่งเกิดขึ้นชื่อ บริษัท “โหวงฮก” แปลว่า “ลาภฟ้าประทาน” ผู้ถือหุ้นใหญ่เป็นพ่อค้ารวมกัน 5 คน คือ

¹⁹⁸ คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 1028 พ.ศ.2463 คดีระหว่างโจทก์ บริษัทมิตซุซึบุซชินไกซกา กับจำเลยพระอนุวัตรราชนิยม

¹⁹⁹ เอก วิสสุกุล, เรื่องเดียวกัน

1. โรงสีลิ้มเฮงจั้น (นายโลเตียกชวน บูลสุข)
2. โรงสีจิ้นเส็ง (นายม้าเลียบคุณ บูลกุล)
3. โรงสีวงเจียงเสง (นายกอเป็กเจียง กอวัฒนา)
4. ห้างยู่ฮัวหลี (นายตันลูเซ็ง พยัคฆาภรณ์)
5. โรงสีเซียงกี้จั้น (นายตันยูเจียง ตันทศเศรษฐี)

บริษัทนี้ได้เช่าเรือชาตินอร์เวย์ มาเดินเป็นประจำหลายลำ ทั้งทางด้านฮ่องกงและสิงคโปร์ มีลูกค้าบรรทุกสินค้าเป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ยังมีบริษัทเดินเรือของชาวจีนที่มีขนาดเล็กเช่น บริษัท ซาเกา (นายฉิวลักซือ อำนวยการ) บริษัทเจียนสุน (นายไล่เซาะเก็ง อำนวยการ) และบริษัทไต้แซ เป็นต้น²⁰⁰

นอกจากธุรกิจเดินเรือจะดำเนินเพื่อส่งเสริมการค้าของพ่อค้าจีนที่ทำธุรกิจเกี่ยวกับนำสินค้าเข้าและส่งออก การเดินเรือเพื่อรับส่งผู้โดยสารชาวจีนอพยพจากเมืองท่าไห่เค้า ชัวเถา และฮ่องกง เพื่อมาทำงานเป็น “กุลี่” ยังเป็นกิจการที่ทำรายได้ดีให้แก่บริษัทเดินเรือด้วย ในระหว่าง พ.ศ. 2461 (1918) ถึง พ.ศ. 2473 (1930) เป็นระยะที่ชาวจีนอพยพเข้ามาในประเทศไทยมาก สาเหตุสำคัญคือระยะดังกล่าวสภาพเงื่อนไขต่าง ๆ ในดินแดนทางใต้ของจีนไม่ดี การเก็บเกี่ยวผลผลิตได้น้อย ในปี พ.ศ. 2467 (1924) ถึง พ.ศ. 2468 (1925) ในจังหวัดไห่หนาน (Hainan) ผลิตผลเสียหายเกือบทั้งหมด เนื่องจากเกิดพายุไต้ฝุ่นและความแห้งแล้งในเจาโจ (Ch'ao-chou) ระหว่าง พ.ศ. 2468 (1925) ถึง พ.ศ. 2470 (1927) ก็เป็นดินแดนปฏิวัติของนักชาตินิยม สภาพดังกล่าวไม่ปลอดภัยพอที่จะอยู่อาศัย การเคลื่อนไหวของคอมมิวนิสต์นับตั้งแต่ พ.ศ. 2468 (1925) เป็นต้นมาก็เป็นสาเหตุสำคัญให้ชาวจีนอพยพออกจากถิ่นฐานมากขึ้น และโดยเฉพาะใน พ.ศ. 2470 (1927) เมื่อแนวร่วมระหว่างพรรคคอมมิวนิสต์และ ก๊กมินตั๋ง เกิดความแตกแยก และในปีเดียวกันนี้ เจียงไคเช็ค (Chian Kai-shek) ได้ยกกองทัพเข้าโจมตีพวกคอมมิวนิสต์ในมณฑลกวางตุ้ง ซึ่งในปีดังกล่าวนี้ชาวจีนจำนวนมากได้อพยพออกนอกประเทศ²⁰¹

²⁰⁰ เรื่องเดียวกัน

²⁰¹ Skinner.G.William, Chinese Society in Thailand : An Analytical History (New York : Cornell University Press, 1957), p.173-174.

อีกสาเหตุหนึ่งของการอพยพชาวจีนจำนวนมากมาจากการขยายตัวของโรงสีข้าวในไทยที่ทำให้ต้องแรงงาน "กุลี่จีน" จำนวนมาก พ่อค้าจีนที่เป็นเจ้าของโรงสีและผู้ส่งออกข้าว จะขนข้าวจากเมืองไทยไปยังจีนและขนผู้โดยสารจากจีนมาไทยขากลับด้วย บริษัทโหวงฮก เป็นบริษัทเดินเรือของพ่อค้าข้าวที่สำคัญนั้นจัดตั้งเมื่อปี พ.ศ. 2470 (1927) ซึ่งเป็นระยะที่มีชาวจีนอพยพสูงสุดคือ พ.ศ. 2470-2471 (1927-1928) มีชาวจีนอพยพเข้ามาถึง 1,546,000 คน

ตารางที่ 19 จำนวนชาวจีนที่เดินทางเข้าและออกนอกประเทศ ระหว่าง พ.ศ. 2461 (1918) ถึง 2474 (1931)

(หน่วย : 1,000 คน)

ปี	เข้ามา	ออกไป	ปี	เข้ามา	ออกไป
2461 (1/4)	9.8	9.1	2468/69	95.5	60.6
2461/62	67.9	37.0	2469/70	106.4	73.7
2462/63	65.7	43.4	2470/71	154.6	76.9
2463/64	70.4	36.8	2471/72	101.1	72.8
2464/65	76.5	46.9	2472/73	134.1	68.2
2465/66	95.4	65.2	2473/74	86.4	62.4
2466/67	115.0	66.4	2474(3/4)	56.1	42.4
2467/68	92.7	66.1			
			รวม	1,327.6827.9	

ที่มา : Skinner, G. William, Chinese Society in Thailand : An Analytical History. (New York : Cornell University Press, 1957), P, 172.

อัตราค่าเดินทางระหว่างกรุงเทพฯ - ชัวเถา ตกประมาณคนละ 18 บาท โดยแบ่งเป็นค่าโดยสารเรือ 15 บาท ค่าเบี่ยงเลี้ยงในเรืออีก 3 บาท²⁰² กิจการรับส่งผู้โดยสาร "กุลี่จีน" เหล่านี้ทำรายได้ที่ดีให้แก่พ่อค้าจีน จะเห็นได้ว่าพ่อค้าข้าวรายใหญ่ นอกจากจะเดินเรือเพื่อค้าข้าวแล้วยัง

²⁰² หจข. (2) สร.0201.3.33/3 เรื่องเนรเทศคนต่างด้าวที่เป็นโรคติดต่อ

รับขนส่ง "กู่ลีจีน" ด้วย เช่น บริษัทคุณแสง หวังหลี โห่งวอก ผู้ที่จะทำธุรกิจดังกล่าวได้จะต้องเป็นพ่อค้าใหญ่ที่มีอิทธิพลพอสมควร เนื่องจากท่าเรือที่ขนส่งผู้โดยสารในประเทศจีนนั้นถูกควบคุมโดยหัวหน้ากรรมกร หัวหน้ากรรมกรนี้จะเป็นผู้อนุมัติให้ชาวจีนเดินทางออกไปยังที่ต่างๆ ได้ เช่น ใน พ.ศ. 2470 (1927) หัวหน้ากรรมกรที่เมืองซัวเถาไม่พอใจที่เมืองไทยจะเก็บเงินค่าเข้าเมือง และออกกฎหมายควบคุมคนเข้าเมือง จึงไม่ให้ชาวจีนจากซัวเถาเดินทางมาไทย นายเซียวฮุดเส็ง สิบญูเรื่อง ซึ่งขณะนั้นดำรงตำแหน่งประธานของสมาคมตงฮั่วห่วยก๊วน หรือสโมสรจีนกรุงเทพฯ ซึ่งในขณะที่เกิดเหตุการณ์ดังกล่าวนี้ได้อยู่ระหว่างเดินทางไปรับตำแหน่ง "ไฮ่จัวโป้วเจียง" (หัวหน้าแผนกต่างประเทศ) ในประเทศจีน จึงได้เดินทางไปเจรจากับหัวหน้ากรรมกรที่เมืองซัวเถาชี้แจงเรื่องการเก็บเงินค่าเข้าเมืองและกฎหมายดังกล่าว การเจรจามีผลทำให้ชาวจีนสามารถเดินทางจากเมืองซัวเถามายังเมืองไทยได้²⁰³

ในการจำหน่ายตั๋วเรือโดยสาร เจ้าของกิจการเดินเรือมักอาศัยร้านโหยก๊วนและที่พักคนเดินทาง (โรงเตี๊ยม) เป็นที่จำหน่ายตั๋วให้ โดยเฉพาะโรงเตี๊ยมจะสัมพันธ์อยู่กับผู้เดินทางไปมาระหว่างเมืองจีนและไทย โรงเตี๊ยมจึงเป็นสถานที่สำคัญในการจำหน่ายตั๋วเรือ โรงเตี๊ยมในกรุงเทพฯ มักมีพวกฮั้งยี่ แข่งกันจำหน่ายตั๋วเรือกลไฟ และการแก่งแย่งกันนี้นำมาซึ่งการวิวาทกันเป็นปกติ ใน พ.ศ. 2466 (1923) คณะฮั้งยี่ที่มีบทบาทในการควบคุมกิจการด้านนี้ คือ คณะชาเตี๊ยม และคณะซิวฮั่ว เจ้าของกิจการที่พักคนเดินทางชื่อนายไห่ล่งซุ่นลัน ได้ดำเนินกิจการอยู่บนถนนเจริญกรุง ยี่ห้องวงนไล้ ได้จ้างและเลี้ยงดูพวกฮั้งยี่คณะชาเตี๊ยมไว้สำหรับจำหน่ายตั๋วเรือกลไฟแข่งกับคณะซิวฮั่ว ทั้ง 2 คณะนี้ได้ก่อเหตุวิวาทกันเป็นประจำ ระหว่างเดือนตุลาคม ถึงเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2466 (1923) มีผู้บาดเจ็บและตายถึง 99 รายด้วยกัน²⁰⁴

²⁰³ หจข. ร.7 ม.8/2 เรื่องนายเซียวฮุดเสง และเรื่องเมืองซัวเถาปิดไม่ให้จีนเข้ามาเมืองไทย

²⁰⁴ หจข. ร7 รล. 20.12/5 ฎีกานางละม่อมกับพวก ขอพระราชทานอภัยโทษการเนรเทศนายไห่ล่งซุ่นลัน เรื่องหาว่าเป็นหัวหน้าฮั้งยี่ คำฝิ่นเถื่อน ทำเงินปลอม (พ.ศ.2466-2469)

ตารางที่ 20 บริษัทเดินเรือที่อพยพชาวจีนเข้ามากรุงเทพฯ ในระหว่างวันที่ 2 กันยายน
ถึง 11 ตุลาคม พ.ศ. 2470 (1927)

บริษัท	ชื่อเรือ	สังกัดชาติ	มาจาก	จำนวนผู้โดยสาร	ร้อยละ
1.คุณแสง	กลาเย็บเซน	เดนมาร์ก	ไห่เค๊า	525	
	บินตัง	นอวีเยียน	ไห่เค๊า	1,408	
	เฮลิกอน	นอวีเยียน	ไห่เค๊า	552	
	ไมเกิลเย็บเซน	เดนมาร์ก	ไห่เค๊า	1,666	
				4,151	48.57
2.ตันหวังหลี่	ฮีเลียดส์	นอวีเยียน	ฮ่องกง	101	
	แฮลาส	นอวีเยียน	ไห่เค๊า	1,627	
	ฮีเลียดส์	นอวีเยียน	ซัวเถา	567	
				2,295	26.85
3.โหวงฮก	เซนวิเกน	นอวีเยียน	ไห่เค๊า	720	
				720	
4.บอเนียว	กาอิง	อังกฤษ	ซัวเถา	464	
	กัลตัน	อังกฤษ	ซัวเถา	917	
				1,381	16.16
รวมผู้โดยสาร 4 บริษัท				8549	100

ที่มา : หจข.ร.7 ม.8/2 เรื่องจีนร้องทุกข์ในการออกพระราชบัญญัติคนเข้าเมือง

ทั้งกิจการธนาคาร ประกันภัย และการเดินเรือ ล้วนช่วยส่งเสริมการค้าให้การค้าชาวจีนเข้มแข็งขึ้น ในกิจการที่ชาวจีนคุ้นเคยและดำเนินได้ด้วยทุนขนาดเล็ก พ่อค้าชาวจีนก็สามารถดำเนินได้อย่างอิสระ แต่ในกิจการเดินเรือที่ต้องอาศัยทุนขนาดใหญ่ พ่อค้าจีนยังไม่สามารถลงทุนได้โดยตรง ทำได้เพียงเช่าเรือจากบริษัทฝรั่ง และญี่ปุ่นเข้ามาดำเนินการให้เช่าต่อ หรือเป็นตัวแทนนายหน้าในกับบริษัทเหล่านั้นเท่านั้น กิจการทั้ง 3 ประเภท ของชาวจีนนี้เกิดขึ้นนับตั้งแต่ทศวรรษ 2450 เป็นต้นมา เมื่อมีการขยายตัวทางการค้าขึ้นในเอเชียตะวันออกเฉียง

นับตั้งแต่สงครามโลกครั้งที่ 1 เริ่มเกิดในปี พ.ศ. 2457 (1914) การค้าของไทยขยายตัวมากขึ้น สินค้าเข้าและสินค้าออกเพิ่มปริมาณมากขึ้นในสังคมไทย สินค้าออกที่สำคัญ 4 รายการคือ ข้าว ยางพารา ดีบุก และไม้สัก สาเหตุที่มีการส่งออกเพิ่มขึ้นเนื่องมาจากความต้องการสินค้ายุทธปัจจัยของตลาดโลกเพิ่มขึ้น ข้าวนับว่ามีความสำคัญมากที่สุดในจำนวนสินค้าส่งออกทั้งหมด ปริมาณข้าวส่งออกที่เพิ่มขึ้นทำให้พื้นที่การเพาะปลูกข้าวทั้งทางภาคกลางและในดินแดนที่ห่างไกลออกไปนอกเหนือจากภาคกลางถูกทำให้เป็นพื้นที่ปลูกข้าวเพื่อส่งออกมากขึ้น การคมนาคมที่สะดวกมากขึ้นทั้งการตัดทางรถไฟเข้าไปในท้องที่ต่างๆ การติดตั้งสายโทรเลขและโทรศัพท์ในท้องถิ่นที่ห่างไกล ล้วนแต่เป็นการช่วยอำนวยความสะดวกให้เกิดการขยายตัวของการผลิตเพื่อส่งออกทั้งสิ้น พร้อมกับการเพิ่มขึ้นของสินค้าส่งออก สินค้านำเข้า และสินค้าอุปโภคบริโภคที่ผลิตในเมืองหลวงก็มีบทบาทมากขึ้นต่อชีวิตของชาวชนบท สินค้าเหล่านี้ได้แก่ ผ้า ไม้ขีดไฟ น้ำมันก๊าด เป็นต้น นอกจากนี้สินค้านำเข้าจะถูกผลิตจากโรงงานอุตสาหกรรมในซีกโลกตะวันตกแล้ว สินค้าที่ผลิตจากโรงงานอุตสาหกรรมในซีกโลกตะวันออกโดยเฉพาะญี่ปุ่นก็เริ่มเข้ามามีบทบาทในตลาดชนบทของไทย สินค้าจากญี่ปุ่นได้เพิ่มบทบาทมากขึ้นในช่วงทศวรรษ 2470 (1927-1936) และเมื่อก่อนเกิดเหตุการณ์สงครามโลกครั้งที่ 2 พ.ศ. 2482 (1939) สินค้าญี่ปุ่นมีบทบาทสำคัญในตลาดของไทยมากแล้ว ในขณะเดียวกันในระยะหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 พ่อค้านักธุรกิจของไทยทั้งเชื้อสายจีนและไทยต่างลงทุนในกิจการต่างๆ ที่หลวงหลายมากขึ้น ยุคที่ได้ชื่อว่าเป็นยุคผลิตเพื่อทดแทนการนำเข้ายุคแรกของไทย สินค้าที่ผลิตมีทั้งผ้า ไม้ขีดไฟ เครื่องหนัง บุหรี่ ปูนซีเมนต์ และสบู่ เป็นต้น กิจการอื่นๆ ที่มีการลงทุนได้แก่ ธุรกิจภาพยนตร์ หนังสือพิมพ์ รถบริการสาธารณะ ต่างๆ เป็นต้น

การขยายตัวของการค้าหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ได้ผลักดันให้พ่อค้าหรือนายทุนไทย เชื้อสายจีนดำเนินธุรกิจการค้าแบบทุนนิยมอย่างเต็มที่ พ่อค้าจีนที่เข้ามาดำเนินธุรกิจเกี่ยวกับการค้าข้าวสามารถแบ่งออกได้เป็นหลายกลุ่มด้วยกัน คือ เจ้าของโรงสี พ่อค้าคนกลางในเมืองหลวง อันได้แก่ คอมปราโดร์ และนายหน้า พ่อค้าข้าวในเมืองหลวง (บีฮั้งหรือหยงฮั้ง) และพ่อค้าคนกลางหรือเจ้าของโรงสีในชนบท คนเหล่านี้ได้มีบทบาทสำคัญในการเป็นผู้เชื่อมระบบทุนนิยมโลกเข้าสู่สังคมไทย ผลักดันในชนบทเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิต มาผลิตข้าวเพื่อป้อนตลาดโลก หลังสงครามโลกครั้งที่ 1 พื้นที่การผลิตข้าวของไทย ได้ขยายตัวเข้าไปในดินแดนที่ห่างไกลเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ โดยเฉพาะในภาคอีสานที่เศรษฐกิจการค้าแบบทุนนิยมถูกเชื่อมต่อกับเมืองหลวงน้อยมากก่อนหน้านี้ แต่ระยะนี้ก็พบว่าพื้นที่ในอีสาน เช่น ขอนแก่น ก็ผลิตข้าวเพื่อป้อนให้กับเมืองหลวง เหตุปัจจัยที่สำคัญประการหนึ่งก็คือการขยายตัวของระบบคมนาคม โดยเฉพาะทางรถไฟที่เข้าไปในดินแดนนี้ ภายหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 1 แม้ว่าจะเกิดวิกฤตการณ์ทางการค้าข้าวขึ้นถึง 2 ครั้ง ซึ่งก็

ทำให้พ่อค้าบางกลุ่มต้องล้มลง แต่เครือข่ายการค้าและกลุ่มพ่อค้าต่างๆ ที่เกิดจากการขยายตัวยังคงอยู่ ซึ่งจะเป็นเงื่อนไขสำคัญของการขยายทุนนิยมในสังคมไทยต่อมา

การเพิ่มขึ้นของจำนวนและขนาดธุรกิจในกลุ่มเจ้าของโรงสีในระยะแรก ทำให้พ่อค้ากลุ่มนี้ได้กำไรมากจากการขายข้าวแต่ละครั้ง เช่น กรณีของหลวงจิตร์จางค์วานิช (หลีเต็กอ้อ) นับว่าเป็นพ่อค้าที่เติบโตอย่างรวดเร็ว กลายเป็นพ่อค้าที่มั่งคั่งที่สุดในยุค พ.ศ. 2460-2470 (1917-1927) กลุ่มหวังหลีที่มีผู้นำคนสำคัญ คือนายตันลิบบิวย ก็ทำให้ธุรกิจการค้าข้าวของหวังหลีประสบความสำเร็จอย่างมาก จนสามารถสร้างสมบัติสะสมไว้จำนวนมากทั้งในประเทศจีน และประเทศไทย จากการศึกษาพ่อค้าข้าว 2 กลุ่มนี้พบว่า เครือข่ายทางการค้าของทั้ง 2 กลุ่มนี้ที่ใช้ความสัมพันธ์ของสายตระกูลกลุ่มของแต่ใจัว โดยเฉพาะกลุ่มหวังหลี กว้างขวางมากในเอเชีย นอกจากในประเทศจีนแล้วพวกพ่อค้าเหล่านี้จะมีร้านค้าข้าวในฮ่องกงและสิงคโปร์ เมืองไทยอยู่ในฐานะแหล่งผลิตข้าวที่พ่อค้าเดินทางมาหาข้าว เพื่อส่งมอบให้กับร้านของตนตามเมืองท่าต่างๆ อย่างไรก็ตามนายทุนที่เติบโตจากการค้าข้าว ไม่ใช่นายทุนที่เข้มแข็งนัก เพราะการค้าข้าวต้องขึ้นกับราคาในตลาดโลกอย่างมาก และขึ้นอยู่กับสภาพการผลิตข้าวที่ต้องอาศัยธรรมชาติ การค้าข้าวเป็นการค้าที่ต้องใช้วิธีการทำสัญญาซื้อขายล่วงหน้า พ่อค้าจึงต้องเสี่ยงอย่างมากกับการค้าวิธีนี้ พ่อค้าข้าวจึงตกอยู่ในฐานะเศรษฐกิจอ่อนแอ หากไม่มีวิธีการค้าที่รัดกุมและพื้นฐานธุรกิจที่แข็งแกร่งพอ การเพิ่มขึ้นของจำนวนโรงสีที่มีมากขึ้นไปภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ก็กลายเป็นปัจจัยสำคัญหนึ่งที่ทำให้พ่อค้าโรงสีต้องพบกับการแข่งขันอย่างหนัก และต้องล้มละลายไปหลายกลุ่ม หลวงจิตร์จางค์วานิช (หลีเต็กอ้อ) ได้กลายเป็นตำนานพ่อค้าที่ร่ำรวยที่สุดของประเทศไทยในระยะเวลาเพียง 10 ปี แล้วก็ต้องล้มละลายลงเช่นเดียวกับ หลวงจิตร์จางค์วานิช (ถมยา รงควนิช) ซึ่งเป็นพ่อค้าที่ทำธุรกิจให้กับตระกูลพิศลยบุตรที่ร่ำรวยจากการค้าข้าวในช่วง พ.ศ. 2450-2456 (1907-1913) กลุ่มหวังหลีสามารถเป็นกลุ่มที่รอดพ้นชะตากรรมดังเช่นพ่อค้าอื่นๆ ประสบ ก็เนื่องจากการค้าของหวังหลีค่อยๆ เติบโต ไม่ทำการค้าที่เสี่ยงและใหญ่โตเกินไป นอกจากนี้การบริหารแบบสายตระกูลของหวังหลี ที่มีผู้นำกุมการค้าอยู่ทั่วประเทศจีน ฮ่องกง สิงคโปร์ และไทย ทำให้การค้าหวังหลีเข้มแข็งกว่ากลุ่มอื่นๆ การเน้นระบบเครือญาติ สายตระกูลในการบริหารนี้แม้จะเป็นผลดีต่อการบริหารในระยะนี้ ก็เป็นอุปสรรคต่อการเติบโตของทุนในระยะต่อมาเมื่อต้องการการลงทุนที่มีขนาดใหญ่ขึ้นในธุรกิจอื่นๆ นอกจากนี้การถ่ายโอนความมั่งคั่งจากเมืองไทยกลับไปยังประเทศจีนของหวังหลี ทำให้การสะสมทุนของกลุ่มนี้มีจำกัดในประเทศไทย

การเกิดพ่อค้ากลุ่มใหม่เข้ามาในธุรกิจข้าว คือ พ่อค้าข้าวในเมืองหลวง (ปักกิ่งหรือหนิงฮัง) และพ่อค้าคนกลางเจ้าของโรงสีในต่างจังหวัด มีบทบาทสำคัญทำให้การผลิตข้าวขยายตัว พ่อค้าคนกลางในชนบทเริ่มบทบาทจากการเป็นผู้หาข้าวเปลือกส่งให้เจ้าของโรงสีในกรุงเทพฯ ต่อมาได้เพิ่มบทบาทกลายเป็นผู้สีข้าวเองในชนบท และนำข้าวสารมามอบให้กับพ่อค้าข้าวที่กรุงเทพฯ เพื่อทำการส่งออก พ่อค้าข้าวเมืองหลวง และพ่อค้าข้าวในชนบทที่มีบทบาทสัมพันธ์กัน เมื่อการสีข้าวเป็นขบวนการที่ผลิตขึ้นในชนบทมากขึ้น คนทั้ง 2 กลุ่มนี้ก็เข้ามาควบคุมธุรกิจการค้าข้าวของไทยในที่สุด ขณะที่เจ้าของโรงสีที่กรุงเทพฯ และคอมปราโดร์ข้าวก็เริ่มหมดบทบาทไปในที่สุด

พ่อค้าข้าวในเมืองหลวงได้พัฒนาบทบาทในธุรกิจข้าวของตนเพิ่มขึ้น จนมีขนาดธุรกิจที่ใหญ่แข่งขันกับเจ้าของโรงสี เช่น กรณีของกลุ่มเคียงศิริ อันฟงไมฮง และอันฟงเหลาไมฮง กลุ่มเหล่านี้ตั้งร้านข้าวบริเวณทรงวาด นอกจากเป็นเจ้าของร้านข้าวแล้วยังดำเนินธุรกิจธนาคารแลกเงิน เช่นเดียวกับกลุ่มเจ้าของโรงสีด้วย

การขยายตัวของการผลิตข้าว ก่อให้เกิดการขยายตัวของเศรษฐกิจเงินตราตามไปด้วย ชาวบ้านมีวิถีชีวิตต้องพึ่งพิงกับตลาด และสินค้าที่มาจากเมืองหลวงเพิ่มมากขึ้น ที่สำคัญคือผ้าและผลิตภัณฑ์สิ่งทอประเภทด้วยและเส้นใยต่างๆ สินค้าเหล่านี้มาจากโรงงานอุตสาหกรรมต่างประเทศ ทางตะวันตก ได้แก่ อังกฤษ อินเดีย ทางตะวันออกได้แก่ ญี่ปุ่น และจีน สินค้าผ้าและผลิตภัณฑ์สิ่งทอจากญี่ปุ่นได้เข้ามามีบทบาทในการบริโภคของชาวบ้านไทยมากขึ้น จนจนนำหน้าผ้าจากอังกฤษและอินเดีย ผ้าใสร่งที่มีลวดลายงดงาม สีสดใสจากโรงงานอุตสาหกรรมในประเทศญี่ปุ่น ได้เข้ามาแทนที่ผ้านุ่งที่ชาวบ้านผลิตใช้กันเอง แม้แต่ในอีสานที่ชาวบ้านส่วนใหญ่ทอผ้าใช้เอง ชาวบ้านก็นิยมซื้อเส้นใยสังเคราะห์จากตลาดนำไปทอเป็นผ้านุ่งหม้ออีกทีหนึ่ง การเปลี่ยนแปลงการแต่งกายของสตรีชนบทมีส่วนทำให้ต้องซื้อผ้าจากตลาดบริโภคมากขึ้น ดังเช่นการหันมาใช้ผ้ารัดอกจากโรงงานแทนผ้าแถบรัดอกที่ชาวบ้านทอใช้เอง การหันมาใช้เสื้อชั้นในแบบสตรีตะวันตกก็มีส่วนทำให้ต้องซื้อผ้าจากโรงงานอุตสาหกรรม บริโภคมากขึ้นด้วย นอกจากผ้าต่างประเทศที่นำเข้าแล้ว ยังมีผ้าที่ทอจากโรงงานหัตถกรรมเล็กๆ ของชาวจีนแคะ ซึ่งผลิตผ้าเนื้อหยาบ เพื่อสนองความต้องการของชาวชนบทด้วย

การบริโภคผ้าจากตลาดของชาวชนบทไทย ทำให้สำเพ็งเป็นตลาดค้าผ้าที่สำคัญ พ่อค้าชาวจีนบริเวณนี้จะขายผ้านำเข้าจากญี่ปุ่น จีน และผ้าทอเองในประเทศไทย ผ้าจากบริเวณนี้จะถูกส่งไปขายเพื่อสนองความต้องการของชนบททั่วไป

เพื่อให้การค้าดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ พ่อค้าได้จัดตั้งธนาคาร ประกันภัย และการเดินเรือขึ้น ธุรกิจของเหล่านี้มีทั้งจัดตั้งโดยพ่อค้าจีนในประเทศไทยเอง และนำธุรกิจประเภทนี้มาจากชาวจีนโพ้นทะเลที่อื่นๆ กิจกรรมเหล่านี้ได้พัฒนารูปแบบและการดำเนินงานตามแบบตะวันตก ทั้งนี้เพื่อหนุนช่วยธุรกิจของตนให้สะดวกขึ้น แม้ว่าธนาคารจีนภายในประเทศและธนาคารจีนจากต่างประเทศไม่อาจเทียบเท่ากับธนาคารตะวันตกในเรื่องขนาดธุรกิจได้ แต่ความคล่องตัวของธนาคารจีนเหล่านี้จะสูงกว่า จึงทำให้ธุรกิจของชาวจีนดำเนินไปด้วยดี ในกิจการประกันภัยก็เช่นเดียวกับธนาคาร มีทั้งบริษัทประกันภัยจีนในประเทศและต่างประเทศเข้ามาดำเนินงาน บริษัทประกันภัยเหล่านี้สามารถรวมตัวกันจัดตั้งเป็นสมาคมประกันภัยจีน กิจกรรมประกันของชาวจีนจึงเป็นที่เชื่อถือและยอมรับในหมู่พ่อค้าจีน ส่วนในกิจการเดินเรือของชาวจีนยังไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร เนื่องจากธุรกิจเดินเรือเป็นธุรกิจที่ต้องการทุนขนาดใหญ่ พ่อค้าจีนในระยะนี้ยังไม่แข็งแกร่งพอที่จะลงทุนอย่างสมบูรณ์ในกิจการนี้ บริษัทเดินเรือของชาวจีนที่จัดตั้งในระยะนี้ยังไม่มีเรือเป็นของตัวเอง แต่ธุรกิจดำเนินด้วยการเช่าเรือของตะวันตกอีกทีหนึ่ง อย่างไรก็ตามความพยายามที่จะมีบริษัทเดินเรือของตนเองนี้ แสดงให้เห็นถึงความพยายามที่จะสร้างธุรกิจของชาวจีนให้ครบวงจร การค้า พ่อค้าจีนได้ใช้เรือของตนในการขนข้าว ขนสินค้าต่างๆ ขนผู้อพยพชาวจีนมาเป็น “กูลี” และขนเงินระหว่างประเทศไทยกับเมืองท่าการค้าของชาวจีนตามที่ต่างๆ

นอกเหนือจากกิจการธนาคาร ประกันภัย และการเดินเรือที่พ่อค้าจีนสร้างขึ้นเองแล้ว พ่อค้าจีนยังสามารถใช้กิจการเหล่านี้ของชาวตะวันตกได้ด้วย ที่สำคัญ คือธนาคารตะวันตกโดยธนาคารเหล่านี้มักจะมีคอมปราโดร์ (compradors) เป็นชาวจีน คอมปราโดร์ชาวจีนนี้จะเป็นผู้ลดช่องว่างในความสัมพันธ์ระหว่างพ่อค้าจีนและพ่อค้าตะวันตกลงได้ คอมปราโดร์จะเป็นบุคคลที่ได้รับการยอมรับในชุมชนจีน โดยเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ทั้งการเมืองและสังคมของชุมชนจีนเป็นอย่างดี

อาณาจักรของพ่อค้าจีนในระยะนี้ ไม่เพียงแต่สามารถทำธุรกิจครบวงจรในเมืองหลวงเท่านั้น แต่ระบบทุนนิยมที่ขยายเข้าไปในชนบท ทำให้เมืองหลวงและชนบทต้องเชื่อมต่อกันทางธุรกิจมากขึ้น พ่อค้าในเมืองหลวงต้องอาศัยพ่อค้าในชนบท ทำหน้าที่ในการจำหน่ายสินค้า ในขณะที่เดียวกันก็ต้องอาศัยพ่อค้าในชนบทรวบรวมสินค้าจากชาวชนบทมามอบให้เพื่อการส่งออก การเติบโตและพัฒนาการของพ่อค้าในเมืองหลวง ซึ่งจะพัฒนาต่อมาเป็นนายทุนชาติไทย ก็สามารถอธิบายได้จากการที่คนกลุ่มนี้ สามารถทำธุรกิจได้อย่างกว้างขวาง เชื่อมต่อระหว่างเมืองหลวงกับชนบท

ได้มากน้อยแค่ไหน พ่อค้าคนกลางหรือนายทุนที่เกิดขึ้นในชนบท นับเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้อาณาจักรพ่อค้าชาวจีนกว้างขวางขึ้น พ่อค้ากลุ่มนี้มีฐานะเป็นกลของพ่อค้าเมืองหลวงในการแสวงหาผลประโยชน์จากชนบทเข้าสู่เมือง พ่อค้ากลุ่มนี้สามารถสร้างอำนาจการต่อรองกับพ่อค้าในเมืองเป็นบางครั้ง พ่อค้าในเมืองไม่อาจปฏิเสธการดำรงฐานะทางธุรกิจของเขา ต้องขึ้นอยู่กับพ่อค้าในชนบท ทั้งในธุรกิจการค้าข้าวและการค้าผ้า การปล่อยให้พ่อค้าหรือนายทุนในชนบทหากินอย่างอิสระ ปราศจากการควบคุมของรัฐ ก่อให้เกิดการเอาัดเอาเปรียบในการซื้อขายอย่างมากในชนบท ปัญหานี้ได้กลายเป็นปัญหาสำคัญปัญหาหนึ่งของสังคมไทยในสมัยนั้น